

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА

Підручник

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ

Дніпро – 2025

УДК 343.985
К 82

*Рекомендовано до друку
Вченою радою
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 27.11.2025)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Олександр ЮНІН, проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України;

Руслан СТЕПАНЮК, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Віктор ДІДЕНКО, начальник Управління стратегічних розслідувань у Дніпропетровській області Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, кандидат юридичних наук.

К 82 Криміналістична тактика: підруч. / Бідняк Г. С., Кривопис О. Г., Пиріг І. В. та ін. Дніпро : ДДУВС, 2025. 246 с.

ISBN 978-617-560-105-1

У підручнику з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки розглянуто загальні положення криміналістичної тактики як розділу криміналістики, а також особливості організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема: огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, судової експертизи, а також способи фіксації результатів вказаних слідчих (розшукових) дій.

Для фахівців з криміналістики та кримінального процесу, науковців інших юридичних спеціальностей, науково-педагогічного складу закладів вищої освіти, здобувачів, курсантів, слухачів та практичних працівників правоохоронних органів.

ISBN 978-617-560-105-1

© Автори, 2025
© ДДУВС, 2025

ЗМІСТ

АВТОРИ	6
ПЕРЕДМОВА.....	7
РОЗДІЛ 1. Загальні положення криміналістичної тактики.....	9
1.1. Поняття, предмет і завдання криміналістичної тактики.....	9
1.2. Слідчі (розшукові) дії: поняття, структура, класифікація.....	12
1.3. Засоби криміналістичної тактики та критерії їх допустимості. Поняття слідчої ситуації.....	17
Питання для самоконтролю.....	25
РОЗДІЛ 2. Слідчі версії та планування розслідування.....	26
2.1. Поняття слідчої версії: види та структура.....	26
2.2. Побудова, аналіз і перевірка версій.....	28
2.3. Поняття, принципи планування розслідування кримінальних правопорушень.....	31
2.4. Форми, види, зміст планів розслідування.....	34
Питання для самоконтролю.....	40
РОЗДІЛ 3. Тактика слідчого огляду та освідчування.....	41
3.1. Поняття, види і процесуальні вимоги до слідчого огляду.....	41
3.2. Тактичні особливості огляду.....	50
3.3. Тактичні прийоми освідчування особи.....	64
3.4. Документування результатів огляду та освідчування.....	66
Питання для самоконтролю.....	67
РОЗДІЛ 4. Тактика допиту.....	68
4.1. Поняття та види допиту.....	68
4.2. Організаційно-підготовчі заходи проведення допиту.....	72
4.3. Типові тактичні прийоми проведення допиту.....	78
4.4. Фіксація процесу та результатів допиту.....	85
4.5. Принцип ефективного розслідування та збору інформації шляхом проведення процесуального інтерв'ю (Принципи Мендеса).....	86
Питання для самоконтролю.....	89
РОЗДІЛ 5. Тактика обшуку.....	90
5.1. Поняття, завдання та різновиди обшуку.....	90
5.2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку.....	93
5.3. Тактичні прийоми проведення обшуку.....	96

5.4. Фіксація результатів обшуку.....	107
Питання для самоконтролю.....	109
РОЗДІЛ 6. Тактика пред'явлення для впізнання.....	110
6.1. Упізнання: поняття, види, етапи проведення.....	110
6.2. Організаційно-тактичні вимоги до проведення впізнання.....	114
6.3. Загальна тактика пред'явлення для впізнання.....	122
6.4. Тактика пред'явлення для впізнання живих осіб.....	123
6.5. Тактика пред'явлення для впізнання осіб за фотознімками або відео зображенням.....	127
6.6. Тактика пред'явлення для впізнання трупа.....	129
6.7. Тактика пред'явлення для впізнання речей.....	131
6.8. Тактика пред'явлення для впізнання за голосом, фонограмою або ходом.....	132
6.9. Фіксація ходу та результатів упізнання.....	137
Питання для самоконтролю.....	140
РОЗДІЛ 7. Тактика слідчого експерименту.....	141
7.1. Поняття, завдання, принципи та стадії слідчого експерименту.....	141
7.2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту.....	152
7.3. Тактика слідчого експерименту.....	154
7.4. Фіксація результатів слідчого експерименту.....	155
Питання для самоконтролю.....	157
РОЗДІЛ 8. Тактика призначення судових експертиз.....	158
8.1. Роль судової експертизи в доказуванні.....	158
8.2. Підстави, процесуальні вимоги та порядок призначення експертизи.....	163
8.3. Формування питань експерту.....	166
8.4. Оцінка та використання висновків експерта під час досудового розслідування.....	186
Питання для самоконтролю.....	191
РОЗДІЛ 9. Тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайного або воєнного стану.....	216
9.1. Правові особливості досудового розслідування під час надзвичайного або воєнного стану.....	216
9.2. Організаційно-тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.....	219
9.3. Особливості фіксації ходу та результатів проведення	

слідчих (розшукових) дій	206
Питання для самоконтролю	215
РОЗДІЛ 10. Тактика протидії перешкоджанню досудовому розслідуванню	216
10.1. Поняття та сутність криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню	216
10.2. Форми протидії на стадіях досудового розслідування	219
10.3. Характеристика суб'єктів та об'єктів протидії досудовому розслідуванню	224
10.4. Системна протидія досудовому розслідуванню	227
Питання для самоконтролю	236
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	237

АВТОРИ:

Ганна БІДНЯК, завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції;

Олександр КРИВОПУСК, старший викладач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософії в галузі права, капітан поліції;

Ігор ПИРІГ, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Віктор ПЛЕТЕНЕЦЬ, професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, підполковник поліції;

Володимир ПРИЛОВСЬКИЙ, доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Костянтин ЧАПЛИНСЬКИЙ, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, полковник поліції.

Вадим ЧЕПУРКО, викладач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

ПЕРЕДМОВА

Основним завданням криміналістики є озброєння правоохоронних органів дійовими засобами, прийомами та методами протидії злочинності й усунення причин, що її породжують. Для виконання цього завдання потрібно мати необхідні професійні знання та навички, що формуються на основі володіння комплексом наукових знань і досвідом розслідування кримінальних правопорушень. Зазначене обумовлює потребу поглибленого вивчення основних положень криміналістичної тактики у закладах вищої освіти юридичного профілю.

Пропонований підручник є результатом узагальнення накопичених у процесі історичного розвитку криміналістичних знань, зведення їх у логічно обґрунтовану систему, що відображає зміст навчальної дисципліни «Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій», що вивчається здобувачами вищої освіти першого (бакалаврського) рівня.

Структура і зміст роботи ґрунтуються на традиційній концепції побудови криміналістичної тактики як розділу криміналістики і послідовно охоплює теоретичний матеріал з тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, вивчення яких забезпечує взаємозв'язок навчального матеріалу та його ефективне засвоєння. Структурно підручник містить десять глав: «Загальні положення криміналістичної тактики», «Слідчі версії та планування розслідування», «Тактика слідчого огляду та освідування», «Тактика допиту», «Тактика обшуку», «Тактика пред'явлення для впізнання», «Тактика слідчого експерименту», «Тактика призначення судових експертиз», «Тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайного або воєнного стану», «Тактика протидії перешкоджанню досудовому розслідуванню». У підручнику висвітлюються основні поняття, категорії, концептуальні положення у доступному для засвоєння вигляді з постановкою, в окремих випадках, наукових проблем, що потребують вирішення. Зокрема, зазначаються позиції різних авторів та дослідників, наводяться останні досягнення науки, що допомагає цілісно сприйняти навчальний матеріал у поєднанні з творчим підходом до вирішення наукових проблем.

Кожна глава наприкінці має перелік контрольних питань для закріплення пройденого матеріалу і перевірки його засвоєння здобувачами вищої освіти. Список рекомендованих літературних

джерел включає широке коло найменувань, що дозволяє належно опанувати положення дисципліни та готуватися до семінарських і практичних занять чи засвоювати курс самостійно. Серед них містяться основні видання з криміналістичної тематики за останній період, а також фундаментальні праці вчених-криміналістів.

Прикладний характер цього видання робить його корисним і доступним не лише для курсантів, студентів, магістрів, аспірантів та науково-педагогічного складу закладів вищої освіти, але й для практичних працівників. Отже, цей підручник є спробою надати теоретичне підґрунтя для майбутнього ефективного розслідування різних категорій кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів України.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

1.1. Поняття, предмет і завдання криміналістичної тактики

Термін «тактика» (від грецького *taktica* – майстерність побудови війська), згідно тлумачного словника, є запозиченим із військової справи та означає складову частину військового мистецтва, що включає теорію та практику організації, підготовки та ведення бою; прийоми та способи досягнення мети; певну лінію поведінки; вміння ефективно використовувати проти супротивника військові сили тощо¹.

Криміналістична інтерпретація поняття «тактика» додає до нього деякі елементи умовності, оскільки його не можна ототожнювати з військовим розумінням тактики. Звичайно, розслідування того чи іншого кримінального правопорушення не можна порівняти з військовою операцією знищення або подолання опору супротивника. Разом із цим потрібно визнати, що процес досудового розслідування часто проходить у конфліктних ситуаціях, пов'язаних із подоланням протидії сторін обвинувачення та захисту. Отже, такі складові тактики, як організація та планування розслідування, подолання протидії слідству цілком обґрунтовують використання цього терміну у кримінальному провадженні.

Розслідування кримінальних правопорушень як специфічний вид людської діяльності також здійснюється в умовах протистояння між правопорушниками та правоохоронними органами, тому буде виправданим обрання оптимального способу протидії тим чи іншим видам кримінальних правопорушень, способів тактичне правильного проведення процесуальних дій під час досудового розслідування.

У криміналістиці поняття «криміналістична тактика» використовується в двох значеннях. По-перше, наукове трактування поняття криміналістичної тактики визначає його як самостійний розділ науки криміналістики, що послідовно викладається після теоретичних основ криміналістики та криміналістичної техніки.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь, 2003. 1440 с.

У період формування криміналістики як самостійної галузі знань, тактика розглядалась як частина поліцейської криміналістичної техніки. У роботах вчених Німеччини й Австро-Угорщини Г. Гросса, Г. Шнейкerta, А. Вейнгардта, В. Штібера та інших відобразилися перші уявлення щодо криміналістичної тактики.

Серед зарубіжних праць того часу, що мали значний вплив на розвиток криміналістичної тактики, необхідно зазначити роботи Г. Гросса, зокрема четверте видання його книги «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики»² в якій автор узагальнив досвід слідчої практики, та запропонував використовувати розроблені власно ним способи, прийоми, методи у діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Поняття криміналістичної тактики вперше було введено у криміналістику в 1910 р. А. Вайнгартом у роботі «Кримінальна тактика. Керівництво з розслідування злочинів».

На сьогодні криміналістичну тактику розглядають як самостійний розділ криміналістики, що являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі, відповідно до кримінального процесуального законодавства та з урахуванням слідчої практики, рекомендацій з організації та планування досудового розслідування, прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, направлених на вирішення завдань кримінального провадження.

У іншому значенні під поняттям криміналістичної тактики розуміють практичну діяльність уповноважених державних органів і посадових осіб, які використовують криміналістичні рекомендації під час розслідування кримінальних правопорушень.

Між теоретичним та практичним розумінням криміналістичної тактики існує закономірний зв'язок, що полягає у взаємозбагаченні, взаємозалежності цих частин одного й того ж самого поняття. Вивчення та узагальнення слідчої та судової практики є важливим джерелом, з якого криміналістична тактика отримує основні ідеї та проблеми, що потребують наукового обґрунтування. У свою чергу, розроблені тактичні рекомендації та інші теоретичні положення перевіряється у реальній практичній роботі правоохоронних органів з протидії злочинності.

Із визначення предмета криміналістичної тактики прослідковується **головне завдання криміналістичної тактики** – розробка методів і засобів найбільш ефективної та оптимальної організації діяльності уповноважених посадових осіб і державних органів, що забезпечують швидко, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень.

² Gross, H. (1899). Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. Dritte vermehrte auflage. Graz : Leuscher & Lubensky's, Universitäts-Buchhandlung, 813 p.

Окремі завдання криміналістичної тактики впливають з основного. Серед широкого кола таких завдань можна визначити такі:

- розробка та провадження у практику розслідування нових тактичних засобів і прийомів;
- удосконалення існуючих засобів і прийомів;
- розробка організації і тактики нових слідчих (розшукових) дій;
- розробка та вдосконалення тактики взаємодії слідчого з іншими правоохоронними органами та підрозділами;
- розробка заходів залучення громадськості до розслідування;
- залучення допомоги спеціалістів під час розслідування;
- визначення шляхів використання нетрадиційних методів і засобів отримання криміналістично вагової інформації.

До числа осіб (суб'єктів), які використовують у своїй діяльності положення криміналістичної тактики, відносяться, насамперед, *слідчі, прокурори, працівники оперативних підрозділів, експерти, судді*. З іншого боку, криміналістична тактика вивчає поведінку та діяльність таких учасників кримінального провадження, як *свідки, потерпілі, підозрювані тощо*, тобто суб'єктів щодо яких застосовуються рекомендації криміналістичної тактики.

Науковими джерелами криміналістичної тактики є сучасні дослідження з логіки, психології, філософії, науки управління, інформатики, теорії ігор, прийняття рішень та інших галузей знань.

Криміналістична тактика у своєму розвитку та вирішенні завдань тісно пов'язана з різноманітними науками і широко використовує їхні положення. Отже, взаємозв'язок із кримінальним процесом обумовлений тим, що він встановлює процесуальний порядок провадження слідчих (розшукових) дій, а криміналістична тактика, дотримуючись процесуальних вимог, розробляє найбільш ефективні прийоми та засоби їх проведення дій. Кожний тактичний прийом і рекомендація повинні чітко відповідати вимогам кримінального процесуального закону.

Ефективність слідчих (розшукових) дій значною мірою залежить від знання психологічних закономірностей діяльності осіб, які беруть в них участь. Дослідження питань психології учасників досудового слідства та психологічних боків цієї діяльності проводяться судовою психологією, положення якої служать базою для розробки тактичних прийомів і комбінацій.

Практичними джерелами криміналістичної тактики є матеріали слідчої та судової практики. Не менш важливим практичним джерелом тактики є також практика оперативних підрозділів з виявлення та розкриття кримінальних правопорушень.

Криміналістична тактика, як й інші розділи криміналістики та наука в цілому, має свою систему, тобто поділяється на розділи, що взаємопов'язані між собою. **Система криміналістичної тактики** включає два розділи:

1) концептуальні положення криміналістичної тактики: поняття, система, принципи, завдання, визначення основних категорій, вчення про планування та організацію розслідування, криміналістичні версії тощо;

2) тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Застосування засобів і методів криміналістичної тактики має відповідати наступним **принципам**:

1) законності, тобто застосування всіх рекомендацій тактики, зміст прийомів не повинні суперечити закону, порушувати права учасників кримінального провадження;

2) етичності – поведінка між учасниками процесу не має порушувати етичні норми, вимоги моралі;

3) плановості – проведення слідчих (розшукових) дій, використання тактичних прийомів повинно готуватись заздалегідь за планом;

4) невідкладності полягає в тому, що кожна слідча (розшукова) дія має проводитись своєчасно з метою забезпечення максимального отримання доказової інформації;

5) економічності – слідчі (розшукові) дії мають проводитись з мінімальними витратами людських сил, техніко-криміналістичних засобів тощо;

6) взаємодії, що полягає в обміні інформацією до проведення слідчої (розшукової) дії, наданні необхідної допомоги під час її проведення: розшукові заходи, забезпечення охорони, застосування спеціалістами техніко-криміналістичних засобів тощо;

7) використання технічних засобів для покращання отримання інформації, забезпечення її якості та кількості, додаткової фіксації отриманої інформації.

1.2. Слідчі (розшукові) дії: поняття, структура та класифікація

Слідчі (розшукові) дії у методологічному та гносеологічному розуміннях являють собою сукупність способів і методів пізнання події кримінального правопорушення, виявлення осіб, які вчинили його, встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, тобто засобом збирання, дослідження, оцінки та використання доказів.

Не менш важливим завданням слідчих (розшукових) дій є перевірка вже отриманих у кримінальному провадженні доказів чи інших встановлених раніше фактів. Слідча (розшукова) дія є процесуальною формою реалізації тактичних, логічних, психологічних прийомів пізнання фактів минулого у зв'язку з розслідуванням конкретного кримінального правопорушення, тобто практично-пізнавальну діяльність, що є поєднанням абстрактного мислення з практичною пізнавальною діяльністю.

Отже, **слідчі (розшукові) дії** – це регламентовані кримінальним процесуальним законодавством процесуальні дії, спрямовані на збирання або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Значення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що вони є основним способом отримання доказів, а звідси й основним способом досягнення завдань кримінального провадження, а саме проведення швидкого, повного всебічного та неупередженого розслідування, дослідження всіх обставин кримінального провадження.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає такі **види слідчих (розшукових) дій**:

- 1) допит, включаючи одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ст. 224-226) та допит в режимі відеоконференції (ст. 232);
- 2) пред'явлення для впізнання: особи (ст. 228), трупа (ст. 230), речей (ст. 229), в режимі відеоконференції (ст. 232);
- 3) обшук (ст. 234-236);
- 4) огляд: місцевості, приміщень, документів та речей (ст. 237), трупа (ст. 238), огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239), тіла та одягу живої особи (освідування (ст. 241);
- 5) слідчий експеримент (ст. 240);
- 6) залучення експерта та проведення експертизи (ст. 242-243).

У науковій літературі **класифікацій слідчих (розшукових) дій** проводиться за декількома критеріями:

- 1) за способом і джерелом отримання інформації поділяються на:
 - *вербальні* у яких отримують інформацію з ідеальних джерел, тобто від людей (допит, пред'явлення для впізнання);
 - *невербальні* у яких отримують інформацію із матеріальних джерел, тобто від речей (огляд, обшук);
 - *змішані* у яких інформацію отримують зі змішаних джерел, тобто від речей і людей (слідчий експеримент, експертиза);
- 2) за послідовністю проведення поділяються на *первинні* та *повторні*;
- 3) за обсягом поділяються на *основні* та *додаткові*;
- 4) за часом проведення: *невідкладні, початкові, подальші*;

Проведення слідчих (розшукових) дій спрямовано на забезпечення

максимальної ефективності та раціонального досягнення конкретних цілей розслідування, що потребує визначеної організації діяльності слідчого та являють собою певну систему, що складається з *трьох етапів проведення*:

- 1) *підготовчий* (підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії);
- 2) *робочий* (безпосереднє проведення слідчої (розшукової) дії);
- 3) *заключний* (фіксація ходу та результатів слідчої (розшукової) дії).

На підготовчому етапі досягається розуміння дій, необхідних для вирішення завдань розслідування, формується кінцеве завдання з урахуванням всіх факторів та умов, що можуть вплинути на хід та результат слідчої (розшукової) дії. Лише заздалегідь визначивши коло завдань, слідчий може визначити приблизний обсяг та зміст інформації, що буде отримана під час слідчої (розшукової) дії. Однією з необхідних умов підготовки запланованої слідчої (розшукової) дії є побудова уявної динамічної моделі її проведення. Ця модель допоможе відтворити обстановку та передбачити дії та поведінку свою всіх учасників майбутньої слідчої (розшукової) дії. Повнота вказаної моделі залежить від обсягу інформації, що знаходиться в розпорядженні слідчого до початку слідчої (розшукової) дії. Чим більше обсяг такої інформації, тим менше існує варіантів потенційного розвитку подій та можливих змін ситуації під час слідчої (розшукової) дії, що також необхідно уявно моделювати.

Для вирішення кола завдань на підготовчому етапі слідчої (розшукової) дії, можна запропонувати наступний узагальнений для різних їх видів *алгоритм діяльності*, що складається з таких заходів:

- 1) аналіз вихідної інформації, що міститься у кримінальному провадженні та можливостей її використання;
- 2) прийняття рішення щодо проведення слідчої (розшукової) дії;
- 3) визначення мети та конкретних цілей, що потрібно досягнути у результаті проведення слідчої (розшукової) дії;
- 4) обрання моменту проведення;
- 5) визначення дати, часу початку та приблизного періоду проведення слідчої (розшукової) дії;
- 6) визначення місця проведення: приміщення чи ділянки місцевості; точка, з якої почнеться проведення; приблизний напрямок, в якому буде відбуватись рух учасників; орієнтовна кінцева точка;
- 7) попереднє ознайомлення слідчого з місцем проведення слідчої (розшукової) дії; отримання про особу, за участю якої буде проводитись слідча (розшукова) дія;
- 8) визначення кола учасників, які будуть брати участь у слідчій

(розшуковій) дії, визначення їх обов'язків;

9) вжиття заходів щодо забезпечення безпеки учасників слідчої (розшукової) дії; визначення лінії поведінки учасників у разі виникнення ускладнень і непередбачуваних ситуацій;

10) підбір та підготовка техніко-криміналістичних засобів;

11) визначення необхідних тактичних прийомів, комбінацій, що будуть використовуватися під час проведення слідчої (розшукової) дії;

12) визначення видів та форм використання спеціальних знань;

13) визначення способів фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії;

14) уявне моделювання ходу проведення слідчої (розшукової) дії;

15) складання плану проведення слідчої (розшукової) дії.

Складання плану проведення слідчої (розшукової) дії у письмовій чи усній формі є умовою успішного й ефективного її проведення, отримання максимальних результатів. Виконання цієї рекомендації особливо повинні дотримуватись слідчі, які не мають достатнього практичного досвіду. План може бути різним в залежності від виду слідчої (розшукової) дії, але основні за змістом бажано включати такі складові:

- а) мета та завдання слідчої (розшукової) дії;
- б) місце проведення;
- в) час проведення;
- г) інформація щодо особи, з якою буде проводитись слідча (розшукова) дія;
- д) склад учасників, які повинні бути запрошені;
- е) перелік предметів, в тому числі речових доказів; джерел доказів (протоколів, висновків експерта тощо) необхідних для успішного проведення слідчої (розшукової) дії;
- ж) перелік тактичних прийомів з вказівкою на час їх використання;
- з) перелік техніко-криміналістичних засобів, що планується застосувати;
- и) хід проведення (сценарій) слідчої (розшукової) дії із зазначенням дій кожного з учасників.

За наявності інформації оперативного характеру, яка може бути використана під час проведення слідчої (розшукової) дії, її можна відобразити в нотатках, що будуть додаватись до плану. До плану також можуть додаватись схеми, креслення, графіки. Вказані документи не є процесуальними, а складаються слідчим для кращої організації проведення слідчої (розшукової) дії.

Під час *проведення слідчої (розшукової) дії (робочий етап)*

слідчий безпосередньо використовує тактичні прийоми і техніко-криміналістичні засоби з метою виявлення, фіксації, дослідження та оцінки доказів. На цій стадії реалізується план проведення слідчої (розшукової) дії, перевіряються слідчі версії та отримується доказова чи орієнтуюча інформація. Під час проведення слідчої (розшукової) дії вирішуються наступні завдання:

- а) встановлення обстановки та механізму кримінального правопорушення;
- б) отримання об'єктивної інформації для встановлення та розшуку правопорушника;
- в) збирання, фіксація, дослідження різного роду слідів та використання отриманої доказової інформації;
- г) проведення розслідування за «гарячими» слідами;
- д) виявлення наслідків кримінального правопорушення;
- е) отримання вихідної інформації для подальшого проведення розслідування.

Завданням *заключного етапу* є забезпечення закріплення у матеріалах провадження всього перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії, що є основою для подальшої планування розслідування, проведення аналітичної роботи, пошуку та отримання нових доказів, прийняття процесуальних рішень. Під час фіксації ходу та результатів відображаються використані прийоми й засоби, а також відображається поведінка учасників, час, місце проведення та одержані результати. Заключний етап слідчої (розшукової) дії полягає в узагальненні, аналізі та оцінці зібраної інформації та фіксації її результатів.

Засоби фіксації слідчої (розшукової) дії можуть бути *основними* та *додатковими (факультативними)*. Основним засобом фіксації є протокол, що може бути складений як під час проведення слідчої (розшукової) дії, так і після її закінчення. До додаткових (факультативних) засобів фіксації відносяться: фотозйомка, аудіо- та відеозапис, складання планів, схем, креслень, таблиць, графіків, діаграм, малюнків тощо.

Результати слідчої (розшукової) дії обов'язково фіксуються в протоколі. Без протокольної фіксації результати слідчої (розшукової) дії втрачають доказове значення. Також результати можуть відображатись в додатках до протоколу: фототаблицях, схемах, кресленнях, матеріалах відеозапису тощо, виготовлення яких, відповідно до кримінального процесуального законодавства, є необов'язковим. Протокол має містити викладення встановлених фактів, дій, проведених слідчим та іншими учасниками з урахуванням умов проведення самої процесуальної дії. Особливістю протоколу є те, що в ньому відображається хід та

результати слідчої (розшукової) дії на основі сукупного сприйняття інформації слідчим та іншими учасниками.

Після проведення слідчої (розшукової) дії слідчий повинен оцінити хід її проведення та отримані результати. Аналіз та оцінка проводиться з позиції дотримання процесуальних умов і вимог до її проведення, правомірності поведінки учасників, допустимості застосування криміналістичних прийомів, засобів та методів. Оцінку результатів слідчої (розшукової) дії бажано проводити одразу після її проведення, коли всі деталі її перебігу, поведінку всіх учасників, їх реакції на запитання найбільш повно зберігаються у пам'яті слідчого. Під час аналізу зіставляються розумові моделі поведінки, прогнозовані на етапі підготовки слідчої (розшукової) дії, з дійсною поведінкою учасників. Зіставлення розбіжностей дає можливість виявити помилки, допущені у процесі як підготовки, так і під час проведення процесуальної дії. Зокрема, слідчий повинен також проаналізувати і свою поведінку. В кінцевому результаті це сприяє удосконаленню професійних навичок слідчого, створює умови для виправлення помилок у подальшому.

1.3. Засоби криміналістичної тактики та критерії їх допустимості. Поняття слідчої ситуації

Засобами криміналістичної тактики є ті прийоми, методи та рекомендації за допомогою яких слідчий вирішує завдання розслідування. Досудове розслідування є процесуальною діяльністю, тому закон визначає засоби, що слідчий може використовувати під час збирання, дослідження оцінки та використання інформації у процесі доказування. Але у законі неможливо прописати всі можливі тактичні прийоми, що застосовуються слідчим, тому, у даному випадку, дотримуючись принципу законності, можливо використання таких прийомів, що не протирічають закону.

Реалізація будь-якого тактичного засобу отримання інформації залежить від виду слідчої (розшукової) дії та конкретної слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування. Тому, криміналістичною тактикою розроблено прийоми найбільш ефективного застосування процесуальних засобів.

До засобів криміналістичної тактики традиційно відносять:

- тактичне рішення;
- тактичний прийом;
- криміналістичну рекомендацію;

- тактичну комбінацію;
- тактичну операцію.

Усі зазначені засоби криміналістичної тактики розробляються на основі досягнень науки та узагальнення матеріалів правоохоронної практики. Вони не є процесуальними, але дозволяють ефективніше, з меншою витратою часу, засобів і сил проводити слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування.

Відповідно до ситуації, що склалась на певний момент розслідування, слідчий приймає тактичні рішення, тобто обирає засіб тактичного впливу на ситуацію в цілому чи на хід проведення окремої слідчої (розшукової) дії. Процес прийняття тактичного рішення включає:

- а) аналіз наявної слідчої ситуації;
- б) визначення мети та завдань, що необхідно досягти прийняттям тактичного рішення;
- в) вибір тактичних прийомів, засобів та методів досягнення мети;
- г) реалізація тактичного рішення.

Таким чином, **тактичне рішення** – це вольовий акт слідчого під час розслідування кримінального правопорушення, що полягає у визначенні способів і засобів вирішення поставленого завдання на певному етапі або обранні того чи іншого тактичного прийому (комбінації) під час проведення окремої слідчої (розшукової) дії.

Тактичне рішення складається із трьох частин:

- інформаційної (аналіз й оцінка поставлених завдань, слідчої ситуації та її компонентів);
- організаційної (визначення напрямку та форми впливу, послідовності проведення необхідних організаційно-технічних заходів, застосування тактичних прийомів);
- операційної (визначення мети тактичного впливу, засобів, способів її досягнення, передбачуваних результатів реалізації тактичного рішення).

Тактичні рішення поділяються на *процесуальні та непроцесуальні*. До *процесуальних* належать рішення слідчого після внесення інформації про вчинення правопорушення до Єдиного реєстру досудового розслідування (ЄРДР), обрання виду необхідних слідчих (розшукових) дій, обрання запобіжного заходу тощо. *Непроцесуальні* тактичні рішення – це засоби та прийоми реалізації процесуальних рішень, тому вони повинні відповідати принципам кримінального процесуального законодавства. Обрання найбільш раціональних та доцільних засобів і тактичних прийомів може бути пов'язано з тактичним ризиком.

Основним засобом криміналістичної тактики є тактичний прийом,

який у найбільш загальному вигляді в криміналістичній літературі визначається як спосіб дії, що найбільш ефективно забезпечує вирішення завдань розслідуванням. На вибір тактичного прийому, доцільність його використання в тих чи інших умовах впливає ситуація, що склалася на певний момент розслідування. Тактичні прийоми не є універсальними, їх застосування залежить від ситуаційної обумовленості та виду і особливостей певної слідчої (розшукової) дії.

Отже, **тактичний прийом** – це найбільш ефективний і раціональний спосіб дії або лінія поведінки уповноваженої особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію.

Тактичні прийоми виконують пізнавальну, прогностичну, комунікативну та регуляторну функції.

Пізнавальна функція тактичних прийомів полягає в отриманні доказової інформації під час проведення окремих процесуальних дій. За своєю сутністю тактичні прийоми повинні сприяти пізнанню, переслідувати мету ефективного проведення слідчих та судових дій. Пізнавальна функція полягає застосування таких прийомів, які відповідно до мети, сприяють пізнанню події, виявленню криміналістично вагомої інформації. *Прогностична функція* тактичних прийомів дозволяє слідчому правильно обирати ті чи інші способи дії. Ця функція охоплює три основні напрями передбачення:

- власних дій слідчим;
- дій інших учасників процесу розслідування;
- можливості управління здійснюваною діяльністю.

Комунікативна функція проявляється у процесі спілкування слідчого з іншими учасниками в межах процесуальної дії, наприклад під час допиту, пред'явлення для впізнання тощо. Ця функція тактичних прийомів включає такі напрями:

- встановлення психологічного контакту;
- управління спілкуванням з боку слідчого;
- справляння психологічного впливу на свідка, потерпілого, підозрюваного чи іншу особу у процесі спілкування;
- одержання слідчим необхідної інформації під час спілкування.

Регулятивна функція тактичних прийомів припускає можливість виявляти їх вплив на слідчу ситуацію та ситуацію слідчої (розшукової) дії, змінювати їх. Правильно обраний тактичний прийом дає змогу регулювати ситуацію в потрібному напрямі, змінювати позицію учасників процесуальної дії, одержувати дані щодо можливого місцезнаходження слідів кримінального правопорушення, способів їх приховування тощо. У процесі використання тактичних прийомів відбувається зміна

ситуації, яку вони регулюють³.

Тактичний прийом буде виконувати свої функції у разі, коли відповідатиме вимогам, що визначають можливість його використання під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. При формуванні та рекомендаціях для використання певних тактичних прийомів потрібно виходити не лише з точки зору їх ефективності для отримання доказової інформації, але й враховуючи **критерії їх допустимості**, такі як:

1) законність – застосування прийому не має суперечити вимогам законодавства, зокрема Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексу, іншим нормативно-правовим актам;

2) етичність – при використанні тактичного прийому потрібно дотримуватись моральних норм, неприпустимості обману, приниження честі та гідності особи;

3) науковість – тактичні прийоми повинні бути обґрунтовані та підтверджені наукою та випробувані практикою;

4) доцільність та ефективність – відповідно до ситуації мають обиратись прийоми чи їх сукупність, що забезпечують максимальний результат;

5) доступність та економічність – під час використання прийому бажано досягати максимально можливого та якісного результату за мінімальних витрат сил, засобів, часу, технічних, тактичних та інших можливостей.

Розмаїття тактичних прийомів зумовлює необхідність їх класифікації. Класифікація сприяє пізнанню сутності тактичних прийомів, визначенню закономірних зв'язків між окремими з них, встановленню відмінних ознак та якостей. Підставою для класифікації є певна об'єктивна закономірність, що дозволяє поділити тактичні прийоми на ті чи інші види.

Класифікація тактичних прийомів виглядає таким чином:

1) *за напрямком діяльності*: оперативні, слідчі;

2) *за механізмом отримання інформації*:

– вербальні застосовуються під час спілкування у вигляді розповідей, пропозицій, роз'яснень, опитування, порад, запитань, прохань тощо;

– невербальні використовуються по відношенню до речової обстановки та осіб без спілкування з ними: спостереження, моделювання, демонстрація, жестикуляція, міміка тощо;

³ Криміналістика: підручник / В. М. Шевчук, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько та ін.; за ред. В. М. Шевчука. Харків : Право, 2024. С. 550.

- 3) *за сферою реалізації у ході проведення слідчої (розшукової) дії:*
 - прийоми огляду місця події;
 - прийоми проведення обшуку;
 - прийоми проведення допиту;
 - прийоми проведення впізнання тощо;
- 4) *за діапазоном використання:*
 - прийоми, що використовуються під час проведення лише окремої слідчої (розшукової) дії;
 - прийоми, що використовуються під час проведенні кількох слідчих (розшукових) дій;
- 5) *за об'єктом спрямування:*
 - спрямовані на здійснення психологічного впливу;
 - спрямовані на дослідження матеріального середовища.
- 6) *за метою вирішення тактичних завдань:*
 - початкові спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел криміналістичної інформації;
 - проміжні застосовуються для встановлення обставин, що підлягають доказуванню або формуванню висновків;
 - кінцеві спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування, що забезпечують прийняття процесуальних рішень;
- 7) *за обов'язковістю застосування:*
 - обов'язкові, що прямо передбачені законом;
 - рекомендаційні прийоми розроблені криміналістичною тактикою та їх доцільність визначає слідчий, виходячи з конкретної ситуації, що склалася на певному етапі розслідування;
- 8) *залежно від завдань слідчої діяльності:*
 - пізнавальні для встановлення обставин події кримінального правопорушення;
 - управлінські для визначення ефективності взаємодії в ході розслідування кримінальних правопорушень;
 - організаційно-технічні для забезпечення оптимальних зовнішніх умов та необхідних організаційно-технічних заходів діяльності.

Наступним засобом криміналістичної тактики є **криміналістична рекомендація** – науково обґрунтована та випробувана на практиці порада, що стосується вибору та застосування криміналістичних прийомів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Для досягнення мети слідчої (розшукової) дії слідчий у багатьох випадках застосовує не окремі тактичні прийоми, а їх комбінацію, тобто

декілька взаємозалежних та послідовних прийомів тактичних. **Тактична комбінація** являє собою сукупність тактичних прийомів з метою досягнення цілей конкретної слідчої (розшукової) дії або вирішення конкретного завдання розслідування у межах кількох взаємопов'язаних слідчих (розшукових) дій.

Найбільш узагальнюючим та суттєвим тактичним засобом вищого рівня є **тактична операція** під якою розуміють поєднання організаційних, пошукових та інших заходів, однойменних і різнойменних слідчих (розшукових) дій, а іноді й оперативних заходів, спрямованих на виконання окремого завдання розслідування.

Тактична операція, на відміну від тактичної комбінації, може охопити декілька взаємопов'язаних слідчих (розшукових) дій, організаційно-технічних і оперативних заходів; вона являє собою сукупність різного роду пов'язаних між собою прийомів та дій, об'єднаних єдиним змістом під єдиним керівництвом для виконання тих завдань досудового розслідування, що не можуть бути вирішені окремими слідчими (розшуковими) діями, тактичними прийомами чи комбінаціями. Це сукупність оперативних, слідчих та інших дій, що плануються слідчим для вирішення певної слідчої ситуації під час розслідування кримінального правопорушення, тобто слідчі (розшукові) дії, оперативні та організаційні заходи є складовими елементами тактичної операції.

Кримінальне провадження процесу досудового розслідування являє собою пізнавальну діяльність слідчого з приводу події кримінального правопорушення. Будь-яка ситуація, що виникає на певному етапі розслідування, ставить перед слідчим пізнавальне завдання, для вирішення якого він приймає тактичне рішення, яке практично реалізується у тактичній операції. Вчасно проведена тактична операція формує нову слідчу ситуацію, для вирішення якої слідчий знову приймає тактичне рішення, яке реалізується в ході тактичної операції. Цей процес триває, доки не буде вирішено останню слідчу ситуацію, тобто не закінчено досудове розслідування.

Отже, будь-яка тактична операція має відповідати низці вимог, до яких можна віднести:

- обов'язкове дотримання законності та етичних норм;
- своєчасність проведення;
- індивідуальний підхід при розробці і проведенні операції під час вирішення кожної слідчої ситуації, що складається на певному етапі розслідування;
- динамічність та швидкість проведення;
- обов'язковість попереднього криміналістичного аналізу злочинної

події;

- завершення тактичної операції процесуальною фіксацією її проведення та результату.

Тактична операція має складатися з таких елементів:

- визначення мети операції;
- прийняття рішення про проведення тактичної операції;
- розробка моделі та планування тактичної операції;
- організація сил і засобів проведення операції;
- безпосереднє проведення тактичної операції та фіксація її ходу та результатів.

Вибір того чи іншого засобу криміналістичної тактики залежить від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

Слідча ситуація – це пізнана слідчим сукупність умов, за яких на даний момент здійснюється досудове розслідування та які впливають на нього і визначають його особливості (у широкому розумінні); це інформаційна модель, яка склалась у суб'єкта доказування на основі пізнання реальних умов, за яких здійснюється досудове розслідування (у вузькому розумінні)⁴.

На формування слідчої ситуації впливають наступні чинники:

- психологічного характеру:
 - а) стан слідчого;
 - б) безконфліктний процес розслідування чи навпаки, конфліктні відносини між слідчим та протидіючими особами;
- інформаційного характеру: обізнаність слідчого про обставини кримінального правопорушення, можливі докази, заходи протидії з боку зацікавлених осіб;
 - процесуального і тактичного характеру:
 - а) особливості процесуальної форми кримінального провадження;
 - б) наявні докази;
 - в) існування джерел орієнтуючої інформації;
 - г) ступінь тактичного ризику та можливості його мінімізації;
 - організаційно-технічного характеру:
 - а) забезпеченість зв'язком між черговою частиною та слідчо-оперативною групою;
 - б) можливість мобільного маневрування наявними силами і засобами та ін.

Поєднання всіх указаних чинників обумовлює індивідуальний

⁴ Біленчук П. Д., Гель А. П. Основи криміналістичної тактики: курс лекцій. Вінниця, 2001. С. 68.

характер кожної слідчої ситуації на певному етапі кримінального провадження⁵.

Загалом *слідчі ситуації* можна поділити на:

– *конфліктні* – під час проведення розслідування інтереси слідчого та учасників процесу не співпадають, наприклад, підозрюваний відмовляється від дачі показань, прагне приховати сліди кримінального правопорушення, свідок дає неправдиві показання, психологічно впливають, тиснуть на потерпілих тощо;

– *безконфліктні* у яких інтереси слідчого та учасників процесу під час проведення досудового слідства співпадають, зокрема, підозрюваний визнає себе винним, вказує на знаряддя кримінального правопорушення та викрадені речі, дає показання проти співучасників кримінального правопорушення, погоджується співпрацювати зі слідчим тощо;

– *сприятливі* – слідчі ситуації складаються за наявності достатньої інформації, зокрема про подію кримінального правопорушення, особу правопорушника, мотиви кримінального правопорушення тощо;

– *несприятливі* ситуації виникають у випадках, коли слідчому для її вирішення необхідно визначити заходи впливу, прийняти тактичне рішення та реалізувати його. Несприятлива ситуація, частіше за все, характеризується відсутністю достатньої інформації для її вирішення та дії слідчого спрямовані на її отримання з метою дослідження та використання у процесі доказування;

– *початкові* ситуації виникають після внесення інформації про вчинення правопорушення до Єдиного реєстру досудового розслідування (ЄРДР) на початковому етапі її розслідування;

– *проміжні* слідчі ситуації виникають на подальшому етапі досудового розслідування;

– *кінцеві* слідчі ситуації виникають під час завершення досудового розслідування та оцінки його результатів.

⁵ Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.; за заг. ред. В. В. Пяскового (2-ге вид., перероб. і доп.). Харків : Право, 2020. С. 386.

Питання для самоконтролю

1. Поняття криміналістичної тактики.
2. Система криміналістичної тактики як розділу криміналістики.
3. Принципи криміналістичної тактики.
4. Класифікація слідчих (розшукових) дій.
5. Характеристика стадій проведення слідчої (розшукової) дії.
6. Сутність вербальних, невербальних і змішаних слідчих (розшукових) дій. Організаційно-тактичні особливості їх проведення.
7. Поняття тактичного прийому, тактичної рекомендації, тактичної комбінації, тактичної операції і тактичного рішення.
8. Критерії допустимості застосування тактичних прийомів.
9. Класифікація тактичних прийомів.
10. Поняття слідчої ситуації.

Розділ 2

СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

2.1. Поняття слідчої версії: види та структура

Під час розслідування кримінальних правопорушень здійснюється поступове збирання криміналістичної інформації, починаючи від ймовірних припущень і завершуючи достовірними знаннями про минулу подію. На початковому етапі в розпорядженні слідчого є лише окремі неповні відомості та сліди, аналізуючи які він намагається відновити повну картину кримінального правопорушення. Результати його пізнавальної діяльності, використання логічного гіпотетичного мислення дозволяють на початку одержати лише імовірнісні знання. Вагоме значення в цьому процесі має така формально-логічна категорія як гіпотеза. Щодо діяльності з розслідування кримінальних правопорушень вона має назву криміналістичної версії. За своєю природою версія є різновидом гіпотези, однак на відміну від останньої не має на меті створення наукової теорії, а терміни її перевірки обмежені кримінальними процесуальними строками розслідування.

Версія (у перекладі з латинського: *versio* – поворот, *verso* – тлумачу, зважую) є одним з можливих пояснень розслідуваної події у цілому або окремих її обставин. Вона будується на основі даних, що є у розпорядженні слідчого, а оскільки їх на початку недостатньо, щоб у повному обсязі встановити всі обставини, допускається декілька припущень, тобто висувається кілька версій. Усі вони є судженнями, що можуть бути як помилковими, так і вірними.

Криміналістичні версії тісно пов'язані із плануванням розслідування. Роль версій у відношенні до плану розслідування є визначальною, вони становлять його логічну основу, є тими напрямками розслідування, що обумовлюють формування у плані комплексу організаційних, слідчих (розшукових) дій та інших заходів, спланованих з метою їх перевірки.

Отже, **криміналістична версія** – це обґрунтоване припущення щодо фактів, явищ, що мають або можуть мати значення для розслідування, та пояснює походження цих явищ, фактів їх зміст і зв'язок між собою.

Розрізняють такі **види версій**:

- за сферою застосування: слідчі, оперативно-розшукові (пошукові), експертні;
- за суб'єктом висування: слідчого, судді, прокурора, спеціаліста;

- *за обсягом*: загальні й окремі;
- *за ступенем конкретності*: типові й конкретні;
- *за ступенем ймовірності*: малоймовірні та більш ймовірні;
- *щодо предмета доказування*: обвинувальні та виправдувальні.

Під час розслідування криміналістичні версії можуть висуватися слідчим, спеціалістом, експертом, співробітниками оперативних підрозділів, суддею для вирішення завдань у межах їх компетенції. Логічна природа слідчих, оперативно-розшукових, експертних і судових версій єдина. Їх особливості визначаються характером відповідної діяльності.

Слідчі версії висуває та перевіряє слідчий, прокурор з метою з'ясування сутності події та всіх її обставин, тобто вони можуть бути як загальними так і окремими. Слідчі версії виконують важливу інтегративну роль у пізнанні події кримінального правопорушення та у підсумку поєднують пошукові та експертні версії. Вирішуючи комплекс складних розумових завдань, слідчий приходить до різних припущень, відбираючи з них ті, що мають достатній ступінь обґрунтованості.

Пошукова версія – це припущення щодо місця знаходження осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та іншої доказової інформації. Вона відрізняється певним ступенем невизначеності, оскільки найчастіше базується на недостатності даних, що має місце на початковому етапі розслідування. Пошукові версії відрізняються від слідчих слабкою обґрунтованістю але в той же час більшою динамічністю, залежать від обсягу отриманої в процесі розшуку інформації. Оперативно-розшукові версії висуває співробітник оперативного підрозділу, який за дорученням слідчого, прокурора проводить перевірку тих або інших обставин кримінального правопорушення.

Експертні версії – це припущення експерта щодо стану та властивостей об'єкта експертного дослідження. Вони відносяться до окремих. Експертні версії можуть ґрунтуватися як на питаннях, поставлених на вирішення експертизи, так і висуватися самостійно експертом, коли він під час дослідження виявляє обставини, що сприяють висуванню нових версій щодо сутності досліджуваного об'єкта чи виходить за межі поставлених питань.

Судові версії є результатом діяльності слідчого судді або суду по аналізу й оцінці доказової інформації. Це засновані на матеріалах провадження припущення судді щодо події кримінального правопорушення. Вони можуть спиратися на результати розслідування, а можуть і суперечити їм (так звані контрверсії), спростовуючи сформовану уяву щодо винуватості особи, її причетності до події кримінального правопорушення.

Розрізняють також загальні й окремі версії. *Загальні* будуються для пояснення події в цілому, а *окремі* – для пояснення окремих фактів, елементів механізму кримінального правопорушення: місця, часу, суб'єкту, способів вчинення кримінального правопорушення, мотивів тощо). Кожна окрема версія впливає із загальною та пов'язана з нею. Перевіряючи окремі версії, слідчий, прокурор одночасно перевіряє і загальну. Наприклад, при виявленні у приміщенні трупа літньої людини без ознак насильницької смерті, не маючи у своєму розпорядженні висновку судово-медичної експертизи щодо причин смерті, можливе висунування таких загальних версій: убивство, самогубство, нещасний випадок або природна смерть. Висновок експерта щодо наявності в організмі потерпілого отруйної речовини відповідної концентрації дозволить спростувати версію про настання природної смерті. Для пояснення обставин вбивства, самогубства або нещасного випадку потрібно висунути окремі версії щодо особи вбивця, способу здійснення кримінального правопорушення; мотивів самогубства; причини нещасного випадку тощо, перевірка яких у процесі розслідування дозволить звужити коло загальних версій до однієї.

Типові версії являють собою припущення, що мають високий ступінь узагальнення. Базуючись на результатах судово-слідчої практики та маючи абстрактний характер, вони виконують орієнтуючу функцію. Узагальнення й аналіз практики розслідування дозволили виявити певні залежності під час вчинення окремих видів кримінальних правопорушень. Ці залежності не є стабільними щодо кримінального правопорушення окремого виду, але, будучи представленими у вигляді криміналістичних рекомендацій у методиці розслідування даного виду кримінального правопорушення, дозволяють висунути типову версію. *Конкретні* версії являють собою детальне припущення щодо окремої обставини події, можуть опиратися на типову версію але можуть і суперечити їй.

2.2. Побудова, аналіз і перевірка версій

Процес побудови версій однаковий для всіх її видів. Вони можуть бути результатом необґрунтованих здогадів і надуманих вигадок. Основою для побудови версій є встановлені фактичні дані, що мають відношення до досліджуваної події. Вони можуть бути отримані як з процесуальних так і з інших джерел: протоколів, матеріалів оперативно-розшукової діяльності, заяв, повідомлень щодо вчиненого кримінального правопорушення тощо. Крім того, під час побудови версій слідчий,

співробітник оперативного підрозділу, експерт, прокурор, суддя може спиратися на відповідні наукові дані, узагальнення судової, слідчої й експертної практики, особистий професійний досвід.

Версії повинні будуватися щодо кожної обставини кримінального правопорушення, нез'ясованої або такої, що викликає сумніви на даному етапі розслідування.

При побудові версії необхідно керуватися наступними **правилами**:

1) версія повинна бути реальною, обґрунтованою встановленими фактами;

2) не повинна суперечити даним науки;

3) повинна бути лаконічною і конкретною;

4) бути логічною, правильно побудованою та несуперечливою.

Висуваючи версію необхідно виходити з того, що вона може мати тобто протилежне пояснення факту – контрверсію.

При побудові версій використовуються прийоми логічного мислення: індукція й дедукція, аналіз і синтез, аналогія. Індукція є можливим висновком від часткового до загального, дедукція – висновок від загального до часткового. Аналіз – це дослідження окремих частин, властивостей, складових предмета, явища, факту. Синтез – дослідження закономірностей окремих елементів на основі властивостей цілого у їхній єдності та взаємозв'язку. Аналогія – зіставлення фактів на основі їх окремих ознак. У результаті зіставлення робиться висновок: якщо ознаки подібні, то подібні й факти або вони пояснюються однією причиною.

Початком процесу побудови версій зазвичай є синтез і аналіз наявних у кримінальному провадженні даних, у результаті чого відбувається певне упорядкування цієї інформації. Синтез і аналіз доповнюються виявленням логічних зв'язків і відносин між відомими обставинами. Одночасно з'ясовується, що з наявних даних очевидно, а що неясно, приблизно, вимагає встановлення оскільки перешкоджає подальшому розслідуванню.

Слідча версія в завжди є результатом індукції або дедукції. При використанні індукції для побудови версій спочатку встановлюються та досліджуються ознаки одиничних фактів, вивчається їх походження, після чого факти узагальнюються. Висновок робиться від часткового до загального, від одиничних міркувань щодо встановлених фактів до пояснення їх походження. Разом з тим можуть мати місце помилки, як результат поспішності узагальнення, коли висновок від часткового до загального ґрунтується лише на вивченні частини ознак а не на повному та всебічному аналізі причинних зв'язків.

Метод індукції, зазвичай застосовується, коли є хоча б мінімальне число доказів. При відсутності доказів кримінального правопорушення з метою побудови версій може застосовуватися дедукція, а в окремих випадках аналогія. Дедуктивний умовивід при висуванні версій впливає з положень і рекомендацій, що містяться у розробленій науковцями методиці розслідування кримінальних правопорушень окремого виду. У цьому випадку версії будуються виходячи не з аналізу певних доказів, а із загального припущення, з якого виводяться наслідки, що перевіряються у процесі розслідування. Дедуктивний умовивід не може дати достовірних висновків, тому дедукція в процесі перевірки версій нерозривно пов'язана з індуктивним мисленням.

Для формування версії, особливо на початковому етапі, велике значення має побудова умовиводу за аналогією. Її джерелами в процесі розслідування можуть бути відомості щодо розкритих правопорушень, подібних по складу злочину та способах учинення; результати узагальнень слідчої практики; дані про однотипні нерозкриті злочини; особистий професійний досвід слідчого. Аналогія підказує можливий напрямок побудови версії та її перевірки, однак її недостатньо для пояснення всього процесу формування версії, тому вже у процесі розвитку версії аналогія доповнюється дедукцією й індукцією.

Аналіз змісту версії являє собою процес її логічної розробки. Аналізуючи версію, слідчий уявляє, які обставини повинні мати місце в дійсності, у разі якщо його версія вірна. Основним завданням аналізу є визначення конкретних наслідків, що впливають із висунутої версії. Чим їх більше виводиться з версії та знаходить підтвердження в ході перевірки, тим вище ступінь надійності версії. Наслідки, виведені з версії щодо тієї або іншої обставини кримінального правопорушення, відображаються у плані розслідування у вигляді обставин, що підлягають установленню.

Перевірка версії складається з виявлення фактичних даних, що її підтверджують або спростовують. Після виведення з версії всіх можливих наслідків, плануються процесуальні й інші дії, встановлюється черговість їх проведення. Після чого вони проводяться з метою перевірки версії. Засоби й методи перевірки версій різні та залежать від того, до якого виду вони відносяться. Слідчі та судові версії перевіряються в основному шляхом проведення процесуальних дій. Під час перевірки оперативно-розшукових версій застосовуються, в основному, негласні слідчі (розшукові) дії або слідчі (розшукові) дії у сукупності з ними під час проведення тактичних операцій. Перевірка експертних версій здійснюється на основі методики проведення експертного дослідження

та правової регламентації проведення експертизи із використанням загальнонаукових і спеціальних методів дослідження.

Перевірка, як і побудова версій, повинна також відповідати **певним вимогам**:

- а) з версій повинні бути виведені всі наслідки, що з них випливають;
- б) наслідки повинні бути логічно пов'язані між собою;
- в) результати перевірки окремих версій використовуються як матеріал для побудови загальних версій;
- г) послідовність перевірки визначається слідчою ситуацією та умовами проведення розслідування;
- д) перевірка версії може бути здійснена проведенням процесуальних, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Під час побудови та перевірки версій слідчий не повинен допускати наступних помилок. По-перше, не потрібно захоплюватись перевіркою однієї версії та ігнорувати необхідність висування та перевірки інших. По-друге, слідчий може зайнятися розробкою та перевіркою нереальних у даних конкретних умовах версій, втратити на це час і тим самим утруднити пізнання дійсних обставин кримінального правопорушення. Для того, щоб при кожному розслідуванні кримінального правопорушення висувалися тільки обґрунтовані та всі можливі версії, необхідно при їх розробці використовувати весь комплекс наявних фактичних даних.

У процесі розслідування будуються та перевіряються всі можливі версії. Зокрема, не можна залишати без перевірки жодної з них, навіть малоїмовірної. Всі версії перевіряються по можливості одночасно, паралельно, хоча в практиці розслідування така можливість існує далеко не завжди. За браком часу перевірку окремих версій доводиться відкладати. У таких випадках спочатку перевіряється більш імовірна версія.

2.3. Поняття, принципи планування розслідування кримінальних правопорушень

Розслідуванню кримінальних правопорушень властиві організація, плановість. Вимоги кримінального процесуального законодавства визначає правові засоби доказування, регламентує порядок проведення слідчих (розшукових) дій, встановлює процесуальні строки. В провадженні у слідчого знаходиться не одне кримінальне провадження, у зв'язку із чим він повинен організувати свою роботу так, щоб уявляти її перспективу, організувати проведення слідчих (розшукових) дій та

інших заходів по кожному з проваджень узгоджено на певний період часу. Планування надає процесу розслідування внутрішню погодженість, впорядкованість, взаємодію його складових елементів. Воно дає можливість проводити розслідування цілеспрямовано, забезпечує повноту й об'єктивність слідства, дозволяє його закінчити у встановлений законом термін, дисциплінує виконавця, сприяє одержанню максимального ефекту при найменшій витраті сил, засобів та часу.

Значення планування полягає у тому, що воно є направляючим і організуючим початком у розслідуванні, засобом цілеспрямованого пошуку доказів. Зміст планування у правильному та своєчасному визначенні завдань розслідування, побудові версій і розробці шляхів та способів їх перевірки, забезпеченні максимально широкого використання найбільш доцільних тактичних прийомів і науково-технічних засобів. Планування покликане визначити, які слідчі (розшукові) дії необхідні для вирішення завдань розслідування, в якій послідовності і як тактично правильно їх провести, щоб забезпечити швидке, повне й об'єктивне розслідування кожного правопорушення. У протидії злочинності беруть участь співробітники різних відомств і служб, тому, будучи засобом раціональної організації праці, планування має особливе значення. Планування розслідування не зводиться до простого складання плану, що є лише зовнішнім проявом процесу, який являє собою розумову діяльність слідчого, спрямовану на побудову уявної моделі всього розслідування.

Планування є складним розумовим процесом, спрямованим на визначення завдань розслідування, законних методів і способів їх виконання, оптимального розміщення сил та засобів, послідовності необхідних дій. Воно базується на низці вихідних положень – принципів.

Принципами планування називають розроблені в криміналістиці вимоги, що пред'являються до планування, дотримання яких забезпечує його ефективність. Такими принципами є індивідуальність, реальність, динамічність і конкретність планування.

1. Індивідуальність планування означає урахування особливостей розслідування конкретного кримінального правопорушення, неприпустимість шаблону. Цей принцип пропонує слідчому складати план розслідування у кожному кримінальному провадженні. Як немає двох однакових кримінальних правопорушень, так неможливим є існування плану розслідування, придатного для розкриття декількох навіть однорідних кримінальних проваджень. Використання криміналістичних методик

будь-якого ступеня спільності припускає їхню адаптацію, пристосування до конкретного випадку, що і повинне бути відображено в індивідуальності планування даного розслідування. Неможливо розробити єдиний зразок плану, що був би придатний для розслідування по всіх різновидах протиправних діянь у якості типового. У той же час повністю виправдує себе використання типових планів (програм) розслідування по злочинах певних категорій при наявності аналогічних слідчих ситуацій. План, побудований на основі типової програми, однаково наповнюється конкретним змістом виходячи з особливостей окремого розслідування⁶.

2. Динамічність (безперервність) планування означає, що складений план не є остаточним, він постійно доповнюється й змінюється протягом усього процесу розслідування. У результаті перевірки низки версій одна з них може відпасти або, навпроти, виникне нова версія, що раніше не висувалася. Такий закономірний розвиток розслідування неминуче викликає динаміку в плануванні, постійне коректування плану розслідування з урахуванням знову отриманої інформації. Зміни в план можуть вноситися не лише відносно змісту слідчих (розшукових) дій, але й відносно строків їхнього виконання, конкретних виконавців. На початковому етапі розслідування часом неможливо скласти розгорнутий план, оскільки наявних даних на момент внесення відомостей щодо кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань буває недостатньо для визначення перспектив розслідування. Звідси зовсім не витікає, що при складанні початкового плану можна зневажити вимогами всебічності й глибини аналізу наявних матеріалів, детальної розробки версій, повноти намічуваних заходів, розраховуючи на те, що план однаково буде змінюватися й доповнюватися. Своєчасність коректування плану розслідування – одне з найважливіших умов ефективності розкриття кримінального правопорушення⁷.

3. Реальність планування означає, що всі намічені дії повинні бути проведені у межах можливостей слідства й установлених законом процесуальних термінів. При складанні планів варто виходити з реальної оцінки обсягу роботи, з урахування можливостей і сил не лише самого слідчого, але й допомоги з боку експертних, оперативних та інших підрозділів. Реальність означає, що при складанні плану

⁶ Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-ге вид, перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. С. 241-242.

⁷ Там само. С. 242.

необхідно виходити із реальної оцінки фактів і можливостей слідчого щодо використання допомоги інших слідчих, громадськості і спеціалістів, оперативних можливостей.

4. Конкретність планування розслідування означає постановку чітких завдань розслідування; формулювання конкретних обставин, що підлягають встановленню за кожною версією; детальний аналіз змісту намічених версій; визначення виконуваних заходів і дій щодо кожної з версій, яка перевіряється. У плані не може бути загальних формулювань і вказівок. В ньому повинні бути перераховані всі обставини, що підлягають з'ясуванню для перевірки тієї або іншої версії; всі організаційні інші заходи, слідчі (розшукові) дії, що підлягають виконанню; точно встановлені строки їхнього проведення та виконавці.

У криміналістичній літературі можна зустріти згадування й про такі принципи планування, як законність, науковість, економічність, своєчасність й інші⁸. Представляється недоцільним розширювати систему принципів планування такими, що по суті дублюють (економічність, своєчасність) деякі із уже вказаних вище, або носять характер загальнообов'язкових вимог і відносяться не лише до планування, а й до всього процесу розслідування (законність, науковість).

2.4. Форми, види, зміст планів розслідування

Щодо слідчої діяльності існує декілька аспектів планування. Це планування роботи окремого слідчого та слідчого підрозділу в цілому. Залежно від терміну, на який розраховано план, вони можуть бути перспективними та поточними; за ступенем деталізації і конкретності – схематичними та детальними; за обсягом планування роботи – планування окремої слідчої (розшукової) дії та комплексу дій, спрямованих на з'ясування окремих обставин кримінального провадження. Існують планування розслідування конкретного кримінального правопорушення і календарне або зведене, що передбачає планування роботи слідчого як по всіх кримінальних провадженнях, що перебувають у нього, так і у відношенні до інших видів діяльності.

За формою плани можуть бути *усними й письмовими*. У слідчій практиці найчастіше використовується письмова форма плану, тому що весь його зміст втримати в пам'яті з урахуванням доповнень і коректувань представляється досить складним. Усним планом слідчий обмежується головним чином на початку розслідування, коли виконує

⁸ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К. : Кондор, 2005. С. 318.

невідкладні слідчі (розшукові) дії та інші заходи на місці події, коли у нього за браком часу немає можливості проаналізувати всю зібрану інформацію та скласти письмовий план. Проте, на цій стадії він також не може обійтися без планування розслідування і повинен із самого початку діяти по певному, нехай уявному, але також продуманому плану з урахуванням перших висунутих ним версій. У протилежному випадку, його робота буде носити хаотичний характер і може мати негативний результат. Виконавши всі невідкладні заходи, слідчий повинен приступити до складання письмового плану розслідування.

Слід зазначити, що на практиці при розслідуванні найпростіших кримінальних правопорушень співробітники іноді обходяться без письмового плану, якщо розуміти під ним складання документа за рекомендованою формою. Однак завжди необхідні різні письмові нотатки, нехай і довільні за формою, але такі, що виконують функції письмового плану. Це може бути перелік намічених слідчих (розшукових) дій, список свідків, що підлягають допиту, та обставин, що вимагають з'ясування, перелік завдань до виконання на певну дату в календарі тощо. Всі ці документи, проте, представляють програму дій слідчого по розслідуванню окремого кримінального правопорушення або на певний період і тому виконують функції письмового плану, хоча й у сурогатній формі. Ущербність такого планування в тім, що записи, виконані на перспективу й на окремих аркушах, найчастіше губляться, надалі вимагають відновлення, тобто витрат часу⁹.

Розрізняють такі **види планів**, що найбільш часто складаються під час розслідування:

- план підготовки й проведення слідчої (розшукової) дії;
- план розслідування кримінального правопорушення;
- календарний план роботи слідчого.

Основним видом є план розслідування конкретного кримінального правопорушення, від правильності побудови якого залежить і планування інших заходів. План розслідування кримінального правопорушення завжди доповнюється та конкретизується складанням планів проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Календарний план формується та постійно доповнюється виходячи з необхідності виконання слідчих (розшукових) та інших дій, терміни проведення яких уже визначені у планах розслідування окремих кримінальних правопорушень. Він дозволяє оцінити завантаженість слідчого роботою на той чи інший день, тиждень у цілому, визначити вільний час для заняття аналітичною роботою, у тому числі плануванням подальших розслідувань.

⁹ Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-ге вид, перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. С. 244.

В криміналістичній літературі нерідко пропонується включати до **плану розслідування кримінального правопорушення** такі складові:

- 1) слідчі версії,
- 2) обставини, що необхідно з'ясувати,
- 3) слідчі (розшукові) дії,
- 4) виконавці,
- 5) терміни виконання,
- 6) примітки¹⁰.

Зазначену форму плану, зазвичай рекомендується оформлювати у вигляді таблиці, що вміщує названі елементи. Наявність у такому плані колонки, що відображає висунуті слідчі версії, значно збільшує його розміри. Виникає необхідність по кожній із версій вказувати перелік обставин, що підлягають доказуванню, а також слідчі (розшукові) дії й інші заходи для її перевірки. Зокрема, не виключено, що під час перевірки різних версій будуть поставлені завдання встановлення тих самих обставин шляхом проведення вже зазначених у плані слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

Окремими науковцями пропонується й більш компактна форма плану, у котрій слідчі версії винесено перед таблицею, яка містить всі інші колонки, аналогічні тим складовим, що перераховані вище. Проте у зазначеній формі недостатньо чітко видно зв'язок між окремими версіями та спрямованими на їх перевірку завданнями щодо встановлення обставин, проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Для того щоб такий зв'язок проявився, на нашу думку, в колонці «примітки», у графі навпроти кожної з запланованих дій треба зазначати номери версій із наявного в плані переліку, які будуть перевірятись шляхом проведення вказаної дії. Це дозволить слідчому контролювати, чи усі версії відпрацьовуються, чи не пропущена яка з них, у разі необхідності коригувати план. У такому плані рекомендується вказувати кінцеві терміни виконання процесуальної або іншої дії, тобто календарні дати, до настання яких слідчий бажає одержати криміналістично вагому або допоміжну інформацію, відображену у певному документі (протоколі слідчої (розшукової) дії, висновку експерта, відповіді на запит тощо). Працюючи над виконанням плану, співробітник повинен реалізовувати все намічене, щойно представиться така можливість, оскільки не рідкими є випадки, коли заплановані слідчі (розшукові) дії зриваються через неявку кого-небудь з учасників, з вини окремих працівників невчасно виконуються експертні дослідження,

¹⁰ Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К. : Кондор, 2005. С. 321.

розшукові заходи, із запізненням надходять відповіді на запити тощо¹¹.

Як додаток до планів розслідування може складатися *допоміжна документація*. Під час розслідування складних багатоепізодних кримінальних правопорушень нерідко застосовуються:

- 1) схема структури злочинної групи;
- 2) схема злочинних зв'язків співучасників;
- 3) схеми руху товарно-матеріальних цінностей, документообігу, структури підприємства (організації, установи), технологічного процесу виробництва тощо;
- 4) картки із вказівкою відомостей на кожного підозрюваного:
 - доказів вини або невинності;
 - обтяжуючих і пом'якшуючих обставинах;
 - дати прийняття найбільш вагомих процесуальних рішень;
 - відомостей щодо участі захисника;
 - відомостей з характеристикою особи підозрюваного;
 - причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Під час розслідування, поряд з організаційними діями, що стосуються всього процесу розслідування в цілому, виникає необхідність організації проведення окремої слідчої (розшукової) дії. Наразі значну частину часу займає її підготовки, а саме:

- викликаються на певний день і годину учасники кримінального провадження: свідки, потерпілі, підозрюваний тощо;
- запрошуються статисти, поняті;
- вирішуються питання доставки учасників до місця проведення, обираються необхідні техніко-криміналістичні засоби тощо.

Обов'язковими елементами такого планування є визначення мети проведення слідчої (розшукової) дії, що повинна бути максимально конкретизована. Наприклад, під час підготовки до допиту метою буде чітко визначення кола обставин, що необхідно з'ясувати у допитуваної особи; під час підготовки до обшуку – визначення переліку об'єктів, які треба відшукати. Відповідно мети повинен детально плануватись і хід проведення слідчої (розшукової) дії, спрямованої на її досягнення. Готуючись, наприклад, до проведення допиту, слідчий вивчає матеріали кримінального провадження та формує перелік питань, що необхідно задати допитуваному. За необхідності планування ходу слідчої (розшукової) дії підкріплюється вибором тактичних прийомів, що можливо будуть застосувати та підготовкою наявних речових доказів

¹¹ Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-ге вид, перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. С. 245-246.

або матеріалів кримінального провадження, що доцільно використати.

Оскільки підготовка та проведення слідчої (розшукової) дії є окремими, послідовно розташованими один за одним етапами, то й у плані вони повинні бути представлені як окремі частини. Пропонуємо складати *план підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії* у такій формі:

1. Підготовка слідчої (розшукової) дії:

- а) мета – зазначаються конкретні результати, яких бажано досягти;
- б) місце проведення: приміщення або окрема територія, які за необхідності треба заздалегідь підготувати;
- в) час проведення: дата, початок слідчої (розшукової) дії та приблизний термін її проведення;
- г) склад учасників;
- д) необхідне матеріальне забезпечення: транспорт, техніко-криміналістичні та інші засоби, речові докази, інші предмети для реконструкції обставин та обстановки вчинення кримінального правопорушення тощо.

2. Проведення слідчої (розшукової) дії:

- а) виконання процесуальних вимог на початку слідчої (розшукової) дії;
- б) момент початку дій учасників – реалізації сценарію слідчого щодо проведення слідчої (розшукової) дії;
- в) дії кожного з учасників в певній послідовності із застосуванням необхідних предметів матеріального забезпечення, включаючи фіксацію технічними засобами;
- г) момент закінчення дій учасників;
- д) виконання процесуальних вимог на заключному етапі слідчої (розшукової) дії.

Для того щоб більш ефективно використовувати свій робочий час, уникати всіляких накладок, учені-криміналісти рекомендують план розслідування кримінального правопорушення доповнювати *календарним планом*. Коли в слідчого у провадженні знаходяться декілька кримінальних проваджень, наявність такого плану дозволяє не упустити необхідність проведення розслідування по кожному з них, зіставляти їх між собою. Доцільно рекомендувати нескладний та апробований на практиці календарний план, розрахований на тиждень, що має вигляд таблиці, розміщеній на одному аркуші. Крайній лівий її стовбець складається з чарунок (клітинок), що зверху до низу послідовно відображають певні часові періоди на протязі стандартного робочого дня співробітника (наприклад, «9.00 – 10.00», «10.00 – 11.00» і т.д.). Верхня вертикальна

строчка таблиці складається з чарунок (клітинок), що послідовно відображають кожний з робочих днів тижня. Враховуючи свій робочий графік та необхідність розслідування вже наявних проваджень, виконання нових отриманих завдань, у клітинки в середній частині таблиці, котрі відповідають певному часовому проміжку відповідного дня тижня, співробітник кожного дня вносить інформацію щодо різновиду роботи (назви конкретної слідчої (розшукової) дії чи іншого заходу, напрямку аналітичної діяльності тощо), запланованої при розслідуванні конкретного кримінального правопорушення, та номер кримінального провадження. Таким чином план постійно доповнюється. Для більш ефективного використання аркуші доцільно заповнити вказаною формою календарного плану з обох сторін, що дасть можливість зшити їх у зошит та застосовувати для поточного та перспективного планування. Кожен розгорнутий аркуш зошиту буде відображати зміст роботи, запланованої на тиждень. Наприклад, викликавши особу на допит у якійсь день наступного тижня, слідчому достатньо буде лише перегорнути сторінку зошиту-плану, щоб на наступній, у відповідній клітинці зафіксувати вид слідчої (розшукової) дії та номер кримінального провадження за злочином, у зв'язку з розслідуванням якого вона проводиться. Надалі в цій клітинці треба буде зробити відмітку про те, чи виконане заплановане, чи перенесено на подальший термін¹².

Як додаток до планів розслідування може складатися *допоміжна документація*. Отже, під час розслідування складних багатоепізодних кримінальних правопорушень нерідко застосовуються:

- 1) схема структури злочинної групи;
- 2) схема злочинних зв'язків співучасників;
- 3) схеми документообігу, руху товарно-матеріальних цінностей, структури підприємства (установи, організації), технологічного процесу виробництва тощо;
- 4) картки на кожного підозрюваного із вказівкою відомостей про нього:
 - доказів вини або невинності;
 - пом'якшуючих і обтяжуючих обставинах;
 - дат прийняття найбільш вагомих процесуальних рішень;
 - відомостей про участь захисника;
 - даних, що характеризують особистість підозрюваного;
 - відомостей про причини й умови, що сприяли вчиненню

¹² Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-ге вид, перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. С. 247-248.

кримінального правопорушення, й іншої інформації (так звані «особові рахунки»);

5) список «зв'язків» підозрюваних;

6) так звана «схема-шахматка» (у ній по вертикалі вказуються прізвища підозрюваних, а по горизонталі – епізоди їх злочинної діяльності; у клітинах, утворених перетинанням горизонтальних і вертикальних граф, можна, зокрема, показати, чи брала участь особа в тім або іншому епізоді злочинної діяльності групи, якими доказами її вини володіє слідчий тощо); інші різновиди.

У кримінальному процесуальному законі не закріплена необхідність складання слідчим плану його роботи, а тому криміналістичні рекомендації щодо форм і видів планів можуть братись до відома, але не виконуватись практичними працівниками. Варто лише відмітити, що ефективність і доцільність планування підтверджена багаторічним досвідом роботи багатьох слідчих та її результативністю.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття криміналістичної версії.
2. Види версій.
3. Правила побудови версій.
4. Вимоги щодо перевірки версій.
5. Вкажіть та охарактеризуйте принципи планування розслідування.
6. Види та форми планів.
7. Правила складання плану розслідування кримінального правопорушення.
8. Допоміжна документація, що використовується під час планування розслідування.
9. Зміст плану підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії.

Розділ 3

ТАКТИКА СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ТА ОСВІДУВАННЯ

3.1. Поняття, види і процесуальні вимоги до слідчого огляду

Особливе місце серед усіх слідчих (розшукових) дій, що спрямовані на збирання інформації, займає огляд. Огляд місця події – це слідча дія, яка може бути проведена до внесення відомостей до ЄРДР, оскільки вона належить до невідкладних слідчих (розшукових) дій, які проводяться після повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. В таких випадках, внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань здійснюється негайно після огляду.

Саме огляд має надзвичайно велике значення для проведення досудового розслідування. Метою зазначеної слідчої (розшукової) дії є виявлення слідів злочину та з'ясування обставин самої події, які мають значення для справи. За результатами проведення огляду можна скласти уявлення про механізм вчиненого кримінального правопорушення, про особу самого правопорушника, висунути слідчі версії та правильно визначати напрямки розслідування. Своєчасність та якість проведення огляду у багатьох випадках сприяє успіху у розслідуванні кримінальних правопорушень.

В залежності від предмета огляду, огляди поділяють на:

- огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України);
- огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК України);
- огляд трупа та огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст.ст. 238, 239 КПК України);
- огляд місцевості (ч. 1 ст. 237 КПК України);
- огляд приміщень (ч. 1 ст. 237 КПК України);
- огляд документів (ч. 1 ст. 237 КПК України);
- огляд речей (ч. 1 ст. 237 КПК України);
- огляд на місці (під час судового розгляду – ст. 361 КПК України);
- освідування особи (ч. 1 ст. 241 КПК України)¹³.

Освідування включено до переліку видів огляду, оскільки його сутність також полягає у зовнішньому обстеженні тіла живої людини, яке не потребує спеціальних знань.

¹³ Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посіб. у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. К. : ЦУЛ, 2015. С. 80.

У відповідності вимогам сьогодення огляд місця події набуває набагато підвищеного значення, оскільки набагато зросли вимоги до забезпечення повноти доказування. Разом з розвитком науково-технічного прогресу зростає і професіоналізм злочинців, багато з них мають достатньо добрі поняття щодо методів роботи правоохоронних органів. Тому в умовах сьогодення своєчасність, повнота та ефективність розслідування та розкриття злочинів в більшості випадків залежать від якості огляду місця події та його результативності.

Працівники правоохоронних органів, зокрема оперуповноважені, слідчі, спеціалісти-криміналісти, поліцейські офіцери громад, повинні широко застосовувати весь арсенал загальних та спеціальних методів криміналістики, особливо техніко-криміналістичних засобів й методів роботи зі слідами та іншими речовими об'єктами, що дозволить ефективно та якісно проводити дану слідчу (розшукову) дію. На думку В. Шепітька, «безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події і виявлення речових доказів стає тим вихідним матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє відновити подію злочину, а в окремих випадках й особу злочинця. Специфіка сприйняття відбиття злочину визначає і саму тактику огляду місця події і ті тактичні прийоми (їхні системи), які можуть бути використані»¹⁴.

Огляд місця події не можна замінити іншими слідчими (розшуковими) діями, зокрема допитами осіб, які є очевидцями злочинної події, оскільки жоден свідок не в змозі надати у своїх показаннях необхідний обсяг інформації, яку може виявити слідчий безпосередньо під час проведення огляду місця події, застосовуючи засоби криміналістичної техніки та допомогу спеціалістів. Під час огляду місця події оглядають усі об'єкти, які можуть мати відношення до кримінального правопорушення, залежно від конкретної слідчої ситуації, за внутрішнім переконанням слідчого. Тому інформативність огляду є набагато вищою, ніж, наприклад, обшуку чи слідчого експерименту.

Процесуальний порядок проведення огляду закріплений статтями 237–239, 241 КПК України.

Огляд – це невідкладна слідча (розшукова) дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у провадженні.

Головною метою проведення огляду є виявлення, вилучення та фіксація доказової та орієнтуючої інформації, що має значення для кримінального провадження.

¹⁴ Криміналістика: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. К. : Ін Юре, 2003. С. 22.

Завдання слідчого огляду:

- вивчення, з'ясування та фіксація обстановки й інших обставин, що мають значення для кримінального провадження;
- відновлення картини злочинної події;
- виявлення, фіксація, вилучення, попереднє дослідження й оцінка слідів кримінального правопорушення і правопорушника та інших речових доказів, що мають значення для кримінального провадження;
- встановлення механізму злочинної події;
- з'ясування характеру впливу особи, яка учинила кримінальне правопорушення, на навколишнє середовище;
- встановлення, виявлення та затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- встановлення (з'ясування особи) потерпілого та очевидців вчиненого кримінального правопорушення;
- встановлення мотивів учинення кримінального правопорушення;
- встановлення кількості злочинів, час перебування на місці кримінального правопорушення, способу прибуття та зникнення з місця події;
- виявлення обставин, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення;
- виявлення (встановлення) негативних обставин;
- отримання необхідної (доказової) інформації для висунення слідчих версій стосовно події злочину, механізму кримінального правопорушення та його учасників;
- одержання вихідних даних для організації подальших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо розшуку і затримання злочинців по «гарячих слідах», виявлення викраденого майна;
- перевірка відомостей, отриманих оперативним шляхом.

Огляд місця події необхідно проводити з дотриманням таких принципів:

- законність,
- об'єктивність,
- усебічність,
- повнота,
- планомірність,
- активність і цілеспрямованість,
- ефективність дослідження (застосування технічних засобів, залучення спеціалістів),
- дотримання єдиних вимог поводження з матеріальними джерелами інформації.

Фактично через свій загальний характер зазначені положення є принципами кримінального процесу, які тісно пов'язані між собою,

доповнюють один одного й спрямовані на забезпечення найефективнішого його проведення¹⁵.

«Залежно від тих чи інших підстав *огляд можна класифікувати* таким чином:

1) *за об'єктом огляду*:

- огляд місця події;
- огляд ділянок місцевості та приміщень поза місцем події;
- огляд предметів і документів;
- огляд транспортних засобів;
- огляд трупа та його частин.

Місцем кримінального правопорушення є певна ділянка місцевості чи приміщення, в межах якої був учинений злочин та виявлені сліди злочинної діяльності. Однак, як свідчить слідча практика, сліди злочину можуть бути виявлені й в інших місцях (поза місцем злочину). Тому за одним злочинном може бути декілька місць подій (наприклад, місця керування злочинною діяльністю групи, засідок або спостереження за потерпілим, очікування завершення кримінальної операції злочинної діяльності групи, ведення вогню (визначається зручністю стрільби та його захищеністю від сторонніх поглядів), приховання або знищення слідів злочину, сліди впливу лідера на хід кримінальної операції тощо). У 85 % випадків місце злочину та місце події збігаються, тобто злочин був учинений саме там, де і виявлено його сліди. Кожний з вказаних видів слідчого огляду має свою специфіку, яка визначає особливості організаційно-тактичних заходів їх проведення;

2) *за послідовністю проведення*: первинний (огляд, який проводиться вперше); повторний (проводиться як виняток). Раніше ми зазначали неповторність даної слідчої (розшукової) дії. Разом з тим у слідчій практиці можуть складатися ситуації, які вимагають проведення повторного огляду, у разі коли:

- первинний огляд проводився недбало, неякісно (з порушенням тактичних рекомендацій) чи за несприятливих умов (несприятливі погодні умови: дощ, сніг, недостатня видимість, велике скупчення людей, недостатнє освітлення) або без залучення відповідних спеціалістів та використання необхідних науково-технічних засобів;

- протокол огляду не дає повного уявлення про обстановку на місці події;

- необхідно уточнити відомості, що встановлені під час первинного огляду або отримані іншим шляхом;

¹⁵ Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. наочн. посібник у схемах і таблицях / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. К. : ЦУЛ, 2015. С. 114.

– необхідність особистого сприйняття обстановки особою, яка не брала безпосередньої участі у первинному огляді, та ін.

Повторний огляд проводиться в повному обсязі як самостійна слідча (розшукова) дія відповідно до вимог ст. 237-239 КПК України. Його наслідки відбиваються в окремому протоколі огляду;

3) *за обсягом огляд може бути*: основний (оглядається усе місце події незалежно від шляхів переміщення злочинців); додатковий (спрямований на дослідження певних об'єктів, що мають доказове значення, які не були оглянуті при первинному та повторному оглядах);

4) *за етапами досудового провадження*: на початковому та подальшому етапах;

5) *за часом проведення*: у денний та нічний період доби;

6) *за способом організації*: одиничний та груповий»¹⁶.

За результатами багатолітньої практики напрацьовані наступні **загальні вимоги щодо організації та проведення огляду**:

1. *Єдине керівництво оглядом*. Даною слідчою (розшуковою) дією в переважній кількості випадків керує слідчий. Вказівки слідчого в процесі огляду є обов'язковими для усіх учасників слідчої (розшукової) дії, що сприяє плановірності та погодженості при його проведенні;

2. *Своєчасність і невідкладність огляду*. Огляд здійснюється негайно після отримання повідомлення про учинення кримінального правопорушення, що сприяє отриманню всебічної інформації про подію й оперативності у здійсненні розшукових заходів. При несприятливих умовах, огляд може бути відкладений, але у такому випадку необхідно обов'язково забезпечити охорону місця події. Між одержанням вихідної інформації про учинення злочину і початком проведення огляду (прибуттям слідчо-оперативної групи) має проходити якомога менший проміжок часу;

3. *Об'єктивність та всебічність огляду*. Усі ділянки і об'єкти, які пов'язані із механізмом учинення кримінального правопорушення і несуть будь-яку інформацію, що має значення для справи, повинні бути виявлені, зафіксовані, вилучені та досліджені (оцінені). В протоколі слідчої (розшукової) дії фіксуються лише результати огляду і в жодному разі не повинні наводитися висновки або припущення слідчого. Поверхневий огляд створює певні труднощі та безладдя на місці кримінального правопорушення, що не сприяє розслідуванню;

4. *Повнота огляду*. Вимога, яка зобов'язує слідчого виявляти всі

¹⁶ Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-е вид, перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. С. 215-216.

матеріальні об'єкти, що мають відношення до кримінальної події, будувати на підставі отриманої інформації криміналістичні версії та перевіряти їх в процесі огляду.

5. *Цілеспрямованість й активність огляду.* Виявлення, вилучення та дослідження доказів під час огляду повинні мати цілеспрямований характер. Це дозволить зібрати необхідну інформацію, визначити напрями розслідування, скласти уявлення про механізм учинення кримінального правопорушення та особу правопорушника;

6. *Плановірність, системність та послідовність огляду* передбачає правильну його організацію та певний порядок проведення, визначення меж огляду, послідовність пересування пошукової групи по території, застосування найбільш ефективних методів та прийомів огляду;

7. *Застосування науково-технічних засобів*, без яких виявлення, огляд, фіксація, вилучення і транспортування слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів у багатьох випадках неможливе. Слідча практика свідчить, що злочинці нерідко застосовують спеціальні заходи щодо знищення слідів власної злочинної діяльності. У багатьох випадках сліди є нечисленними, тому необхідно проводити ретельний огляд із застосуванням усіх криміналістичних можливостей для їх виявлення;

8. *Використання спеціальних знань.* За необхідності до проведення огляду слідчий може залучати осіб, які володіють певними спеціальними знаннями у тій чи іншій галузі, що дозволить проводити огляд більш якісно та формувати правильні слідчі версії;

9. *Безпечність огляду* забезпечується правильною його організацією, підбором учасників слідчої дії (у тому числі осіб, які володіють певними спеціальними знаннями) та розподілом функцій між ними, правильним використанням криміналістичних засобів та спеціальних знань;

10. *Використання оперативно-розшукової інформації* надає додаткові відомості про характер події, осіб, причетних до кримінального правопорушення, місцезнаходження й ознаки об'єктів, які мають значення у справі, в окремих випадках сприяє уточненню порядку проведення огляду.

11. *Використання допомоги громадськості.* Різні особи можуть приймати участь у слідчому огляді як у процесуальній (поняті), так і не процесуальній (особи, які залучаються для обстеження території із значними розмірами, охорони місця події тощо).

12. *Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності* (оперативними працівниками, поліцейськими офіцерами громад, судовими експертами, кінологами тощо) дозволяє ефективніше

та якісніше проводити дану слідчу (розшукову) дію.

Учасниками слідчого огляду є:

1. Особа, яка проводить слідчий огляд та керує процесом (слідчий, прокурор).

2. Поняті (не менше двох).

3. Спеціалісти (наприклад: судово-медичний експерт або лікар, біолог, криміналіст, товаровознавець, ветеринар, електрик, вибухотехнік, тощо), які не зацікавлені у результатах провадження.

4. Підозрюваний, потерпілий, свідок (за клопотанням). Потерпілого (свідка) доцільно залучати з метою допомоги щодо з'ясування обставини події, відтворення картину злочину та надання допомоги у виявленні слідів та речових доказів.

5. Інші особи, які залучаються для якісного проведення даної слідчої(розшукової) дії (наприклад: кінолог з собакою, представники громадськості та ін.).

Огляд місця події традиційно ділиться на три етапи:

1) підготовка до проведення огляду (*підготовчий*);

2) безпосереднє проведення огляду (*робочий*);

3) фіксація ходу та результатів огляду (*заключний*).

Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення огляду і включає діяльність слідчого як перед до виїздом на місце події так і на місці події.

До виїзду на місце події слідчому необхідно:

– одержати наявну інформацію про обставини учиненого кримінального правопорушення;

– узгодити забезпечення охорони місця події (наприклад, силами ПС, які знаходяться неподалік від місця злочину, або адміністрації установи) та орієнтувати їх на затримання осіб, які є очевидцями злочинної події, до моменту свого прибуття у складі слідчо-оперативної групи;

– з'ясувати, які заходи вжиті щодо усунення наслідків кримінального правопорушення;

– організувати медичну допомогу потерпілим або іншим, причетним до вчинення злочину, особам;

– визначити склад слідчо-оперативної групи (за необхідності залучаються необхідні спеціалісти);

– забезпечити наявність понятих, якщо є підстави вважати, що на місці події залучити їх буде неможливо;

– підготувати необхідні науково-технічні засоби, необхідні для проведення огляду та для забезпечення виїзду до місця події (криміналістичні засоби, транспорт, зв'язок та ін.);

– при необхідності, вирішити питання щодо застосування

службово-розшукової собаки.

Працівники правоохоронних органів, або патрульно-постові наряди поліції під час несення служби з охорони громадського порядку, які першими опинилися на місці злочину, повинні здійснити такі **першочергові дії**:

- повідомити чергового територіального органу Національної поліції України про прибуття на місце кримінального правопорушення та охарактеризувати останнє;

- вжити відповідні заходи щодо припинення протиправних дій і затримання осіб, які їх скоїли. У разі неможливості справитися власними силами запросити допомогу;

- у разі необхідності надати невідкладну, у тому числі медичну допомогу потерпілим та викликати машину швидкої допомоги;

- запам'ятати, позначити та зафіксувати за допомогою наявних камер телефонів місцевість та позу, у якій перебуває потерпілий. З метою виявлення предметів, слідів та інших ознак, що мають безпосереднє відношення до цієї події, оглянути і запам'ятати зовнішній вигляд потерпілого, частини його тіла та одяг. У разі ж виявлення трупа накрити і не рухати його до прибуття слідчо-оперативної групи;

- при виняткових обставинах (наприклад: якщо тіло загиблого перебуває на проїжджій частині дороги з інтенсивним рухом транспорту, на трамвайній або залізничній колії тощо), труп необхідно перенести в інше безпечне місце, попередньо обкреслити крейдою, або іншим предметом положення, в якому він виявлений;

- запам'ятати і за можливості письмово (або за допомогою камери телефону) зафіксувати обставини, що можуть змінитися або зникнути (запах, стан погоди, характер освітлення) та інші особливості на місці події, що матимуть значення для подальшого розслідування;

- якщо злочинна подія мала місце у приміщенні, то необхідно звернути увагу і точно запам'ятати час, відкриті чи зачинені двері; відкриті чи закриті вікна та кватирки, цілісність у них скла, підняті або опущені занавіски на них. Категорично забороняється торкатися руками дверей, посуду та інших речей і предметів, де можуть бути виявлені сліди кримінального правопорушення;

- шляхом опитування громадян, які перебувають на місці події, виявити коло свідків (очевидців), запитати у кожного з них звідки він спостерігав подію, якщо чув це від інших осіб, то від кого саме. Спробувати з'ясувати час та характер злочинної події, особи та кількість злочинців, їх прикмети, роль кожного з них у вчиненому кримінального правопорушення, який проміжок часу вони перебували на місці події, у якому напрямку і яким чином зникли з місця події. Які

знаряддя та засоби використовували злочинці під час учинення кримінального правопорушення, де і які предмети вони залишили і що змінилось на місці події до прибуття патрульно-постового наряду, або представника правоохоронних органів. З'ясувати відомості про громадян, які були очевидцями злочинної події і покинули його.

У випадку одержання даних про можливість затримання злочинця за гарячими слідами, старший наряду повинен негайно почати його переслідування, попередньо організувавши охорону місця події.

По прибуттю на місце події слідчий повинен:

- зафіксувати час прибуття слідчо-оперативної групи (СОГ);
- переконатися чи вжиті заходи щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків, тощо;
- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду (Слід пам'ятати, що під час слідчого огляду злочинці іноді намагаються спостерігати за діями слідчо-оперативної групи, запам'ятовуючи факти виявлення та вилучення тих чи інших об'єктів. Нерідко зацікавлені особи перебувають поблизу місця кримінального правопорушення з надією, що їх можуть запросити до участі у слідчій дії як понятих.);
- з'ясувати зміни, які відбулися на місці події до його прибуття;
- визначитися з колом учасників слідчого огляду (за необхідності додатково залучити необхідних спеціалістів (електрика, піротехніка, сапера, тощо) і провести інструктивну нараду;
- встановити особу потерпілого (свідків) опитати їх, дати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;
- визначити сліди, що залишені потерпілим, очевидцями та іншими особами, які не причетні до кримінального правопорушення;
- зафіксувати місцеположення потерпілого, у випадку необхідності його транспортування до медичного закладу;
- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;
- вжити заходів щодо збереження слідів, речових об'єктів та охорону обстановки місця події;
- дати розпорядження працівникам правоохоронних органів провести необхідні оперативно-розшукові заходи (наприклад, встановлення очевидців, організувати переслідування і затримання злочинців за «гарячими» слідами тощо);
- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;

- організувати спостереження (засідки) у місцях можливої появи злочинців;
- використовувати (при необхідності) засоби масової інформації;
- скласти план огляду місця події.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий приступає до безпосередньо огляду, під час якого знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огляду, висуває версії стосовно події (робочий етап).

Якщо діяльність слідчого на підготовчому етапі носить організаційний характер, то на робочому етапі вона набуває дослідницький характер.

3.2. Тактичні особливості огляду

Тактика огляду – це комплекс найбільш раціональних і ефективних заходів і дій слідчого та членів СОГ, який забезпечує виявлення максимальної кількості слідів кримінального правопорушення, речових доказів та інформації про досліджувану подію.

Основними *організаційно-тактичними заходами* при проведенні огляду є:

- правильне визначення меж огляду;
- використання сил та засобів (їх розстановка);
- обрання порядку та черговості пересування учасників на місці події під час огляду;
- визначення методу (застосування тактичних прийомів) огляду місця події та окремих елементів його обстановки.

Загальний огляд починається з визначення його меж та вирішення питання про спосіб огляду. Завдання слідчого – встановити, які об'єкти знаходяться на місці події, визначити їхнє взаємне розташування та взаємозв'язок з іншими елементами обстановки. Слідчий повинен ретельно зафіксувати загальну обстановку, а потім перейти від загального до детального огляду.

Основною особливістю огляду є специфіка визначення його меж. Як свідчить слідча практика, помилки у визначенні меж огляду допускалися саме у випадках механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, без їх осмислення. Але саме характер події і обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть знаходитися об'єкти, безпосередньо пов'язані з кримінальним

правопорушенням.

Тактика огляду має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації або від того, що оглядається: місце учинення кримінального правопорушення чи місце події. Отже, лідери злочинних груп можуть здійснювати загальне керівництво діями угруповання як безпосередньо, так і опосередковано. У першій ситуації лідер безпосередньо присутній на місці події і використовує приміщення, зброю, транспортні засоби тощо. Тому необхідно ретельно оглянути ділянку місцевості, на якій вчинено правопорушення, з метою виявлення слідів правопорушення та слідів перебування там лідера групи. В інших ситуаціях лідер здійснює загальне керівництво поза місцем вчинення кримінального правопорушення, використовуючи сучасні засоби зв'язку. Під час опосередкованого керівництва злочинною діяльністю групи змінюється й характер діяльності слідчого, який проводить огляд, оскільки оглядається вже не місце злочину, а місце події – ділянка місцевості, приміщення, де можуть бути виявлені сліди готування до кримінального правопорушення чи керівництва його вчиненням, предмети, які пов'язані зі злочинном, сліди впливу лідера на хід кримінальної операції, а також сліди очікування (приховування) завершення злочинної діяльності групи тощо. У цих випадках межі огляду повинні розширитися, але підстави для цього мають бути обґрунтованими та законними»¹⁷.

Межі огляду повинні охоплювати:

- місце, де відбулася подія, виявлено сліди злочину або інші речові докази та предмети, що мають значення для кримінального провадження;
- приміщення або ділянку місцевості, де відбувалася підготовка до учинення кримінального правопорушення;
- шляхи підходу і відходу злочинця до місця події;
- місця, де відбувалося приховання злочинної діяльності;
- інші помешкання і ділянки місцевості, де можуть знаходитися предмети, які мають відношення до розслідування.

Методи огляду

Послідовність проведення огляду має важливе значення та залежить від обставин у кожному конкретному випадку. Послідовність, обрана слідчим на початку огляду, дотримується до кінця із забезпеченням огляду усіх об'єктів, що мають значення для розслідування.

За М. Салтевським – методи огляду умовно можна класифікувати за різними підставами:

1) за глибиною дослідження:

¹⁷ Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-е вид, перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. С. 220-221.

– *загальний (оглядовий)*: слідчий (прокурор, або спеціаліст-криміналіст), не змінюючи обстановки, обходить територію місця події, отримує уявлення про характер злочинної події, встановлює положення предметів і явищ та аналізує їх взаємозв'язок. Після чого визначає межі огляду, розстановку сил та засобів, порядок руху учасників огляду та методи дослідження обстановки в цілому та окремих її елементів;

– *детальний* – полягає у ретельному дослідженні слідів кримінального правопорушення, речових об'єктів, що мають відношення до розслідування. Детальний огляд починається тільки тоді, коли обстановка місця події зафіксована у протоколі (схемі, плані) та за допомогою фотозйомки чи відеозапису (про що робиться відповідний запис). За допомогою тактичних і науково-технічних засобів виявляються і фіксуються сліди злочину та інші речові докази, перевіряються дані загального огляду;

2) за повнотою дослідження:

– *вибірковий (суб'єктивний)*: передбачає дослідження об'єкта (обстановки) тільки у місцях розташування слідів кримінального правопорушення та інших речових об'єктів, визначених відповідно до механізму його учинення, тобто вибірково;

– *суцільний (об'єктивний)*: полягає у всебічному дослідженні усієї території (обстановки) місця події в цілому, не оминаючи жодного об'єкта;

3) за характером дослідження:

– *статичний*: передбачає огляд місця події без порушення обстановки і механічного переміщення у просторі окремих слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів з місця виявлення. Під час огляду слідчий пересувається місцем події, орієнтуючись в матеріальній обстановці, та визначає об'єкти, які можуть мати відношення до події правопорушення;

– *динамічний*: дозволяє застосовувати засоби дослідження до об'єктів пізнання, що знаходяться у динаміці. Під час огляду об'єкти дослідження можна брати в руки, пересувати, описувати, вимірювати, моделювати та всебічно досліджувати їх ознаки, не змінюючи самий предмет;

4) за послідовністю застосування:

– *концентричний*: огляд місця події проводиться за спіраллю від периферії до центру. Цей метод доцільно використовувати у тих випадках, коли немає чітко визначеного центру місця події, і проведення огляду пов'язане із виявленням слідів прибуття та відходу злочинців з місця кримінального правопорушення, засідки або очікування об'єкта

правопорушення чи виявленням інших слідів та речових доказів;

- *ексцентричний*: огляд місця події проводиться за спіраллю від центру місця події до периферії. Цей метод доцільно використовувати для огляду місця події, яке має певний центр (наприклад, знаходження у приміщенні трупа, наявність слідів зламу та ін.);

- *фронтальний*: огляд значних за площею ділянок місцевості. Цей метод застосовується із залученням допоміжної групи, яка розміщується у лінію (шеренгу) і рухається фронтально. Іноді цей метод називають «прочісуванням» території, коли група шикується у розгорнутий стрій і, рухаючись, обстежує відразу велику територію. Лінія руху може бути прямою (огляд траси, залізничної колії) або ломаною (огляд узбережжя річки);

- *секторний*: полягає у дослідженні території за секторами. Слідчий, перебуваючи у центрі досліджуваної території, за компасом визначає напрямок магнітного меридіану (північ – південь) і за ходом годинникової стрілки відкладає сектор, наприклад, з кутом у 30°. Оглянувши територію одного сектора, він відкладає другий, після його дослідження – третій і т.д., поки не дослідить усю територію в цілому;

- *квадратний*: полягає у дослідженні території за квадратами. Слідчий розбиває досліджувану територію на певні квадрати. Оглянувши територію одного квадрату, він переходить до іншого. Орієнтирами у даному випадку можуть виступати будинки, споруди, дерева й інші об'єкти;

- *вузловий метод* полягає у дослідженні території, яка попередньо поділяється на ділянки, квадрати або вузли, кожний з яких оглядається окремо. Використовується для пошуку дрібних слідів, куль, гільз, схованок у предметах меблі та інших предметів, що мають значення для розслідування;

- *комбінований метод* використовується залежно від слідчої ситуації, що склалася під час проведення слідчої (розшукової) дії. Зокрема, під час огляду ділянки місцевості із значними розмірами слідчий розбиває всю територію, що підлягає огляду, на квадрати, кожний з яких оглядає концентричним, ексцентричним або фронтальним методами залежно від характеру місцевості та слідової картини кримінального правопорушення.

Наведені методи огляду місця події у конкретній слідчій (розшуковій) дії виступають тактичними прийомами дослідження. Питання про послідовність огляду місця події має вирішуватися слідчим залежно від обставин, умов і обстановки огляду та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

Під час огляду необхідно виявити, дослідити та зафіксувати сліди, які вказують на:

- дії особи до вчинення кримінального правопорушення (наприклад, спосіб прибуття на місце події, організація засідок або очікування потерпілого, безпосередня підготовка до скоєння правопорушення);
- дії особи, пов'язані із вчиненням кримінального правопорушення (наприклад, спосіб скоєння правопорушення, механізм нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, розподіл злочинних ролей);
- дії особи після вчинення кримінального правопорушення (наприклад, спосіб зникнення з місця події та приховання або знищення слідів правопорушення);
- бездіяльність особи, що викликала негативні (злочинні) наслідки;
- предмет (об'єкт) злочинного посягання;
- місце та час вчинення кримінального правопорушення (зокрема, проміжок часу перебування злочинців на місці події);
- фізіологічні, психологічні та інші ознаки особи злочинця;
- характер злочинних наслідків;
- обставини, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення;
- наявність негативних обставин. Необхідно зазначити, що нерідко злочинці намагаються направити слідчого хибним шляхом, створюючи на місці події неправдиву обстановку. Відсутність необхідних та наявність зайвих у цій обстановці предметів являє собою негативні обставини, тобто фактичні дані, які суперечать їх логічному розв'язанню та звичайному поясненню. Негативні обставини можуть виявитися під час проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, але особливу увагу необхідно приділяти при проведенні оглядів місця події. Виявлення слідчим негативних обставин дозволяє встановити, наприклад, інсценування злочину.

Інсценування злочину – це штучне створення зацікавленими особами обстановки, яка б утворювала помилкове уявлення про нібито учинене кримінальне правопорушення.

На інсценування можуть вказувати такі типові ознаки:

- відсутність слідів злочину на тих ділянках, де вони повинні бути, і, навпаки, наявність слідів у тих місцях, де їх не повинно бути;
- невідповідність розмірів викрадених об'єктів механізму учинення правопорушення;
- невинуватий безлад на місці події;
- невідповідність ситуації, що розповідається учасником процесу, механізму учинення злочину;
- наявність зайвих, нічим не пояснених численних пошкоджень на перешкодах та ін.

Виявлення слідчим негативних обставин під час огляду місця події має важливе значення для справи, дозволяє вчасно висувати слідчі версії та обирати правильний напрямок розслідування. Отже, слідчий повинен виявляти і закріплювати усі фактичні обставини, які можуть бути підставою для висунення слідчих версій або засобом їх перевірки.

Особливості проведення оглядів місць обстрілу

Місце обстрілу як й інші місця подій потребують до себе належної уваги з одного боку та висвітлення специфіки з іншого.

Під час огляду місця обстрілу мають бути визначені та відображені в протоколі огляду відповідні відомості, зокрема:

- розташування місця події (вулиця, перехрестя, житлова зона, під'їзна дорога, будинок (номер), координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу);

- наявність або відсутність на місці події воронки та їхні параметри із визначенням таких складових: діаметр, глибина, матеріал, на якому утворилася воронка (ґрунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо), її точні військові координати, вигляд схилу воронки, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу;

- масштаб руйнування із зазначенням адрес об'єктів: (об'єкт, характер руйнувань, інші важливі деталі, знайдені на місці події (руйнування скла у вікнах будівель (повне чи часткове) та відстані цих вікон від місця вибуху; сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо), координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу;

- виявлені об'єкти вибухового призначення та їхні залишки: Міни, снаряди, ракети (із зазначенням їхніх розташування, довжини, діаметру, куту нахилу в об'єкті зіткнення, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу тощо;

- наявність загиблих із позначенням:

1. Стать, вік, зріст, поза (одяг і взуття: колір, особливості, маркування).

2. Установчі відомості (в разі виявлення документів).

3. Видимі тілесні ушкодження (відсутність кінцівок, частин тіла, їхнє неприродне положення).

4. Координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу.

5. Інші сліди;

- наявність слідів, що свідчать про переміщення об'єктів (транспортних засобів, трупів, уламків) на місці події до початку огляду, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу;

- вилучені речі та документи (спосіб їх ідентифікації): усі предмети або їхні частини, на яких є сліди кіптяви, зразки ґрунту (із найглибшої частини воронки, найвищої та з відстані 10 метрів від

воронки (упаковується в окрему тару); залишки штукатурки, бетону (у разі вибуху в приміщенні), деталі зі слідами оплавлення (у разі вибуху в автомобілі), вибухові речовини, виявлені в невеликій масі (повністю), у великій – зразки, інші об'єкти (предмети), уламки, документи, цінності тощо.

Додатки до протоколу: Спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні огляду, аудіо-, відеозапис, ілюстративні та фототаблиці, схема обстрілу, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали.

Можливості використання квадрокоптерів при огляді місця обстрілу

Інтенсивний розвиток науки й техніки дозволяють інтенсивно розвиватися криміналістиці, а в деяких випадках висувають й посилені вимоги щодо розроблення й удосконалення науково-технічних засобів й заходів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження різноманітної слідової інформації.

Використання науково-технічних засобів під час проведення огляду забезпечує повноту досудового розслідування та виступає найбільш вагомою слідчих (розшукових) дій.

Слід зауважити, що огляд місця події є переважно першою, невідкладною та найбільш інформативною процесуальною дією, яка проводиться до внесення відомостей до ЄРДР, що відбувається негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Це визначається в усіх методиках розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Не є виключенням й кримінальні правопорушення, вчинювані під час збройної агресії РФ проти України.

Вагома роль у виявленні й вилученні всіх слідів на місці події приділяється науково-технічному забезпеченню. Водночас вивчення практики дозволяє наголосити на недоліках, яких припускаються уповноважені особи під час проведення огляду місця події. Отже, зниження якості проведення огляду обумовлено формальним підходом до висвітлення виявлених на місці події об'єктів та оцінки обстановки в цілому. Описова частина не відображує повноту обстановки, що унеможливорює її оцінку з позиції заданих руйнувань, спричинених обстрілами збитків, виявлення частин загиблих тощо.

Використання науково-технічних засобів фіксації може забезпечити отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення. Найбільшого поширення набуло використання фото, відео камер, про що наголошують як практики так і дослідники. З усіх

науково-технічних засобів, що застосовують під час розслідування злочинів, найчастіше йдеться про фотозйомку. Водночас їх використання не завжди забезпечують можливості сприйняття повноти обстановки вчиненого кримінального правопорушення. Не меншого значення це набуває у тих випадках, коли місце події характеризується значними обсягами, площею, що ускладнює (унеможлиблює) цілісне його сприйняття. Особливого значення це набуває у разі недотримання рекомендацій з криміналістичної фотографії з фіксації місця події. Це може бути забезпечено у першу чергу можливостями використання такого технічного засобу як квадрокоптер.

Варто відзначити, що проведення огляду місця події в США з фотографуванням всієї території, включаючи види з повітря однією з тактичних вимог.

Водночас в Україні дані науково-технічні засоби ще не набули достатнього поширення. Умови воєнного стану обумовлюють необхідність використання можливостей мінімізації переміщення по території обстрілу, що обумовлено ризиком для життя чи здоров'я учасників СОГ.

Крім того з використанням квадрокоптеру може бути більш повно реалізована орієнтуюча, оглядова зйомка місця події.

В умовах військового стану і зростання рівня традиційної для України злочинності, підвищення якості й ефективності щодо виявлення, розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм потребує невідкладного визначення типів і видів квадрокоптерів, які без жодних змін або за умови відповідної модернізації можуть сприяти виконанню як окремих завдань криміналістики, так і їх цілісних комплексів

У першу чергу за фактами руйнувань, пожеж, викликаних обстрілами. Крім того взаємне розташування таких об'єктів як вирви, частини боєприпасів, мін, ракет, загиблих та їх частин. Не меншого значення це набуває у разі фіксації місць масових поховань.

Можливості використання квадрокоптерів спрямовується на отримання загальної картини вчиненої події, наповнення змісту протоколу огляду наочністю та надання більш ґрунтовної оцінки вчиненого факту, висуванню обґрунтованих версій, кваліфікації кримінального правопорушення тощо.

Підтвердженням значення використання квадрокоптерів виступають значна кількість фото, відео записів в загальному доступі, що дають оцінити масштаби збройної агресії рф.

Особливості проведення огляду зброї, бойових припасів або вибухових речовин

Ефективність розслідування незаконного обігу зброї багато в чому

залежить від своєчасного і якісного проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з матеріальних джерел, зокрема, огляду. Вказана процесуальна дія є необхідною не лише для виявлення та фіксації зброї, а також для встановлення слідів протиправного діяння. Крім того, її проведення дає змогу у випадку відсутності особи, яка вчинила протиправне діяння, також проаналізувати обстановку, відтворити, змодельовати можливу картину того, що сталося, спосіб дії правопорушника, його ознаки тощо.

При розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами об'єктом огляду є:

- вогнепальна зброя, її частини та механізми, боєприпаси;
- місце події – ділянка місцевості або приміщення, в межах якого виявлені сліди і об'єкти, пов'язані з досліджуваними протиправними діяннями;
- супутні предмети (кобура, пристосування для прихованого носіння зброї тощо), устаткування і матеріали, використані для виготовлення вогнепальної зброї, боєприпасів;
- місцевість та приміщення, що не є місцем події;
- документи (справжні та підроблені), що дають право носіння, зберігання, експонування предметів, вилучених з вільного цивільного обігу;
- інші об'єкти (транспортні засоби, річкові судна тощо).

Серед місць, які необхідно оглядати по даній категорії кримінальних проваджень необхідно визначити наступні:

- приміщення, схованки на місцевості, транспорт та ін.;
- місце проживання підозрюваного – з метою виявлення зброї, її частин, засобів пакування, транспортування тощо;
- місце перебування правопорушника, якій зник з місця події.

Серед завдань, які необхідно вирішити при огляді під час розслідування досліджуваної категорії протиправних діянь, необхідно визначити:

При огляді об'єктів:

- отримання необхідних відомостей, котрі дозволяють розв'язати питання про віднесення вилучених (виявлених) предметів до зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв;
- встановлення родових, групових, а також по можливості й індивідуальних ознак предмета, який оглядається;
- вирішення питання про необхідність відповідного експертного дослідження;
- визначення особливостей дозвільних документів;

- визначення способу виготовлення предмета, який оглядається.

При огляді місця події:

- виявлення слідів протиправного діяння та інших речових доказів для вирішення питань про те, чи мав місце злочин, ким, з якою метою і за яких обставин його вчинено (виявлення, фіксація, вилучення і упаковка слідів, що характеризують осіб, які брали участь у вчиненні кримінального правопорушення (їх число, приблизний вік, фізичні дані, наявність певних звичок, навичок, психічних відхилень та ін.); сліди рук, ніг, біологічні сліди та ін.; сліди транспортних засобів; сліди зламу та ін.);
- виявлення предметів, які можливо є зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами і вибуховими пристроями;
- виявлення та фіксація зброї або її складових;
- виявлення та фіксація слідів застосування зброї (стріляних куль, стріляних гільз, інших частин патрона, основних та додаткових слідів пострілу, частин вибухового пристрою, якій розірвався, слідів вибуху);
- з'ясування обстановки протиправного діяння та усіх інших його обставин;
- отримання вихідної інформації для висування версій (про механізм події, що відбулася; про злочинців; про знаряддя вчинення протиправного діяння; про осіб, які можуть надати інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення, інші обставини і дані, які можуть бути використані для розслідування);
- отримання вихідних даних для проведення подальших процесуальних дій;
- виявлення можливих порушень встановлених правил і приписів зберігання вогнепальної зброї (наразі часто у ході огляду виявляється відсутність печатки, пломбування, відсутність сталевих ґрат на вентиляційних люках та інші порушення встановлених правил);
- виявлення та фіксація обладнання для виготовлення (переробки) зброї, пристосувань для її транспортування або зберігання;
- встановлення предмета розкрадання, кількості викраденої зброї, номерів, маркувань та інших ознак, необхідних для негайної організації розшуку викраденого;
- висунення версій про правопорушника, пошук і фіксація слідів, що можуть вказувати: на особу правопорушника; його зовнішній вигляд, одяг; можливі сліди, які могли залишитися на злочинцеві, його одязі, предметах, що належать йому, в результаті його перебування і діяльності на місці події.

При огляді складських приміщень:

- розташування будинку, його типові характеристики та планування;
- наявність і розташування постів охоронної сигналізації, її стан;
- для зберігання якого саме озброєння призначалося складське приміщення, яке озброєння і в яких умовах там зберігалось;
- як злочинці проникли у приміщення і як його залишили;
- що викрадено: найменування і характеристика викраденого, встановлена або очікувана кількість викраденого;
- які предмети були залишені правопорушниками на місці події;
- які саме транспортні засоби використовувалися правопорушниками, де вони перебували при вчиненні кримінального правопорушення;
- чи є в приміщенні місця, спеціально пристосовані для таємного зберігання (тимчасового) окремих об'єктів незаконного обігу зброї.

Оглядаючи зброю і беручи її руками важливо не пошкодити сліди, що можуть бути на поверхні зброї (сліди рук, текстильні волокна, волосся, сліди крові, запах тощо) та не залишити свої. Зброя оглядається також для фіксації маркувальних позначень, установлення наявності будь-яких ушкоджень, відсутності частин і т. п. Зокрема, потрібно звернути увагу на ідентичність заводського порядкового номера на різних деталях конкретного екземпляра зброї. Якщо зброя була виявлена в штатному ящику, то в ньому може знаходитися опис боєприпасів, які зберігалися в цьому ящику, їх кількість, номер партії, відомості про завод-виробник, місяць і рік виготовлення, підпис командира підрозділу та інші данні. Уся ця інформація може бути використана для висування версій щодо місця походження (викрадення) зброї.

Необхідно також пам'ятати про інформацію, яку необхідно обов'язково ретельно описувати у протоколі огляду. Зокрема, до неї необхідно віднести:

- місце виявлення зброї;
- вид зброї (пістолет, автомат, граната, ніж та ін.), її система, модель і калібр;
- за наявності – видимі зовнішні дефекти (ум'ятини, тріщини, погнутості тощо);
- ознаки ремонту;
- сліди папілярних візерунків, крові, волосся, кіптяви та інших речовин на поверхні зброї;
- положення курка (спущений, на бойовому або запобіжному взводі);
- позначення (найменування, заводський порядковий номер, рік випуску, заводські або фірмові знаки фірми-виробника тощо) та ін.

Для вогнепальної зброї вказується:

- наявність (відсутність) патрона в патроннику;
- наявність (відсутність) патронів у магазині (за наявності останніх вказується їх кількість, маркувальні позначення, а також ознаки осічок на патронах);
- стан каналу ствола (наявність мастила, іржі, порохового нагару, незгорілих або напівзгорілих порошинок, сторонніх часток тощо);
- наявність запаху згорілого пороху та ін.

Огляд саморобної вогнепальної зброї починається з вивчення досліджуваного об'єкта з метою його індивідуалізації. Зокрема, звертається увага на ті особливості зброї, які дозволяють відрізнити її від усіх інших екземплярів зброї. На саморобній зброї, залежно від способу її виготовлення, маркування може бути відсутнім, тому необхідно вказати матеріал, з якого виготовлено зброю або його окремі деталі, розміри, вагу, вказати на особливості зовнішнього вигляду, форми обробки, написи, подряпини, забоїни металу тощо. Потім досліджується взаєморозташування частин саморобної вогнепальної зброї, їх стан, взаємодія, наявність порохової кіптяви в каналі ствола та ін.

Огляд предметів та документів

Об'єктами огляду можуть бути різноманітні документи, зокрема письмові, графічні, фото- та відео документи, електронні документи тощо. Здебільшого документи можуть виступати як засіб учинення та приховування кримінальних правопорушень.

При огляді документів фіксуються їх наступні ознаки, які:

- індивідуалізують документ за змістом: найменування, реквізити, наявність підписів, печаток і штампів, серійний номер і дата складання (видачі), слова, з яких починається та закінчується документ, короткий зміст;
- індивідуалізують документ за формою: характер позначень (слова, цифри, малюнки тощо), спосіб виконання письмових знаків (рукописний, машинописний, типографський);
- індивідуалізують матеріал документа: найменування матеріалу, колір, розміри, щільність, характер пошкоджень, ознаки способів відновлення цілісності документа;
- вказують на підробку документа: підчистка, дописка, виправлення, травлення, змивання тексту, копіювання, переклеювання фотокарток або заміна окремих частин документа;
- вказують на зв'язок документа зі злочинною подією іншими якостями.

Документ фотографують за методом репродукційної зйомки або виготовляють його копію за допомогою ксерокопію вальної, або

комп'ютерної техніки.

Під час огляду предметів зазначається найменування предмета та матеріалу, з якого він виготовлений, колір, форма, розміри, сліди і пошкодження, що виникли у результаті злочинної події, та інші індивідуальні особливості (серійний номер, марка, надписи, тощо).

Огляд трупа та його частин

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я та статевої свободи особи, дорожньо-транспортних пригод та інших подій слідчому нерідко доводиться стикатися із необхідністю проведення огляду трупів або їх частин.

Огляд трупа – це слідча (розшукова) дія, що провадиться слідчим або прокурором на місці знаходження трупа з метою виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також для відшукування ознак, які вказують на злочинця.

Відповідно до ч. 2 ст. 238 КПК України, огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил КПК України про огляд житла чи іншого володіння особи.

Таким чином, огляд трупа та його частин є складовою частиною загального огляду місця події і проводиться безпосередньо слідчим (прокурором). Зовнішній огляд трупа є обов'язковим і, зазвичай проводиться за місцем його виявлення. Однак труп, за рішенням слідчого (наприклад, при несприятливих погодних умовах) може бути оглянутий у морзі чи інших місцях, не пов'язаних зі злочинною подією.

Очевидно, що дослідження трупа є досить специфічним, а тому вимагатиме обов'язкового залучення вузького спеціаліста – судово-медичного експерта (або лікаря у невідкладних випадках). Участь такого експерта (лікаря) у проведенні огляду трупа є обов'язковою. Судово-медичний експерт виявляє пошкодження на тілі трупа та його одязі, встановлює анатомічні та фізіологічні особливості загиблого, робить попередній висновок про причину смерті та час її настання, що дозволяє слідчому висувати слідчі версії, проводити необхідні розшукові заходи та прогнозувати ймовірні напрями розслідування, а в окремих випадках і затримати злочинця по «гарячих слідах».

Окремий вид огляду трупа складає його проведення, пов'язане з ексгумацією (ст. 239 КПК України).

Послідовність огляду трупа на місці його виявлення повинна відповідати наступному алгоритму дій щодо його дослідження та фіксації в протоколі:

- стать, вік, статура, колір шкіри;
- поза трупа і його положення на місці події;
- зовнішній стан одягу на трупі;
- знаряддя заподіяння смерті, що знаходяться на трупі;
- ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом);
- тіло трупа та ушкодження на ньому (частини тіла описуються в такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги);

- трупні явища (охолодження, висихання тіла, трупні плями, ознаки гниття);

- індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі.

При зовнішньому огляді трупа фіксуються наступні відомості:

- *про особу загиблого*. Опис зовнішності наразі проводиться за методом словесного портрета. Зазначається стать, приблизний вік, загальна довжина трупа та його тілесна будова, колір шкіряного покрову, характер трупних явищ, вид голови та обличчя (колір та вид волосся, стан очей, рот, зуби), шиї, грудної клітини, живота, спини, рук, ніг та інші індивідуальні особливості;

- *початкові відомості про час та причини смерті*. Зміни, які відбулися у первісній обстановці місця події (причини, характер);

- *про температуру навколишнього середовища*;

- *про знаряддя кримінального правопорушення, що спричинили смерть потерпілого*;

- *про розташування трупа стосовно оточуючих нерухомих елементів обстановки, його поза (положення)*;

- *про наявність або відсутність тілесних ушкоджень, їх форму, характер, розмір та механізм утворення*. Ушкодження на тілі трупа, плями крові та інші об'єкти, що мають значення, фотографуються за правилами масштабної зйомки;

- *про сліди боротьби та опору як в оточуючій обстановці, так і на трупі*. Важливо зафіксувати положення трупа (пораненого), оглянути його руки з метою виявлення слідів злочину (наприклад, волосся або фрагментів одягу злочинця), а також необхідно з цією ж метою оглянути його одяг;

- *про стан одягу і взуття, у які одягнена загибла особа, та пошкодження на них*. Кожний елемент одягу оглядається окремо. Під час огляду одягу необхідно встановити відповідність його розмірам трупа, вміст кишень тощо;

- *про сліди й нашарування сторонніх частин на тілі та одягу загиблого*;

– про виявлення негативних обставин (відсутність крові, бруду на взутті чи одязі або, навпаки, їх наявність, не властивих місцю знаходження трупа);

– про місцезнаходження трупа.

Після фіксації положення і пози трупа слід оглянути «ложе трупа». З цією метою труп необхідно підняти та перенести. Не можна перевертати та волочити труп, оскільки об'єкти, що знаходяться під ним, можуть бути знищені або істотно змінені. Переміщення трупа можливо лише тільки після фіксації його первісного положення.

У випадку наявності слідів вогнепального поранення на трупі, необхідно ретельно оглядати одяг загиблого, щоб відшукати кулі, які можуть знаходитися у складках одягу та під час транспортування до моргу можуть бути втраченими. За наявності «сліпого» поранення необхідно вказати лікарю на необхідність вилучення кулі при розтині та зобов'язати його передати її слідчому;

Невпізнаний труп підлягає обов'язковому дактилоскопуванню. За необхідності проводиться «туалет» трупа та фотографування за правилами впізнавальної зйомки. Обов'язково вилучаються зразки крові, волосся, нігті, виготовляються зліпки й відбитки зубів та заповнюється впізнавальна картка.

3.3. Тактичні прийоми освідування особи

Освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого з метою виявлення на їх тілі слідів кримінального правопорушення, або особливих прикмет, здійснюється у випадку відсутності потреби проведення судово-медичної експертизи.

Освідування живих осіб є одним зі способів збирання й перевірки доказів та особливим різновидом огляду. У ході його проведення можуть бути виявлені різноманітні сліди кримінального правопорушення, зокрема плями крові, сперми, слини та інших виділень людського організму, залишки паливно-мастильних матеріалів чи спеціальних фарбників, наркотичних або отруйних речовин, волосся, текстильні волокна, залишки ґрунту та ін., виявлення яких може мати вирішальне значення у кримінальному провадженні.

Освідування особи – це самостійна слідча (розшукова) дія, яка проводиться на підставі постанови прокурора і полягає в огляді тіла живої людини з метою виявлення і фіксації наявності або відсутності особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, стану сп'яніння і його ступеня, інших ознак та властивостей, що мають значення для

кримінального провадження.

На відміну від інших видів огляду освідування особи порушує право на недоторканість та особисту свободу громадян та пов'язане з можливістю розголошення інтимних обставин їх життя. Зважаючи на це, законодавець виділив освідування у самостійну слідчу дію і визначив спеціальні правила його проведення.

Отже, відповідно до ст. 241 КПК України освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор вправі бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

Фактичною підставою для проведення освідування є наявність достатніх даних вважати, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди кримінального правопорушення, виявлення яких має значення для розслідування. Юридичною підставою є постанова прокурора.

Освідування можна поділити на два *види*:

- слідче (проводиться слідчим (прокурором) для виявлення слідів кримінального правопорушення та особливих прикмет на тілі людини, коли не потрібно спеціальних знань);
- судово-медичне (проводиться судово-медичним експертом або лікарем, коли необхідними є спеціальні знання у галузі медицини).

До об'єктів освідування можна віднести:

- підозрюваного, на тілі якого можуть бути особливі прикмети (татування, родимі плями, рубці, шрами), сліди боротьби, залишені потерпілим, поранення та інші ознаки;
- потерпілого, на тілі якого можуть бути різноманітні поранення, тілесні ушкодження і сліди кримінального правопорушення – крові, сперми та інших виділень людини;
- свідка, на тілі якого можуть бути сліди, які мають відношення до кримінального правопорушення.

Виявлені під час освідування сліди повинні бути детально описані у протоколі (зокрема, кількість, форма, розмір, колір, частина тіла, на якій їх виявлено), зафіксовані за допомогою фотозйомки або відеозапису чи складання схем, малюнків та по можливості вилучені й приєднані до матеріалів кримінального провадження.

3.4. Документування результатів огляду та освідкування

Огляд необхідно поєднувати з комплексом оперативно-розшукових заходів, які можна поділити на три групи:

- загороджувальні та охоронні заходи (патрулювання, посилення охорони, оточення території, організація засідок, блокування місцевості);
- попереджувальні заходи (оповіщення населення про вчинене кримінальне правопорушення та усіх територіальних органів поліції з метою організації спільних заходів);
- допоміжні заходи (застосування службово-розшукових собак, переслідування злочинців по «гарячих слідах», використання криміналістичних обліків, інформаційно-пошукових систем, візуального спостереження).

Огляд можна вважати закінченим, якщо на всі питання, що впливають зі злочинної події, одержано повну інформацію (зокрема, про механізм і спосіб учинення злочину, встановлено особу (ознаки) правопорушника та ін.).

Закінчивши проведення процесуальної дії, слідчий переходить до заключного етапу огляду – фіксації його ходу та результатів. На цьому етапі слідчий ще раз обходить місце події, щоб переконатися у тому, що кожна ділянка, яка стосується до події злочину, повністю та ретельно оглянута, а потім з усіма учасниками оцінює результати огляду. Підбиваються підсумки огляду, вилучаються і упаковуються сліди злочину й речові докази, складається протокол огляду та додатки до нього.

Протокол слідчого огляду складається з трьох частин (вступної, описової та заключної) і повинен містити такі відомості:

- дата та місце проведення огляду, час початку та закінчення слідчої (розшукової) дії;
- відомості про особу, яка проводила огляд та які беруть участь в огляді;
- привід та підстави для проведення слідчого огляду;
- правове обґрунтування огляду (посилання на відповідні статті КПК України);
- відомості про понятих (прізвища та адреси);
- відмітка про роз'яснення прав та обов'язків понятим;
- орієнтуюче та детальне описання місця події;
- детальний опис виявлених слідів злочину, речових доказів й інших об'єктів, що мають значення для провадження, та їх характеристика; дії слідчого та результати огляду; відомості про

застосування науково-технічних засобів;

- відомості про вилучені предмети і сліди, умови їх фіксації;
- перелік схем, графіків, фотознімків, виконаних під час огляду;
- відмітка про ознайомлення з протоколом усіх учасників слідчої (розшукової) дії;
- заяви та зауваження присутніх під час слідчої (розшукової) дії осіб, зроблені з приводу тих чи інших дій слідчого.

Протокол підписує слідчий, поняті та усі особи, які приймали участь у слідчому огляді.

До додаткових (факультативних) засобів фіксації можна віднести: застосування фотозйомки, аудіо- та відеозапису, складання планів, схем, графіків, діаграм, рисунків, креслень та ін.

Отже, у протоколі слідчого огляду уся обстановка місця події повинна бути відображена таким чином, щоб кожен співробітник, який не приймав безпосередньої участі в огляді, мав можливість повністю уявити місце злочину за його описом. Від повноти, всебічності й об'єктивності огляду та докладного описання його результатів багато у чому залежить доказове значення цієї слідчої(розшукової) дії. Неуважне та поверхнєве проведення слідчого огляду тягне за собою втрату речових доказів і як наслідок зупинення кримінального провадження.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що досягнення мети слідчого огляду можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про учинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів злочину та інших речових доказів.

Слідчий огляд можна вважати позитивним, якщо досягнута кінцева мета даної слідчої (розшукової) дії – виявлені сліди кримінального правопорушення, є достатня інформація для висунення загальних і окремих слідчих версій, отримані достатні відомості для організації розшуку й затримання злочинців та викраденого майна, встановлення потерпілих, свідків тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Що розуміють під слідчим оглядом та освідуванням?
2. Класифікація видів огляду.
3. Які є підстави до проведення слідчого огляду?
4. Етапи та методи проведення огляду місця події.
5. Тактика проведення освідування.

Розділ 4

ТАКТИКА ДОПИТУ

4.1. Поняття та види допиту

Допит виступає однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування кримінальних проваджень. Його важливість насамперед полягає в тому, що безпосередньо під час допиту отримується значний, а іноді і найбільший обсяг фактичних даних про подію кримінального правопорушення, що має доказове значення.

Водночас допит посідає провідне місце серед слідчих (розшукових) дій, оскільки саме через нього здобувається основний обсяг інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення та осіб, причетних до його вчинення.

Допит належить до найскладніших і найвідповідальніших слідчих (розшукових) дій. Це зумовлено тим, що підозрювані, зазвичай не зацікавлені у повному та об'єктивному встановленні істини у справі, нерідко вдаючись до протидії процесу розслідування, що негативно позначається на достовірності отриманих показань.

У криміналістичній науці допит відноситься до вербальних слідчих (розшукових) дій, сутність яких полягає у цілеспрямованому спілкуванні слідчого (чи іншої уповноваженої особи) з учасниками кримінального провадження з метою одержання доказової інформації. Допит виступає одним із провідних засобів виявлення, відтворення та фіксації ідеальних слідів події кримінального правопорушення, що збереглися у пам'яті людини.

Ідеальні сліди є результатом психічного відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини, а їх зміст залежить від особливостей сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації про подію злочину. Саме тому допит як вербальна слідча дія має не лише пізнавальне, а й психологічне значення, оскільки ефективність отримання правдивих показань визначається рівнем встановлення психологічного контакту між слідчим та допитуваним.

Таким чином, допит є не лише процесуальною формою одержання доказової інформації, а й виступає криміналістичним засобом фіксації ідеальних слідів, що дозволяє реконструювати обставини кримінального правопорушення, встановити роль учасників події та забезпечити всебічність, повноту й об'єктивність досудового розслідування.

Ефективність проведення допиту значною мірою залежить від рівня професійної підготовки слідчого (дізнавача), його знань у галузі логіки, психології, криміналістичної тактики та закономірностей процесу мислення. Успішне застосування цих знань забезпечує можливість отримання максимально повних, правдивих і доказово значущих свідчень.

Згідно з результатами досліджень організації слідчої діяльності, проведення допитів займає понад 80 % робочого часу працівників органів досудового розслідування. Відтак рівень професіоналізму та майстерності слідчого під час допиту безпосередньо визначає якість і результативність усього кримінального провадження.

Процесуальний порядок проведення допиту регламентований статтями 224, 225, 226, 232 КПК України.

***Допит** – це слідча (розшукова) дія, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для досудового розслідування¹⁸.*

Головною мета допиту полягає в отриманні повних та об'єктивних, що відображають дійсність показань від допитуваної особи.

Отриманні в процесі допиту показання є джерелом доказів, а фактичні дані, які в них викладені виступають доказами у кримінальному провадженні.

Завдання допиту полягають у:

- одержанні доказової інформації у кримінальному провадженні;
- встановлення об'єктивної істини;
- перевірка загальних та окремих слідчих версій, висунутих слідчим (дізнавачем) на початковому етапі розслідування;
- встановлення фактичних даних про способи підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення;
- встановлення детермінант, що сприяли та/або обставин, які перешкоджали вчиненню протиправних дій;
- встановлення мотиву протиправної поведінки;
- отримання відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- перевірка та уточнення вже наявної інформації про подію кримінального правопорушення;
- вжиття заходів профілактичного характеру тощо.

¹⁸ Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-е вид, перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017.

Допит, як і будь яка слідча (розшукова) дія базується *на принципах*:

- законність;
- об'єктивність;
- повнота та всебічність;
- активність;
- цілеспрямованість;
- своєчасність проведення;
- врахування особистісних якостей потерпілого (стать, вік, характер вчиненого правопорушення тощо);
- наукова обґрунтованість;
- принцип індивідуального підходу;
- послідовність та системність;
- принцип гуманізму та етичності тощо.

Класифікація (різновиди) допиту:

1. *За процесуальним становищем допитуваної особи:*
 - допит свідка;
 - допит потерпілого;
 - допит підозрюваного;
 - допит обвинуваченого та експерта (проводяться у судовому засіданні);
2. *За етапами проведення досудового розслідування:*
 - допит на початковому етапі розслідування;
 - допит на подальшому етапі розслідування;
3. *За послідовністю проведення:*
 - первинний (проводиться з метою отримання первинної інформації від допитуваної особи);
 - додатковий (спрямований на отримання нових даних, що були одержані за результатами проведення інших слідчих (розшукових) дій);
 - повторний (проводиться у разі необхідності уточнення, доповнення чи перевірки раніше отриманих даних).
4. *За віковими особливостями допитуваного:*
 - допит малолітнього;
 - допит неповнолітнього;
 - допит дорослого (повнолітнього);
 - допит особи похилого віку.

В науковій психологічній літературі як правило виділяють шість вікових груп неповнолітніх та малолітніх осіб (тих, які не досягли 18 років): дитячий вік – особи до 1 року; раннє дитинство – від 1 до 3 років; дошкільний вік – від 3 до 7 років; молодший шкільний вік – від 7 до 11-12 років; підлітковий вік – від 11 до 14-15 років; старший шкільний вік – від 14 до 18 років.

5. *За психофізичним станом допитуваного:*

- допит глухонімого;
- сліпого;
- психічно хворого тощо.

6. *За слідчою ситуацією, що склалася:*

- допит у конфліктній ситуації
- допит у безконфліктній ситуації.

До конфліктних ситуацій, у науковій літературі здебільшого відносяться: учинення допитуваним дій з активної протидії розслідуванню, незалежно від форми, відсутність або неможливість встановлення психологічного контакту із допитуваним, відмова від дачі показань та/або дача завідомо неправдивих показань, компрометація слідчого, негативний вплив на сумлінного учасника одночасного допиту двох чи більше раніше допитаних осіб тощо.

Прояви безконфліктних ситуацій як правило знаходять відображення у бажанні допитуваного співпрацювати давати правдиві показання, співпраця зі слідством тощо.

7. *За місцем проведення:*

- допит за місцем проведення досудового розслідування;
- на місці події;
- за місцем перебування (СІЗО, ІТТ) або проживання (постійного чи тимчасового) допитуваного;

8. *За часом проведення:*

- допит у денний (з 6.00 до 22.00 год.) час;
- допит у нічний (з 22.00 до 6.00 год.) час;

9. *За колом учасників, які беруть участь у допиті:*

- допит віч-на-віч;
- допит за участю третіх осіб (захисника, перекладача, батьків або інших законних представників, спеціаліста, прокурора, інших працівників правоохоронних органів);

10. *За суб'єктами, які проводять допит:*

- слідчим;
- дізнавачем;
- прокурором;
- суддею;
- співробітниками оперативних підрозділів (за дорученням слідчого або прокурора).

11. *За етапами кримінального провадження:*

- допит, що проводиться в процесі досудового розслідування;
- допит, що проводиться в процесі судового розгляду (проводиться

суддею, прокурором, захисником обвинуваченого та/або потерпілого).

Особливими різновидами допиту є одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ст. 224 КПК) та перехресний допит.

***Перехресний допит** – це один із видів судового допиту, що проводиться за особливими правилами та який повинен обмежуватися з'ясованими під час прямого допиту обставинами або стосуватися питань достовірності показань і може бути проведеним лише учасниками процесу, які згідно закону мають право ініціювання судового допиту, а інтерес яких відрізняється від інтересу особи, яка провела прямий допит¹⁹.*

Незалежно від різновиду, допит складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного (фіксація ходу та результатів).

4.2. Організаційно-підготовчі заходи проведення допиту

Своєчасна, всебічна та цілеспрямована підготовка до допиту є ключовою передумовою отримання повних, достовірних і об'єктивних показань у кримінальному провадженні. Належне планування цього процесу забезпечує цілеспрямованість слідчої діяльності, дозволяє уникнути випадковості у формуванні запитань і сприяє ефективному встановленню істини у справі.

Водночас відсутність системної підготовки або її формальний характер зумовлюють поверховість, фрагментарність і безрезультативність допиту, що негативно впливає на результати досудового розслідування в цілому.

Підготовчий етап допиту передбачає здійснення комплексу організаційних, тактичних та аналітичних заходів, спрямованих на всебічне вивчення матеріалів кримінального провадження, визначення мети допиту, особливостей допитуваної особи, а також формування логічної послідовності запитань, моделювання поведінки допитуваної особи і прогнозування можливих варіантів розвитку слідчої ситуації.

Стадія підготовки складається з декількох елементів. Розглянемо найбільш поширені ***підготовчі дії***:

1) всебічне, повне та ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження. Вивчення матеріалів кримінального провадження слідчим

¹⁹ Бабунич В. Суть та значення перехресного допиту. Процесуальні особливості проведення перехресного допиту при розгляді кримінальної справи в суді. *Вісник Львівського університету*. 2011. № 53. С. 322-328.

(дізнавачем) становить необхідну передумову якісної підготовки та ефективного проведення допиту. Ґрунтовний аналіз відомостей, що містяться у протоколах слідчих (розшукових) дій, а також в інших процесуальних документах, забезпечує можливість виявлення прогалин, розбіжностей і суперечностей у свідченнях учасників кримінального процесу та своєчасного вжиття заходів для їх усунення.

Невиконання, або неякісне виконання даного етапу підготовки призводить до зниження рівня повноти, всебічності й об'єктивності розслідування, що, у свою чергу, обумовлює необхідність проведення додаткових або повторних допитів у подальшому.

Ретельне опрацювання матеріалів кримінального провадження дозволяє визначити коло осіб, які підлягають допиту, визначити предмет допиту, сформулювати систему запитань, а також обрати оптимальні тактичні прийоми, що відповідатимуть індивідуальним особливостям допитуваної особи та конкретній слідчій ситуації.

Особливе значення у цьому процесі має аналіз результатів огляду місця події, обшуку, слідчого експерименту адже саме вони можуть слугувати базою для висування слідчих версій щодо механізму вчинення кримінального правопорушення, часу, місця та осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення.

2) визначення предмету допиту та сформованої слідчої ситуації. На даному етапі, із загального масиву зібраних у процесі розслідування відомостей слідчому (дізнавачу) необхідно виокремити ті, що безпосередньо стосуються предмета допиту з метою уникнення другорядних або неінформативних питань.

На підставі чітко окресленого предмета формується комплекс та система питань, які необхідно з'ясувати у процесі допиту, а також обирається комплекс найбільш дієвих тактичних прийомів, які забезпечують ефективність комунікації з допитуваною особою та достовірність отриманих свідчень.

До предмету допиту як правило відносять з'ясування наступних обставин у кримінальному провадженні:

- джерела та етапи виникнення злочинного умислу, об'єкт посягання, мотиви й мету кримінального правопорушення; відношення конкретної особи до настання наслідків;
- способи підготовки та безпосереднього вчинення кримінального правопорушення, послідовність дій правопорушника, а також способи приховування злочинної діяльності;
- часові, просторові та ситуаційні характеристики події кримінального правопорушення, зокрема конкретний час, місце, обстановка і механізм

вчинення;

- умови сприйняття допитуваним фактів і предметів (видимість, відстань, освітлення тощо) та його психологічний і фізичний стан в процесі сприйняття або після нього;

- здатність допитуваного до певного сприйняття, запам'ятовування та відтворення;

- обставини, які сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення;

- способи формування організованої групи та характер протиправної діяльності (у разі вчинення злочину групою осіб);

- виявлення психологічної й функціональної структури організованої групи (кількісний і якісний склад, рівень організованості) та розподілу обов'язків (ролей);

- кількісний склад групи при учиненні кожного епізоду протиправної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю, вибуховими речовинами, прийомами боротьби та іншими навичками, за допомогою яких було вчинено злочин;

- виявлення осіб, які не брали участі у вчиненні кримінального правопорушення безпосередньо, але обізнані про підготовку, вчинення чи приховання злочинів;

- наявність корупційних зв'язків або контактів із іншими злочинними спільнотами, що можуть сприяти протиправній діяльності групи;

- заходи з протидії слідству та тиск на учасників процесу – способи впливу на потерпілих, свідків і членів групи, які надають правдиві свідчення;

- відомості про наявність зброї, засобів зв'язку та технічну оснащеність злочинців;

- наявність серед підозрюваних конфліктів, протиріч і розбіжностей;

- способи легалізації прибутків, отриманих у результаті протиправної діяльності;

- інформацію щодо вживання допитуваною особою наркотичних засобів, психотропних речовин та/або зловживання алкогольними напоями чи перебування на обліку у лікарів психіатра чи нарколога;

- обставини, які впливають на ступінь вини, пом'якшують покарання чи звільняють від кримінальної відповідальності;

- відомості, направлені на перевірку алібі допитуваної особи тощо.

Наведений перелік обставин, які підлягають з'ясуванню під час допиту, не можна вважати вичерпним, оскільки предметом допиту

можуть виступати будь-які фактичні дані чи відомості, що мають значення для всебічного, повного та об'єктивного розслідування кримінального правопорушення.

3) *визначення кола осіб, яких необхідно допитати під час розслідування.* Зазначений процес зумовлюється сукупністю чинників, серед яких важливе значення має обсяг наявної інформації. Відомості про конкретних осіб, обізнаних із певними обставинами кримінального правопорушення, можуть міститися в матеріалах кримінального провадження або ж встановлюватися в ході проведення оперативно-розшукових заходів та інших слідчих (розшукових) дій.

4) *встановлення черговості проведення допитів.* Рішення слідчого (дознавача) про послідовність проведення допитів має ґрунтуватися насамперед на оцінці наступних обставин:

- особи правопорушника, його віку, психічних властивостей, наявності злочинних навичок та досвіду, попередніх судимостей, фактів притягнення до адміністративної відповідальності, ролі у вчиненому кримінальному правопорушенні, якщо таке було вчинено групою осіб;

- наявності доказової інформації про протиправну діяльність стосовно кожного допитуваного;

- стан емоційного напруження допитуваного, що створює найбільш сприятливий момент початку допиту, оскільки безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення та затримання підозрюваний перебуває у стані напруженості і не здатен повноцінно перешкоджати досудовому розслідуванню;

- характеристики відносин між потерпілою особою та підозрюваним, членами злочинної групи та іншими учасниками допиту тощо.

Першочергово, в процесі розслідування доцільно допитувати наведені нижче категорії осіб:

- свідки з числа очевидців події кримінального правопорушення, які безпосередньо спостерігали його перебіг чи дії окремих його учасників;

- потерпілі, оскільки їхні свідчення дозволяють з'ясувати характер і механізм заподіяної шкоди, а також мотиви протиправної поведінки особи правопорушника;

- особи заявники або ті, які першими виявили кримінальне правопорушення або його наслідки, оскільки вони можуть надати первинну, не спотворену інформацію;

- працівники правоохоронних органів чи інші особи, що брали участь у фіксації слідів злочину або здійсненні невідкладних слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, огляду трупа, обшуку та ін.;

- підозрювані особи, у випадках якщо вже є достатні дані для формування первинної доказової бази.

Невиправдане відтермінування проведення допиту може спричинити

втрату важливої доказової інформації, зниження достовірності отримуваних свідчень, а також формування у допитуваної особи небажання надавати показання. Таке зволікання істотно ускладнює процес встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та негативно впливає на ефективність розкриття кримінальних правопорушень, особливо за «гарячими слідами».

5) *вивчення та аналіз відомостей про особу правопорушника*, що полягає у з'ясуванні його соціально-психологічної характеристики, рівня інтелектуального розвитку, схильностей, звичок, рис характеру, способу життя та мислення.

Вказана інформація дозволяє слідчому (дознавачу) в оперативно встановити з допитуваною особою психологічний контакт, обрати зокрема найбільш ефективні тактичні прийоми і способи впливу з метою отримання правдивих показань, прогнозувати та діагностувати можливу поведінку у тій чи іншій ситуації, що склалася під час допиту.

б) *добір, підготовка речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному в ході проведення допиту*. До речових доказів належать насамперед матеріальні об'єкти, що безпосередньо пов'язані з учиненням кримінального правопорушення, зокрема знаряддя вчинення кримінального правопорушення, предмети, набуті злочинним шляхом, а також інші речі, здатні слугувати засобами для встановлення істини, розкриття злочину та викриття винних осіб.

Окрім того, до кола матеріалів, які можуть бути пред'явлені допитуваному з метою уточнення чи перевірки його показань, належать різного роду документи – листи, особисті записники, офіційні акти та інші письмові носії інформації та/або окремі матеріали кримінальних проваджень.

7) *визначення оптимального часу проведення допиту*. Під час визначення оптимального моменту для проведення допиту слід виходити з конкретної слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Допит підозрюваних, особливо одразу після їх затримання, доцільно здійснювати без зволікань, оскільки оперативність у цьому випадку сприяє запобіганню можливій змові між співучасниками, узгодженню ними єдиної лінії поведінки, а також нейтралізує ризик зовнішнього впливу з боку злочинного оточення чи інших зацікавлених осіб.

8) *визначення способу виклику особи на допит*. Під час визначення способу виклику особи на допит слідчий має враховувати примусовий характер такого процесуального контакту, що зумовлює відсутність у більшості викликаних позитивної емоційної налаштованості.

Ця обставина ускладнює встановлення ефективного психологічного контакту між слідчим і допитуваним. Водночас, обираючи форму та засіб повідомлення про виклик, необхідно зважати на можливість розголошення цього факту третім особам, які можуть бути зацікавленими у результатах розслідування та здатними чинити вплив на поведінку чи показання допитуваного.

9) *визначення місця проведення допиту.* Вирішення питання про місце проведення допиту має визначатися конкретною слідчою ситуацією та оперативними потребами розслідування. Допити переважно здійснюються в службових приміщеннях, органів досудового розслідування (кабінет слідчого або спеціально обладнані кімнати для проведення допиту), або в установах, де тимчасово перебуває допитуваний (слідчий ізолятор, ізолятор тимчасового тримання). Допит у місцях проживання або роботи осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, зазвичай не рекомендований, оскільки існує реальний ризик попередньої організації запису дій слідчого (відео- або аудіофіксація) з метою подальшої компрометації, шантажу чи іншого впливу на хід кримінального провадження.

Допит малолітніх потерпілих рекомендовано проводити в спеціально обладнаних приміщеннях із застосуванням методик «Зелена кімната» та «Барнахус», які покликані насамперед на забезпечення встановлення психологічного контакту між допитуваним та слідчим (дізнавачем) з одного боку та мінімізацію негативного впливу на психіку дитини з іншого.

10) *визначення тактичних прийомів, що будуть застосовуватися при допиті, перевірка та підготовка науково-технічних засобів його фіксації.*

11) *визначення кола учасників проведення допиту.* Коло учасників допиту визначається слідчим (дізнавачем) з урахуванням конкретної слідчої ситуації, характеру та предмету допиту, особистісних особливостей допитуваної особи та інших обставин, що мають значення для ефективної організації і проведення даної слідчої (розшукової) дії. Такий підхід забезпечує цілеспрямованість, процесуальну доцільність і результативність допиту як джерела отримання достовірної доказової інформації.

12) *забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників.* Забезпечення сприятливих умов проведення допиту є одним із ключових завдань слідчого (дізнавача), оскільки від цього безпосередньо залежить повнота, достовірність та об'єктивність показань. Організацію допиту

доцільно здійснювати з урахуванням необхідності гарантування безпеки всіх його учасників.

До основних вимог належить створення належної психологічної атмосфери, виключення стороннього впливу на допитуваного, дотримання конфіденційності отриманої інформації, а також недопущення будь-яких дій, що можуть спричинити фізичний або психологічний тиск. Забезпечення безпечних і контрольованих умов проведення допиту сприяє реалізації принципів законності, поваги до прав людини та ефективності досудового розслідування.

13) планування процесу допиту та моделювання поведінки допитуваного. Дана стадія є завершальним етапом підготовки до проведення допиту і передбачає визначення його структури, послідовності та логіки здійснення. На цьому етапі слідчий формулює основні напрями отримання доказової інформації, уточнює коло питань, які підлягають з'ясуванню, та прогнозує можливі варіанти поведінки допитуваного.

Результати інтелектуально-аналітичної діяльності слідчого в процесі підготовки набувають конкретизованого вираження у плані допиту, який виступає організаційно-тактичним документом, що забезпечує цілеспрямованість, послідовність і результативність проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Після завершення організаційно-підготовчих заходів слідчий (дізнавач) переходить до основного, робочого етапу – безпосереднього проведення допиту. На цьому етапі реалізуються розроблений план, обрані тактичні прийоми та засоби встановлення психологічного контакту з допитуваним. Метою даного етапу є отримання повних, достовірних і об'єктивних показань, що мають доказове значення для кримінального провадження.

4.3. Типові тактичні прийоми проведення допиту

Положенні Конституції України суттєво впливають на організацію та тактику проведення допиту як на стадії досудового розслідування, так і в судовому процесі. Особливе значення для цієї слідчої (розшукової) дії має стаття 63 Конституції України, відповідно до якої особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів.

Слідча практика свідчить, що зазначена норма досить часто використовується підозрюваними як правова підстава для відмови

від дачі показань. У зв'язку з цим перед слідчим постає завдання – застосувати комплекс **тактичних прийомів**, які дозволять встановити психологічний контакт із допитуваним та отримати від нього повну, об'єктивну та достовірну інформацію не порушуючи наразі Конституційних та процесуальних прав допитуваного.

Тактика допиту – це система науково обґрунтованих і заснованих на процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, направлених на забезпечення отримання повних, об'єктивних та достовірних показань.

Тактичний прийом допиту – це найбільш раціональний спосіб дій або лінія поведінки слідчого (дознавача), спрямована на ефективне збирання, перевірку й використання доказів.

Вибір тактичних прийомів має **ситуаційний характер**, залежно від процесуального статусу особи допитуваного, стадії розслідування, наявності доказів, психологічного стану учасників тощо.

Тактика допиту формується під впливом **комплексу чинників**, серед яких доцільно виділити наступні:

- ситуація допиту (сукупність умов, що визначають позицію особи, яку допитують, щодо правдивості та повноти надання показань. Ця ситуація є ключовим фактором для слідчого у виборі тактики допиту та підготовці до нього);

- особливості допитуваної особи (вік, життєвий досвід, злочинне минуле, рівень освіти, правова поінформованість);

- процесуальний статус допитуваного (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий);

- характер та об'єм доказової інформації, якою володіє слідчий.

Професійна майстерність слідчого полягає у вмінні поєднувати різні тактичні прийоми, варіювати ними в залежності від зміни слідчої ситуації, відмовлятися від неефективних дій і своєчасно переходити до інших.

У криміналістичній практиці виділяють такі **основні тактичні прийоми допиту**:

1. Встановлення психологічного контакту.
2. Розсіювання уваги шляхом бесіди на теми, які не стосуються предмету допиту.
3. Проведення допиту у формі вільної розповіді допитуваного.
4. Постановка запитань різних типів.
5. Спостереження за поведінкою допитуваного.
6. Створення психологічної напруги.
7. Регулювання темпу допиту.
8. Постановка повторних та уточнюючих питань.

9. Пред'явлення доказів та окремих матеріалів кримінальних проваджень.

10. Використання фактору раптовості.

11. Актуалізація пам'яті допитуваної особи.

12. Створення уявлення про інформованість слідчого щодо обставин кримінального провадження.

13. Постановка уточнюючих питань під час допиту.

14. Приховування меж інформованості слідчого (дізнавача).

15. Подання слідчим (дізнавачем) альтернативних версій події кримінального правопорушення.

16. Встановлення причин відмови дачі показань.

17. Застосування науково-технічних засобів.

Встановлення психологічного контакту є **першочерговим завданням** слідчого (дізнавача). Його сутність полягає у створенні сприятливої атмосфери для спілкування, що забезпечує щирість, відвертість і довіру з боку допитуваного.

Для успішного встановлення психологічного контакту слідчому (дізнавачу) доцільно виконати наступні дії:

- демонструвати доброзичливість, коректність і неупередженість;
- застосовувати індивідуальний підхід до особи;
- виявляти повагу до її прав і гідності;
- володіти знаннями психології та навичками міжособистісної комунікації.

Неприпустимим, зокрема є прояви емоційної заангажованості, шантаж, фізичний чи психологічний примус (тиск), порушення етичних норм.

Важливого значення в процесі проведення допиту набувають особливості взаємодії особи, яка проводить допит із адвокатом допитуваної особи. Участь захисника (адвоката) під час допиту створює додаткові тактичні складнощі. Захисник може коригувати поведінку підзахисного, радити йому певну лінію відповідей або навіть чинити психологічний вплив на потерпілих і свідків.

Для уникнення наведених складнощів, слідчому (дізнавачу) доцільно:

- дотримуватись суворої процесуальної форми допиту;
- не дозволяючи наразі втручання захисника у хід допиту без дозволу;
- уникати передчасного розкриття доказової інформації;
- зберігати контроль над динамікою спілкування.

Після встановлення психологічного контакту доцільно надати допитуваному можливість **вільно викласти свої показання**. Такий прийом дає змогу:

- визначити обсяг знань особи про подію;
- виявити суперечності та обмовки;
- оцінити емоційний стан допитуваного.

Після завершення вільної розповіді слідчий (дознавач) переходить до **системи запитань**, які можна поділити на:

- основні – для з'ясування суті події;
- додаткові – для уточнення фактів;
- нагадуючі – для актуалізації пам'яті;
- контрольні – для перевірки достовірності показань.

Запитання мають бути чіткими, логічними, короткими та позбавленими навідного характеру.

Для подолання психологічного опору можуть застосовуватися прийоми **створення психологічної напруги, раптовості та зміни темпу допиту**.

Мета наведених тактичних прийомів дозволяє активізувати увагу допитуваного, викликати емоційну реакцію, вивести з рівноваги осіб, які навмисно вводять слідство в оману. Однак ці прийоми мають використовуватись у межах закону, не порушуючи наразі процесуальні права допитуваної особи.

Тактичний прийом **пред'явлення доказів або матеріалів кримінального провадження** спрямовані на демонстрацію переконливих матеріалів, що спростовують неправдиві показання. Ефективність цього прийому залежить від послідовності пред'явлення – за наростаючою або спадаючою силою, залежно від позиції допитуваного.

Важливим тактичним прийомом є створення **уявлення про високий рівень поінформованості слідчого**, що психологічно впливає на допитуваного і стимулює його до правдивих свідчень.

Таким чином, тактика допиту є складовою частиною криміналістичної методики розслідування злочинів. Її ефективність визначається професійною підготовкою слідчого (дознавача), знанням психології особи, вмінням застосовувати науково обґрунтовані прийоми та дотриманням вимог законності.

Результативний допит – це не лише процес отримання інформації, але й **акт психологічної взаємодії**, що потребує високої культури, етики й професійної майстерності особи, яка його проводить.

Тактика проведення допиту двох чи більше вже допитаних осіб.

Тактика проведення допиту свідків, потерпілих та підозрюваних має тісний взаємозв'язок із особливостями організації та тактики

одночасних допитів між ними. Багатоепізодність кримінальних проваджень, тривалість злочинної діяльності, наявність численних суперечностей і розбіжностей у показаннях учасників розслідування зумовлюють важливе значення одночасних допитів у процесі досудового розслідування.

Одночасний допит має спільні риси зі звичайним допитом за своїми процесуальними, організаційними та тактичними особливостями, однак виступає самостійною слідчою (розшуковою) дією, основне призначення якої – **перевірка достовірності раніше отриманих показань**. Зазвичай він проводиться на подальших етапах розслідування, коли вже накопичено певний обсяг доказової інформації.

Одночасний допит є складною та потенційно конфліктною слідчою (розшуковою) дією, що потребує високого рівня професійної підготовки слідчого. З метою встановлення об'єктивної істини слідчий може свідомо створювати певне психологічне напруження між учасниками, використовуючи суперечності в їхніх показаннях як інструмент перевірки.

Закон надає право слідчому проводити одночасний допит між двома або більше раніше допитаними особами, **у показаннях яких виявлено істотні суперечності**.

Головною метою проведення одночасного допиту є не усунення суперечностей як таких, а **перевірка правдивості попередніх показань, та виявлення особи (осіб), яка надала неправдиві відомості**. Ця слідча дія може здійснюватися між будь-якими особами – свідками, потерпілими, підозрюваними, незалежно від їхнього процесуального статусу.

До завдань одночасного допиту належать:

- виявлення причин суперечностей у показаннях осіб та їх уточнення;
- викриття учасників у наданні неправдивих або неповних показань;
- здійснення психологічного впливу на несумлінного учасника з метою спонукання його до правдивих свідчень;
- зміцнення позиції добросовісного учасника допиту;
- отримання нових доказів або з'ясування додаткових обставин кримінального провадження;
- перевірка та закріплення достовірних показань.

Планування одночасного допиту спрямоване на створення умов для ефективного психологічного впливу на несумлінного учасника, зміцнення позицій добросовісного допитуваного, а також на перевірку та уточнення доказової інформації.

Підготовка до проведення одночасного допиту включає комплекс організаційних і тактичних заходів:

1. Вивчення матеріалів кримінального провадження;
2. Аналіз і оцінка слідчої ситуації, що склалася;
3. Визначення кола осіб, між якими доцільно провести одночасний допит, та встановлення їхніх взаємовідносин;
4. Визначення черговості проведення допитів у разі кількох підозрюваних;
5. Формулювання питань і визначення суперечностей, які підлягають перевірці;
6. Розробка тактичних прийомів, що можуть бути використані;
7. Визначення доказів та інших матеріалів, необхідних для забезпечення ефективності допиту;
8. Прийняття рішення про проведення одночасного допиту, визначення його часу та місця;
9. Підготовка технічних засобів фіксації і добір учасників слідчої дії.

Неналежна підготовка до одночасного допиту може призвести до негативних наслідків, зокрема зміни показань сумлінного учасника, відмови від дачі показань або розголошення даних досудового розслідування.

Проведення одночасного допиту **не рекомендується**:

- між особами, які свідомо надають неправдиві показання;
- між обвинуваченими, схильними до зміни показань або здатними вплинути на інших учасників;
- між особами, коли один із них перебуває в матеріальній, родинній чи іншій залежності від іншого;
- у випадках, коли хтось із учасників відмовляється давати показання у присутності іншої особи.

Як свідчить слідча практика, найчастіше у процесі допиту двох чи більше раніше допитаних осіб приймають участь дві допитувані особи.

Наведемо таблицю комбінації учасників допиту:

№ з/п	Процесуальний статус учасників	Мета проведення	Типові ситуації	Особливості тактики	Частка у %
1.	Між двома свідками	Усунення суперечностей у показаннях про подію	Розбіжності у сприйнятті місця, часу, дій осіб	Порівняння деталей показань, уточнення джерел інформації	15
2.	Свідок – потерпілий	Перевірка достовірності сприйняття події злочину	Різні описи злочинця або обставин події	Уникнення психологічного тиску, корекція неточностей	10
3.	Потерпілий – підозрюваний	Викриття підозрюваного у неправдивих свідченнях	Заперечення факту злочину або участі	Контроль емоцій, запобігання конфлікту	25
4.	Підозрюваний – підозрюваний	Встановлення ролі кожного учасника злочину	Один визнає провину, інший заперечує	Виявлення ініціатора чи організатора	20
5.	Свідок – підозрюваний	Перевірка взаємовідносин, уточнення обставин	Свідок підтверджує участь підозрюваного	Тактична нейтральність, апеляція до фактів	18
6.	Потерпілий – співучасник	Встановлення мотивів, ступеня вини	Один визнає провину, інший зменшує участь	Використання психологічного протиставлення	7
7.	Обвинувачений – співучасник	З'ясування спільних дій та узгодженості поведінки	Суперечності у версіях співучасників	Викриття неправдивих тверджень, логічне зіставлення	5

4.4. Фіксація процесу та результатів допиту

Заключний етап проведення допиту та одночасного допиту раніше допитаних осіб полягає в **узагальненні, аналізі, оцінці отриманої інформації та належній фіксації її результатів**.

Належна фіксація є невід'ємною умовою процесуальної достовірності та доказового значення отриманих відомостей.

Основним і обов'язковим засобом фіксації результатів допиту виступає **протокол**, який має містити всі дані слідчої дії, що мають доказове значення для кримінального провадження. Його зміст повинен забезпечувати точне, повне та об'єктивне відображення ходу і результатів допиту.

Під час складання протоколу доцільно дотримуватися таких основних правил:

1. Протоколювання показань здійснюється після закінчення вільної розповіді, щоб не переривати виклад думок допитуваного та зберегти послідовність викладення показань;

2. Показання записуються від першої особи, максимально дослівно та у тій послідовності, в якій вони були викладені;

3. Протокол має відображати не лише зміст відповідей, а й сам процес отримання показань, включно з поставленими запитаннями, зафіксованими суперечностями, уточненнями слідчого (дізнавача);

4. Кожна сторінка протоколу підписується допитуваним, що унеможливорює внесення будь-яких змін або відмову від показань. У разі необхідності (особливо при одержанні важливих зізнавальних свідчень) слідчий може запропонувати підписувати кожну відповідь окремо.

5. Протокол підписується всіма учасниками слідчої дії – слідчим, допитуваним та іншими присутніми особами (понятими, спеціалістами, перекладачем, адвокатом тощо).

Завершення допиту має відбуватися таким чином, щоб не порушити досягнутий психологічний контакт із допитуваним. Збереження нейтрального або доброзичливого ставлення особи до слідчого (дізнавача) є важливою умовою ефективності майбутніх слідчих (розшукових) дій за участі допитуваної особи.

Як правило окрім протоколу, для уточнення або наочного відображення показань можуть застосовуватись **схеми, таблиці, креслення, малюнки, фотознімки, аудіозапис та відеофіксація тощо**.

Відеофіксація допиту є сучасним та ефективним засобом забезпечення достовірності та повноти фіксації слідчої дії.

Застосування відеозапису дозволяє:

- унеможливити подальшу відмову від раніше наданих показань;
- спростувати безпідставні заяви про застосування до допитуваного незаконних методів впливу;
- забезпечити суд об'єктивним матеріалом для оцінки поведінки, реакцій і висловлювань допитуваної особи;
- здійснити повторний аналіз перебігу допиту з метою виявлення суперечностей або тактичних недоліків.

Перегляд відеозапису дає змогу слідчому оцінити як достовірність отриманих відомостей, так і власну тактичну поведінку, що сприяє вдосконаленню професійних навичок та ефективному плануванню подальших слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, фіксація результатів допиту має надзвичайно важливе значення для забезпечення доказового процесу. Вона гарантує достовірність, точність і повноту відображення показань, сприяє об'єктивності розслідування та створює передумови для їх використання на інших етапах кримінального провадження.

4.5. Принцип ефективного розслідування та збору інформації шляхом проведення процесуального інтерв'ю (Принципи Мендеса)

Ефективне розслідування є одним із базових засадничих принципів діяльності органів досудового розслідування, який визначає обов'язок держави забезпечити своєчасне, всебічне, об'єктивне та неупереджене з'ясування обставин кримінального правопорушення. Сучасне розуміння цього принципу нерозривно пов'язане із гуманістичною парадигмою кримінальної юстиції, що передбачає дотримання прав людини під час збирання доказової інформації.

У цьому контексті особливого значення набуває концепція процесуального інтерв'ю, розроблена на основі Принципів Мендеса, яка відображає міжнародний стандарт етичного та результативного отримання інформації від осіб, залучених до кримінального процесу.

Основна увага відповідно наведеного принципу приділяється створенню умов для добровільного надання інформації, розвитку комунікативної взаємодії між інтерв'юером і співрозмовником, уникненню будь-яких форм тиску чи примусу. Такий підхід відповідає не лише вимогам міжнародного права, а й принципам наукової криміналістики, яка орієнтується на об'єктивність, достовірність і перевірюваність зібраних у процесі розслідування даних.

Принципи Мендеса сформульовані з метою забезпечення ефективності розслідувань та попередження катувань і жорстокого поводження під час отримання показань. Їх сутність полягає у поєднанні етичних стандартів із практичними методами комунікації. Ці принципи базуються на кількох ключових ідеях: пріоритеті прав людини, добровільності співпраці, науковій обґрунтованості методів отримання інформації, забезпеченні психологічної безпеки особи, а також належній фіксації всіх процесуальних дій. Таким чином, Принципи Мендеса утворюють цілісну систему орієнтирів, спрямовану на формування довіри до правоохоронних органів і підвищення якості кримінального правосуддя.

Використання процесуального інтерв'ю як інструменту ефективного розслідування спирається на глибоке розуміння психології спілкування, механізмів формування пам'яті та відтворення інформації. На відміну від традиційних допитів, що можуть ґрунтуватися на елементах конфронтації, процесуальне інтерв'ю спрямоване на встановлення взаємоповаги, емпатії та довіри. Це дозволяє отримувати більш повні, точні й достовірні свідчення, що безпосередньо впливає на доказову базу розслідування. Криміналістика, як наука про закономірності збирання, дослідження й використання доказів, цілком сприймає цей підхід, оскільки він підсилює її доказову функцію шляхом оптимізації вербальних методів пізнання.

Принцип ефективного розслідування передбачає також належну організацію всього процесу отримання інформації. Інтерв'юер повинен володіти знаннями щодо криміналістичної характеристики злочину, мати чіткий план збирання відомостей, орієнтуватися у типових моделях поведінки свідків, потерпілих та підозрюваних.

Процесуальне інтерв'ю вимагає від слідчого високої професійної підготовки, уміння застосовувати криміналістичні прийоми аналізу й синтезу показань, логічного моделювання події, реконструкції обставин злочину. Таким чином, реалізація Принципів Мендеса не суперечить криміналістичній теорії, а, навпаки, розширює її можливості в гуманістичному напрямі.

З позицій криміналістики важливо підкреслити, що ефективність розслідування визначається не кількістю отриманих зізнань, а якістю доказової інформації. Процесуальне інтерв'ю, побудоване відповідно до Принципів Мендеса, сприяє усуненню ризику отримання неправдивих показань, що часто виникає під впливом стресу, страху або психологічного тиску.

Завдяки поетапній структурі інтерв'ю – підготовці, встановленню контакту, вільному викладенню, деталізації, уточненню та завершенню –

забезпечується логічність і внутрішня послідовність отриманої інформації. Усе це відповідає основним вимогам криміналістичної тактики щодо достовірності та перевірюваності відомостей.

В контексті сучасної криміналістичної практики процесуальне інтерв'ю можна розглядати як тактичний прийом, що поєднує елементи психологічного впливу, комунікативної компетентності та аналітичного мислення. Його застосування дозволяє реалізувати принципи об'єктивності, повноти й неупередженості розслідування. Слідчий, який володіє навичками проведення інтерв'ю, не лише здобуває інформацію, а й формує у суб'єкта розмови почуття довіри до системи правосуддя, що сприяє більшій готовності співпрацювати. Це відповідає сучасній концепції «слідчого як комунікатора», а не лише як контролюючої особи.

Крім того, Принципи Мендеса тісно пов'язані із забезпеченням належного документування процесу отримання показань. У криміналістиці особлива увага приділяється фіксації не лише змісту, а й контексту висловлювань – емоційного стану, невербальних реакцій, умов проведення інтерв'ю. Тому сучасні стандарти передбачають використання технічних засобів відеофіксації, що гарантують прозорість і відтворюваність доказового процесу. Це створює умови для судового контролю й сприяє підвищенню довіри до результатів досудового розслідування.

Таким чином, процесуальне інтерв'ю, засноване на Принципах Мендеса, стає невід'ємною складовою ефективного та гуманного кримінального процесу. Воно дозволяє поєднати криміналістичну точність у збиранні фактів із етичними стандартами прав людини. Впровадження цього підходу сприяє підвищенню якості доказової інформації, запобігає порушенням законності, зменшує кількість судових помилок і забезпечує баланс між інтересами слідства та правами особи.

Криміналістика в цьому контексті виступає не лише технічною, а й світоглядною основою розслідування. Вона забезпечує методологічну базу для реалізації Принципів Мендеса у практиці – від тактичного планування слідчих дій до оцінки достовірності показань. Формування в майбутніх фахівців навичок етичного та ефективного інтерв'ювання є одним із ключових завдань сучасної криміналістичної освіти. Це сприяє розвитку нової культури слідчої діяльності, орієнтованої на пізнання істини через наукові, а не примусові засоби.

У підсумку можна зазначити, що принцип ефективного розслідування, реалізований через проведення процесуального інтерв'ю відповідно до Принципів Мендеса, є синтезом юридичної етики, криміналістичної методики та психологічної компетентності. Його застосування спрямоване на досягнення найвищої мети криміналістики –

встановлення істини у справі при безумовному дотриманні прав людини. У цьому виявляється справжня ефективність розслідування – не лише у викритті злочину, а у відновленні справедливості на засадах гуманізму, законності й наукової обґрунтованості.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та завдання допиту.
2. Загальні принципи допиту.
3. Організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту.
4. Тактичні прийоми проведення допиту підозрюваних.
5. Тактика допиту свідків та потерпілих.
6. Поняття і завдання одночасного допиту раніше допитаних осіб.
7. Тактика одночасного допиту раніше допитаних осіб.
8. Особливості фіксації результатів допиту.
9. Які вимоги пред'являються до змісту та оформлення протоколу допиту?

Розділ 5

ТАКТИКА ОБШУКУ

5.1. Поняття, завдання та різновиди обшуку

***Обшук** – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення для провадження, а також виявлення розшукуваних осіб.*

Обмеження конституційних прав громадян, що пов'язано з обшуком передбачають необхідність дотримання правових підстав його проведення. Правові підстави проведення обшуку закріплені у ст.ст. 234-236 Кримінального процесуального кодексу України.

Обшук проводить слідчий в тих випадках, коли він має достатні дані вважати, що зняряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, зброя, вибухові пристрої або речовини, а також інші предмети і документи, що приховані в певному приміщенні або місці чи особи, котрі мають значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Слідчий може провести обшук також і у тому випадку, коли він має достатні дані про те, що в певному приміщенні або місці переховується злочинець.

Завданнями обшуку є:

1. Виявлення та вилучення:

- знярядь кримінального правопорушення (наприклад, зброї, вибухових речовин та пристроїв, знярядь зламу та інших об'єктів);
- предметів зі слідами злочину або тих, що є результатом злочинної діяльності (наприклад, підроблені документи, фальшиві гроші тощо);
- предметів та цінностей, здобутих (нажитих) злочинним шляхом;
- документів, що мають значення для провадження або характеризують особу злочинця (фотознімки, аудіо- та відеозаписи, листи, щоденники, записні блокноти, документація про переміщення військової техніки та особового складу країни агресора тощо);
- об'єктів, що використовувалися для реалізації злочинного задуму;
- об'єктів, вилучених з цивільного обороту, заборонених для використання або потребуючих спеціального дозволу, незалежно від

того, відносяться вони до провадження чи ні (наприклад, вогнепальна та холодна зброя, наркотичні засоби, радіоактивні, психотропні, вибухові або отруйні речовини, документи з грифом обмеженого доступу тощо);

- майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків (з метою забезпечення цивільного позову) або в цілях можливої конфіскації;
- схованок зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв;
- інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження і виступають засобом встановлення об'єктивної істини.

2. Виявлення:

- осіб, які переховуються від слідства та суду, військових збройних сил та інших воєнізованих формувань держави агресора, осіб, які входять до складу незаконних військових формувань або втекли з під варти чи місць позбавлення волі та знаходяться у розшуку;
- трупів та їх частин, зокрема й в місцях масового поховання, місцях незаконного позбавлення волі громадян чи військовополонених;
- тварин (зокрема, що використовувалися як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення).

1. Оцінка наявних у кримінальному провадженні доказів та держання нових відомостей, а також перевірка слідчих версій.

2. Вжиття заходів профілактичного характеру, зокрема й шляхом з'ясування обставин, що сприяли чи перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення.

До об'єктів обшуку слід віднести:

- жилі приміщення (наприклад, будинок, квартира, дача, номер у готелі, тощо);
- ділянки місцевості (наприклад, сад, город та ін.);
- нежилі приміщення (офіси, склади, підсобні приміщення, робочі кабінети, місця де раніше могли перебувати військові збройних сил країни агресора);
- живі особи;
- засоби комп'ютерної техніки;
- транспортні засоби.

Підставами класифікації обшуків науковцями виділяються:

1) *за видом вчиненого кримінального правопорушення*: обшук при розслідуванні убивств, розбійних нападів, грабежів, вимагань, воєнних злочинів тощо);

2) *за етапами досудового розслідування*: на початковому та подальшому етапах;

3) *за характером об'єктів обшуку*: обшуки приміщень, ділянок місцевості, будинків, квартир, службових кабінетів, живих осіб, транспортних засобів;

4) *за характером об'єктів пошуку*: виявлення трупів та їх частин, людей, слідів протиправного діяння, знарядь, документів та інших об'єктів, що мають значення для провадження);

5) *за послідовністю проведення*:

- первинний (обшук, що проводиться вперше);
- повторний у випадках, коли первинний обшук проводився неякісно (з порушенням тактичних рекомендацій) чи за несприятливих умов (наявність суб'єктів, котрі обумовлювали формування ситуації протидії, недостатнє освітлення, умови, що несли ризик для учасників дії, наприклад в умовах ворожого обстрілу тощо); без використання відповідних науково-технічних засобів; отримано оперативно-розшукову інформацію про конкретне місце приховання розшукуваних об'єктів (наявність схованки) та ін.);

- додатковий (зосереджений на дослідження об'єктів або ділянок місцевості, що залишилися поза належною увагою під час проведення первинного обшуку);

б) *за часом проведення* (одночасний та різночасний).

7) *за способом організації* (одиничний та груповий);

Одиничний обшук проводиться в одному місці, тоді як груповий обшук – це кілька одночасних обшуків в різних місцях або у різних осіб, що в рамках одного кримінального провадження виступає тактичною операцією.

Ключовою основою групового обшуку виступають спільний план, єдине керівництво, одночасний початок та засоби зв'язку між групами, які проводять слідчу (розшукову) дію в різних місцях.

Одночасний обшук означає, що одна слідча група проводить обшук в одному місці, а різночасний – це дія, що проводиться тією ж слідчою групою або різними групами в одному чи різних місцях в різний час в межах одного кримінального провадження.

Використання вказаних видів обумовлено виявленням всіх можливих слідів кримінального правопорушення та мінімізації їх знищення не зацікавленими у результатах розслідування суб'єктами.

Виявлені під час обшуків сліди правопорушення порівнюються з інформацією, отриманою після проведення огляду місця події та іншими слідчими (розшуковими) діями. Це дозволяє побудувати зв'язки між об'єктами, що мають відношення до місця події та виявленими під час обшуку за відповідним місцем й визначити причетних до правопорушення осіб.

Значення проведення обшуків обумовлюється тим, що їх результати містять відомості про причетність відповідних осіб до злочинної діяльності і можуть бути основою висунення версій та планування розслідування.

Проведення обшуку складається з трьох етапів:

- підготовка до проведення обшуку (підготовчий);
- безпосереднє проведення обшуку (робочий);
- фіксація ходу та результатів обшуку (заключний).

5.2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку

Ретельній підготовці, не зважаючи на невідкладний характер обшуків, має приділятися належна увага як обов'язковій умові, ефективного їх проведення.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку повинні складатися з таких елементів:

1. Вивчення матеріалів кримінального провадження.

Вагома інформація про об'єкти посягання, знаряддя правопорушення, викрадені предмети і цінності, місця (спосіб) їх ймовірного збереження, особу правопорушника та ін. може міститися в протоколах слідчих (розшукових) дій (огляду місця події, допитах свідків, потерпілих, підозрюваних), речових доказах та висновках експертів. На підставі вивчення матеріалів провадження слідчий приймає рішення про проведення обшуку та організацію й тактику його проведення.

2. Збирання орієнтуючої інформації про:

1) особу правопорушника, а також членів його сім'ї, родичів та знайомих. З цією метою збирають відомості про вік, спосіб життя, емоційно-вольові якості, рівень культури, інтереси, спеціальні знання й навички, графік роботи, знайомства і зв'язки (родинні, товариські, злочинні), склад сім'ї, відносини з колегами по роботі, сусідами, наявність зброї або спеціальних засобів, наявність судимостей та ін. Слідча практика визначає, що правопорушники для обладнання схованок використовують свої професійні знання та навички. Отже, столярі здійснюють схованки в меблях, цеглярі – в стінах, автомеханіки – в автомобілях і т. ін. Таким чином, вивчення особи правопорушника з одного боку дозволяє визначити пріоритет у пошуку схованок, а з іншого – встановлення психологічного контакту;

2) усі епізоди його протиправної діяльності;

3) місця (об'єкти) обшуків. При вивченні об'єктів обшуку необхідно встановити:

- місцезнаходження приміщень та окремих ділянок місцевості

(зокрема, адресу, характер ландшафту, підходи до них, розташування на місцевості, наявність поруч інших будівель, споруд), а також їх характер та призначення;

- характер споруди, структуру приміщень, їх план й призначення, час проведення ремонту, обстановку тощо;

- склад та кількість осіб, які мешкають або працюють у відповідних приміщеннях, мають доступ до них;

- наявність охоронної сигналізації, відеоспостереження, засобів зв'язку, домашніх тварин, особливості заборів;

- особливості комунікації з використанням засобів пароллювання можливо встановити оперативним шляхом та ін.

4) знаряддя (засоби) правопорушення та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшукуванню.

Знаряддя кримінального правопорушення, документів та цінностей, предметів та майна які підлягають відшукуванню, мають бути встановлені з позиції найменування, призначення, зовнішнього вигляду, характерних ознак, кількість, прийомів маскування (надання незвичайної форми, маскування під інші предмети побуту, розбирання на складові частини,) та сліди, що могли залишитися на них.

У разі відшукування осіб (трупів або їх частини), то це – характеристика зовнішнього вигляду, анатомічні ознаки, одяг та ін.

Проте слід пам'ятати, що розшукувані предмети або документи можуть бути замінені зацікавленими особами. Це визначає необхідність не лише мати фотознімки цих предметів, а й залучення спеціалістів відповідного профілю діяльності. З урахуванням характеристики об'єкта повинні висуватися слідчі версії щодо місць, суб'єктів способів приховування, зокрема й шляхом розукомплектування, зміни зовнішнього вигляду і т. ін.,

3. Аналіз та оцінка наявної інформації та сформованої на відповідному етапі розслідування слідчої ситуації з прийняттям рішення про необхідність проведення обшуку.

Реалізація зазначеного здійснюється для правильної організації та планування обшуків.

Аналіз слідчої практики свідчить, що відомості орієнтуючого характеру сприяють уповноваженим особам у розробці плану операції, визначенні необхідного складу учасників обшуку (пошукової групи), розподілом обов'язків між ними, обранні тактичних прийомів проведення та місць розшукуваних предметів, способів їх пошуку, підготовці необхідного спорядження, що забезпечить можливість проведення обшуків з максимальною ефективністю.

4. Прийняття рішення про проведення обшуку.

Рішення про достатність підстав для проведення обшуку приймається уповноваженими особами з урахуванням аналізу наявних у кримінальному провадженні даних та сформованої на певному етапі розслідування слідчої ситуації.

5. Планування та визначення часу проведення обшуку.

Важливого значення для результативного проведення обшуків має встановлення моменту їх проведення. Правильне його обрання залежить від обставин кримінального провадження, наявних даних, слідчої ситуації, що забезпечує виявлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, речей та цінностей, здобутих протиправним шляхом, перевірити слідчі версії.

Невиправдане зволікання (несвоєчасність) як і поспішність (непідготовленість) до обшуку впливає на його результативність.

Потребує врахування, що вирішальне значення у проведенні обшуків набуває несподіваний для незацікавлених у розслідуванні осіб, характер.

Важливе психологічне значення раптового проведення обшуку викликає нервово-психологічну напругу для відповідних осіб, що необхідно використовувати уповноваженим особам. Раптовість обшуку обумовлює необхідність мінімізації можливості розголошення про планування його проведення.

Обшуки, мають проводитися вдень, проте у невідкладних випадках можуть здійснюватись й у нічний час.

Невідкладними можуть бути випадки, коли:

- наявна загроза знищення, пошкодження, приховування розшукуваних предметів або документів;
- правопорушник здійснює спроби втекти або сховатися;
- обшук розпочався удень, але закінчений до настання нічного часу тощо.

6. Визначення та підготовка науково-технічних і транспортних засобів.

Науково-технічні засоби забезпечують уповноважену особу результативністю проведення обшуків, можливістю виявлення об'єктів, що мають відношення до кримінального правопорушення.

7. Добір учасників для проведення обшуків.

Ключовим питанням виступає вірний підбір учасників групи за їх психологічними якостями, що забезпечуватиме сумісність в реалізації завдань, що перед ними виникають. Під час проведення одночасних (групових) обшуків у кількох місцях виникає необхідність залучення

значної кількості працівників правоохоронних органів та інших учасників даної слідчої (розшукової) дії.

8. Визначення способу фіксації ходу та результатів обшуку.

Ключовим способом фіксації виступає протоколювання. Додатковим засобом фіксації визначається можливість здійснення відеозапису.

9. Розробка заходів, що передбачають дії учасників обшуку у випадках виникнення не передбачуваних ситуацій або ускладнень.

В умовах надзвичайних правових режимів досить поширеним можуть набувати можливість виявлення вибухонебезпечних об'єктів, ризику обстрілу тощо.

10. Складання плану проведення обшуку.

Здебільшого письмове викладення змісту всіх необхідних дій й заходів, що потребують застосування й мінімізують можливість упущення під час проведення відповідних дій важливих моментів.

11. Проведення інструктивної наради з учасниками слідчої (розшукової) дії.

Визначення найбільш вагомих обставин, злагодження в діях учасників групи із реалізації плану, оголошення обставин, що не були раніше озвучені, зокрема й з міркувань забезпечення безпеки та мінімізації можливості витоку інформації.

Для уникнення можливого впливу на слідчого та процес розслідування має бути мінімізована кількість інформації, що виходить від слідчого зацікавленим особам, якими можуть виступати як учасники провадження, так і інші особи, у тому числі посадові.

Наведені та інші організаційно-підготовчі заходи забезпечують уповноважену особу можливістю отримання результатів проведення обшуку. Необхідність належного рівня організації й планування проведення обшуку забезпечить реалізацію завдань кримінального провадження.

5.3. Тактичні прийоми проведення обшуку

По закінченню організаційно-підготовчих заходів обшуку уповноважена особа переходить до його робочого етапу, що містить ряд заходів, що передують та супроводжують проведення.

Загальна тактика проведення обшуку вимагає врахування слідчої ситуації, характеристик супротивної сторони та особливостей протиправного посягання. Отже, правильно обраний загальний план дій для досягнення складної мети, із визначенням напрямків дій, пріоритетів, розподілом наявних ресурсів, забезпечить ефективне проведення обшуку.

Загальна тактика проведення обшуку передбачає врахування конкретних обставин кримінального провадження, поведінкових і

технічних характеристик супротивної сторони, а також виду й ступеня протиправного діяння. Відповідний вибір тактичних заходів забезпечує результативне виконання цієї слідчої (розшукової) дії.

Обшук проходить у чотири стадії: підготовка, огляд, детальний огляд та фіксація результатів. Підготовча стадія полягає в непомітному підході та раптовому проникненні пошукової групи з негайним виконанням необхідних дій.

Для цього доцільно:

- залишати транспорт за межами безпосереднього місця обшуку;
- підходити групами по 1-2 особи;
- при користуванні ліфтом виходити на поверхах на 1-2 рівні вище або нижче;
- займати позиції біля входних дверей так, щоб в полі зору була одна (бажано знайома) особа;
- організувати спостереження за вікнами та переходами;
- маскувати мету візиту та повідомляти про початок обшуку безпосередньо перед його проведенням.

Для успішного проникнення на об'єкт обшуку доцільно залучати громадську допомогу (комунальники, слюсарі, сусіди тощо). Якщо двері не відкривають – слідчий застосовує примусовий доступ. В умовах збройної агресії РФ проти України, на руках осіб може перебувати значна кількість зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв. За наявності подібної інформації або припущення про це, проникнення до відповідного приміщення виконує спецпідрозділ, який припиняє спротив і проводить затримання. Лише після цього керівник і пошукова група приступає до проведення обшуку. Порушення цих правил – люди входять без належного захисту, досить часто, призводить до небезпечних наслідків.

При розслідуванні кримінальних правопорушень, зокрема й пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, зброєю та боєприпасами, не слід очікувати, поки власник відкриє двері – це може дати змогу знищити докази або організувати опір. Після прийнятих заходів безпеки слідчий разом із групою та понятими одночасно заходить у приміщення, щоб поняті бачили всі дії з початку. Відразу після входу всіх присутніх збирають в одному місці, встановлюють їх особистості та перевіряють можливу причетність до кримінального провадження. До завершення обшуку ці особи мають залишатися під постійним наглядом для недопущення розголошення відомостей, що становлять слідчу таємницю. Категорично забороняється будь-яке спілкування між ними. Переміщення зазначених осіб допускається

виключно з дозволу керівника пошукової групи та лише під спеціальним контролем.

Керівник групи обходить й оглядає всі приміщення (кімнати, балкони, лоджії, підсобки, комори), щоб виявити можливих правопорушників (постраждалих) чи інших осіб. За необхідності надає постраждалим особам домедичну допомогу або викликає швидку чи приймає заходів доправлення їх до лікарні.

За наявності в приміщенні стаціонарного або мобільного телефонного зв'язку, відповідні пристрої підлягають негайному вилученню або взяттю під контроль. Лише після цього слідчий пред'являє ухвалу суду про дозвіл на проведення обшуку та пропонує добровільно видати предмети або документи, що розшукуються. Недотримання наведених вимог може спричинити серйозні негативні наслідки, зокрема й конфліктні ситуації.

За проявами виділяють наступні типи конфліктів:

- приховані (видимих проявів конфлікту недостатньо для того, щоб зробити висновок про його наявність і особливості);
- частково приховані (видимі прояви конфлікту не дозволяють зробити адекватний висновок про його причини, глибину, дії учасників);
- відкриті (будь-які прояви учасники не приховують конфлікту).

Розуміння учасниками обшуку про можливість утворення конфліктних ситуацій варто оцінювати вагомою складовою їх розв'язання.

Після того як забезпечено всі заходи безпеки, слідчий повинен запропонувати особі добровільно видати предмети й документи, які можуть мати значення для розслідування. Варто також пояснити обшукуваному, чому добровільна видача важлива – це може бути враховано при оцінці його поведінки під час досудового розслідування.

Водночас відмова від проведення обшуку у випадках добровільної видачі виявлених предметів є недоцільною. Це обумовлено тим, що слідчий, переважно не володіє повною інформацією про всі епізоди протиправної діяльності особи або про склад організованої злочинної групи. Такі відомості можуть бути отримані лише в ході повноцінного обшуку.

Оглядова стадія обшуку. Після підготовки до обшуку керівник пошукової групи обходить усі приміщення та знайомиться з їхнім плануванням і станом – кількістю кімнат та їх розташування з наявними в них меблями, підсобками, коморами, сейфами тощо. Далі він визначає, в якій послідовності буде проходити обшук і, якщо обшук проводить кілька осіб, розподіляє між ними ділянки роботи. Також на цьому етапі формуються версії про те, де саме можуть бути заховані важливі для слідства предмети.

Слідчий може запропонувати особі, в якій проводиться обшук,

добровільно надати ключі від кімнат чи сховищ (зокрема сейфів), попередньо попередивши про можливість примусового відкриття..

Після цього обшук переходить до детальної стадії.

Відповідно до характеру й особливостей об'єкта дослідження, розшукуваних предметів та інших обставин застосовуються різні способи огляду: ексцентричний, концентричний, фронтальний, секторний, квадратний або вузловий, де окремого значення набуває використання необхідних техніко-криміналістичних засобів.

Під час обшуку не допускається, щоб обшукувані самостійно відкривали двері кімнат або сховищ, що пов'язано з ризиком знищення розшукуваних чи інших об'єктів або використання вогнепальної зброї, вибухових пристроїв. На основі загальних принципів проведення обшуків доцільно використовувати такі методи:

У ході обшуку застосовуються два принципово різні підходи: вибіркове та послідовне обстеження. При вибіркового обстеженні, за наявності достатніх оперативно-процесуальних підстав, першочергово перевіряють ті місця, які за версіями слідства є найімовірнішими сховищами розшукуваних предметів (ніші у стінах, підлозі, вентиляційні шахти, сейфи тощо). Цей метод доцільно застосовувати при трудомістких роботах: розбиранні перегородок, підлогових покриттів, розкопках на місцевості та ін., щоб перш за все перевірити «гарячі» ділянки.

Якщо вибірковий пошук нічого не дав, тоді переходять до *послідовного* – перевіряють усі місця по черзі. Починати треба з найважчих ділянок (підвал, горище), бо після них слідчий втомлюється і може пропустити дрібні деталі. Щоб не втрачати уважності, можна змінювати типи дій: після книг – меблі; після меблів – папери тощо. Кожна річ або місце оглядається ретельно з усіх боків – звертають увагу на все, що сховано або важкодоступне.

Паралельне обстеження застосовується переважно під час обшуків у просторах приміщеннях або на великих ділянках місцевості. У цьому методі кілька осіб одночасно рухаються вздовж площі обшуку, розподіливши територію між собою, що дозволяє швидко та ефективно оглянути великий простір, не пропускаючи важливих деталей.

У разі, коли об'єкт обшуку має менші розміри або особливу конфігурацію, використовують *зустрічне обстеження*. Наразі двоє осіб починають обшук з протилежних боків (наприклад, одна рухається праворуч від входу, інша – ліворуч), рухаючись назустріч одна одній. Вони ретельно оглядають свої сектори, а в момент зустрічі приділяють особливу увагу центру приміщення або ділянці, що перевіряється. Такий спосіб дозволяє максимально виключити пропуски під час огляду, оскільки

обидва суб'єкти, котрі здійснюють обшук забезпечують перехресний контроль за усією площею його проведення.

Одиночний та груповий пошук. Тип пошуку визначається відповідно до чисельного складу осіб, задіяних у проведенні обшуку. У зв'язку з тим, що в практиці досить часто до обшуків залучаються особи без спеціальної професійної підготовки, виникає необхідність оптимального поєднання методів одиночного та групового пошуку. У випадках недостатньої кваліфікації учасників обшуку, основне навантаження покладається на керівника пошукової групи, тоді як інші особи надають йому організаційно-технічну підтримку. У подібних умовах доцільно застосовувати методику одиночного пошуку.

Якщо ж персонал володіє необхідними знаннями й навичками, обшук може проводитися у формі групового пошуку, що передбачає розподіл функцій відповідно до рівня підготовки: провідні фахівці виконують ключові завдання, а решта забезпечує виконання допоміжних дій.

Обстеження без порушення та з порушенням цілісності об'єктів.

У процесі проведення обшуку можуть застосовуватись два підходи до обстеження об'єктів – із збереженням їхньої цілісності або з її порушенням. У першому випадку використовуються такі методи, як зважування, вимірювання, порівняння тощо, з метою виявлення відхилень у вазі, розмірах чи інших параметрах, що може свідчити про наявність прихованих схованок.

Слідчий, діючи в межах законодавства, має право відкривати замкнені приміщення або сховища у разі відмови власника їх відчинити. Зокрема, рекомендовано мінімізувати пошкодження предметів, зокрема дверей, замків тощо, якщо вони не є об'єктами обшуку. Застосування методів обстеження з порушенням цілісності об'єктів допускається лише за наявності обґрунтованих підстав.

Відволікаючі прийоми. Відволікаючі прийоми реалізуються шляхом зміни послідовності проведення обшуку, здійснення вибіркового обстежень та навмисного фокусування уваги на другорядних об'єктах. Застосування таких методик доцільне за умови, коли керівник операції (пошукової групи) поінформований про наявність схованок і коли розкриття цієї поінформованості та її джерел може бути недоцільним або шкідливим для операції.

Застосування тактичного прийому у вигляді використання рефлексії обшукуваних осіб. З метою встановлення місцезнаходження об'єктів, що становлять інтерес для кримінального провадження, під час проведення обшуку допускається використання тактичного прийому,

що передбачає викликання у особи, стосовно якої здійснюється слідча дія, певних поведінкових реакцій (рефлексії), які можуть свідчити про наявність умислу приховати речові докази. Отже, під час проведення обшуку у громадянина, який підозрювався у вчиненні вбивства, проте тіла загиблого виявлено не було, слідчий повідомив учасників обшуку про поновлення слідчої (розшукової) дії наступного дня із застосуванням спеціальних технічних засобів. З метою подальшого документування можливої протиправної поведінки було організовано візуальне спостереження за об'єктом. У нічний час підозрюваний здійснив спробу повторного приховування тіла, внаслідок чого був затриманий працівниками правоохоронних органів.

Систематичність пошуку та облік дій. Керівник пошукової групи повинен виконувати огляд об'єктів послідовно та уважно, уникаючи відволікань. Отримані результати підлягають детальній фіксації в протоколі слідчої (розшукової) дії. Доцільним є також складання планів і схем місцевості або приміщень у тих ситуаціях, коли фотозйомка не забезпечує достатньої наочності або не відтворює точного розміщення схованок і методів їх виявлення й вилучення.

Застосування науково-технічних засобів. Поєднання одночасних обшуків із використанням спеціалізованих пошукових технічних засобів підвищує ефективність операції та створює у підозрюваних уявлення про низьку ефективність спроб приховати розшукувані предмети.

Залучення підозрюваного, свідка, потерпілого до проведення обшуків. Участь підозрюваних у проведенні обшуку дає можливість спостерігати їхні психофізіологічні реакції під час слідчої (розшукової) дії, що може мати процесуальне і тактичне значення. Присутність свідків та потерпілих сприяє захисту прав третіх осіб і зменшує ризик вилучення предметів, які не мають відношення до кримінального провадження.

Спостереження за поведінкою осіб, у яких проводиться обшук, та присутніх осіб. Під час проведення обшуку слідчий має право та потребу здійснювати спостереження за поведінкою особи, у якої проводиться обшук, а також осіб, що знаходяться на місці проведення слідчої (розшукової) дії, з метою встановлення їхньої реакції на дії пошукової групи (зокрема: підвищене занепокоєння, почервоніння обличчя, тремтіння рук чи голосу). Залучення таких осіб до участі в обшуку може підвищити ефективність заходів, що вирішується слідчим індивідуально, з урахуванням конкретних процесуальних обставин. Слідчий повинен також мати на увазі можливість умисної симуляції психофізіологічних реакцій підозрюваними з метою відволікання уваги

або створення додаткових витрат ресурсів пошукової групи; тому висновки, зроблені на підставі спостереження за поведінкою, підлягають перевірці за допомогою інших тактичних прийомів і методів.

Окрім поведінки людей, доцільно фіксувати поведінку оточення – тварин, птахів, комах тощо – оскільки їхні реакції (наприклад, собака, що знаходиться поруч із власником; концентрація комах над тілом або його частинами) можуть слугувати додатковими індикаторами місцезнаходження розшукуваних об'єктів.

Тактичний прийом – пред'явлення виявленого предмета обшукуваному. У процесі проведення обшуку допускається застосування прийому, що полягає в раптовому пред'явленні обшукуваному предмета, виявленого в ході слідчої (розшукової) дії. Метою цього заходу є створення у обшукуваного враження про наявність у слідчій групі повної інформації щодо об'єктів, які підлягають відшукуванню, та їх місць знаходження, що може сприяти добровільному наданню підозрюваним відомостей про інші схованки або речові докази, релевантні для кримінального провадження. Застосування зазначеного прийому повинно відповідати законодавчим вимогам та не порушувати процесуальних прав осіб.

Забезпечення зовнішньої охорони під час обшуків на відкритій місцевості. За умов проведення обшуків на відкритих ділянках керівник операції повинен організувати зовнішню (периметральну) охорону. Обов'язки зовнішньої охорони включають:

- візуальне та дистанційне спостереження за об'єктом обшуку;
- недопущення самовільного виходу осіб із зони обшуку;
- моніторинг поведінки осіб, присутніх у місці її проведення.

Така організація дозволяє концентрувати зацікавлених осіб у контрольованому пункті під наглядом охорони та надавати керівнику операції оперативну інформацію про ситуацію навколо об'єкта для прийняття тактично обґрунтованих рішень.

Прийом тимчасового видалення осіб із місця обшуку. Під час проведення обшуку допускається застосування тактичного заходу у вигляді тимчасового виведення окремих осіб за межі місця слідчої (розшукової) дії з метою забезпечення їхньої необізнаності щодо результатів обшуку. Використання подальшої необізнаності таких осіб під час допитів чи інших процесуальних дій може сприяти встановленню істинних обставин провадження. Усі дії з виведення та подальшого допиту осіб повинні здійснюватися з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та документуватися у процесуальних матеріалах.

Безперервний обмін інформацією між учасниками операції. Ефективність одночасних обшуків значною мірою залежить від

організації постійного обміну інформацією між членами пошукових груп, між групами та оперативним штабом. З огляду на те, що об'єкти для обшуку можуть розташовуватися на значних відстанях (в різних районах, містах або державах), важливо встановити чіткий регламент комунікацій і надійні канали зв'язку. Така координація забезпечує оперативне інформування про відшукані предмети, способи їх маскування та прийоми виявлення, а також дозволяє своєчасно вирішувати непередбачені тактичні завдання.

Примусове обстеження житлових та нежитлових приміщень у межах обшуку. Під час проведення обшуку примусовому обстеженню підлягають як житлові, так і нежитлові приміщення, що перебувають у володінні фізичних або юридичних осіб. Обшук за місцем постійного або тимчасового проживання чи роботи доцільно здійснювати негайно після затримання підозрюваних, оскільки це підвищує ймовірність виявлення предметів, що свідчать про здійснення кримінального правопорушення. У випадках, коли особи, причетні до кримінального правопорушення, встановлені, але не затримані, застосовується тактичний прийом, що імітує «витік» інформації з метою спонукати осіб, які приховують викрадене майно, до очікуваних й контрольованих правоохоронними органами дій. Водночас застосування таких операцій супроводжується методологічними і операційними ризиками, зокрема втратою оперативного контролю над переміщенням предметів.

Всі предмети, вилучені під час проведення обшуку, підлягають централізованому зберіганню в одному визначеному місці під безперервним контролем уповноважених осіб. При вилученні предметів необхідно забезпечити збереження усіх ознак, що свідчать про причетність осіб, в яких проводиться обшук, до протиправної діяльності.

Обшук має проводитися планомірно та послідовно, причому порядок його проведення визначається керівником пошукової групи і може бути змінений у разі виявлення схованки для її невідкладної перевірки.

Під час обшуку приміщень обов'язковому детальному огляду підлягають не лише внутрішні приміщення, а й зовнішні частини будівлі, такі як стіни, сходові клітки, балкони тощо. Для виявлення можливих схованок застосовуються аналітичні методи та технічні засоби, включно з вимірюваннями, рентгенівським контролем, використанням щупів, тралів та іншої пошукової техніки.

Особливий порядок обшуку застосовується у випадках проведення слідчої (розшукової) дії в приміщеннях загального користування або в житлах, де раніше проживали підозрювані, а на час обшуку перебувають інші особи. У цьому разі керівник пошукової групи зобов'язаний

забезпечити недопущення розголошення виявлених особистих даних та обставин приватного життя обшукуваних і третіх осіб, що перебувають у приміщенні.

Крім вилучення предметів, увага приділяється ретельному огляду документів, що можуть містити записи, фотокопії, інші матеріали, які свідчать про коло спілкування, зв'язки та спосіб життя обшукуваних осіб.

У ході проведення обшуків у підозрюваних часто вилучається комп'ютерна техніка, яка може містити відомості, важливі для кримінального провадження. Зокрема, це можуть бути дані щодо потерпілого (компрометуючі матеріали, інформація про комерційну діяльність, контактні телефони та адреси), відомості про підготовку та вчинення кримінальних правопорушень (плани, графіки, схеми), а також інформація про протиправну діяльність групи (переліки членів, їхні адреси, список майна, здобутого незаконним шляхом) тощо.

Огляд комп'ютерної техніки під час обшуку має специфіку, зумовлену можливістю швидкого знищення або модифікації інформації. Тому перед проведенням обшуку необхідно отримати дані про наявність комп'ютерної техніки, її технічні характеристики та залучити спеціаліста з інформаційних технологій.

У випадку, якщо комп'ютерна техніка виявляється вже на місці проведення обшуку, слідчий зобов'язаний негайно запросити фахівця для належного огляду та подальшого поводження з нею. Усі маніпуляції з комп'ютерним обладнанням мають виконувати виключно кваліфіковані фахівці, щоб запобігти втраті важливої інформації. З метою мінімізації ризиків слід забезпечити охорону комп'ютерної техніки, а також інформаційних ресурсів, що зберігаються в операційній системі, блокувати роботу виробничих процесів і припиняти будь-який обмін інформацією з операційною системою. Можливості дистанційного доступу до файлів комп'ютера з метою їх видалення, пошкодження, шифрування, скачування мають бути унеможливлені шляхом блокування доступу до мереж, зокрема й бездротових.

Окремого значення набувають дії зі смартфонами, що можуть бути обладнані шкідливим програмним забезпеченням з блокуванням, знищенням наявних відомостей, що в них містяться. Труднощі доступу до вмісту заблокованого телефону набувають за рядом смартфонів, зокрема й «iPhone».

Особливу увагу слід приділяти контролю за недопущенням будь-яких втручань працівників установи, в якій проводиться обшук, у функціонування комп'ютерної системи.

З метою забезпечення цілісності та збереження доказової інформації необхідно заборонити:

- безпосередній контакт працівників із засобами комп'ютерної техніки, що може призвести до пошкодження або знищення даних;
- відключення технічних пристроїв від джерела електроживлення;
- переміщення окремих компонентів комп'ютерної системи між робочими місцями або за межі приміщення;
- без дозволу слідчого здійснення телефонних дзвінків або відповідей на них, оскільки це може слугувати сигналом для знищення інформації.

Обшук на відкритій місцевості здійснюється шляхом примусового обстеження земельних ділянок, що перебувають у власності або користуванні підозрюваних, з метою виявлення предметів, захованих під землею або іншим способом. Порядок проведення обшуку місцевості відповідає загальним правилам обшуку приміщень, однак організаційні особливості пов'язані з великою площею території, що ускладнює процес проведення обшуку.

Територія, що підлягає обшуку, має бути огорожена з недопущенням сторонніх осіб до неї. Перед початком обшуку місцевість поділяється на ділянки (сектори) довжиною не більше 50 метрів, орієнтирами яких є дерева, кущі та інші природні елементи, що дає змогу керівнику пошукової групи здійснювати належний нагляд за діями учасників обшуку. Межі обшуку визначаються з урахуванням чисельності учасників пошукових груп, характеру місцевості та особливостей розшукуваних об'єктів.

В умовах військового стану, учасникам обшуку необхідно забезпечити особисту безпеку. В разі отримання інформації, що на території, яка підлягає обшуку можуть знаходитись предмети військового призначення (міни, вибухівка, боєприпаси тощо), доцільно обмежити доступ до певних ділянок місцевості (в радіусі до 200 метрів). Зокрема, у разі знаходження на місті обшуку вибухонебезпечних об'єктів, на місце викликаються представники ДСНС та вибухотехнічної служби, які оглядають знайдені об'єкти і дають висновок про можливість їхнього вилучення (транспортування та перевезення на інше місце). У разі необхідності представниками вибухотехнічної служби на місці виявлення потенційно небезпечних предметів, можуть проводитись дії, для часткового розукомплектування вибухонебезпечних пристроїв, про що слідчим, в протоколі робляться відповідні позначки.

У разі, якщо розшукувані об'єкти не були виявлені, слідчий має право здійснити обшук особи – примусове оглядання тіла, одягу, взуття та речей, які перебувають при ній. Обшук особи повинен проводитися

особою тієї самої статі, що й обшукуваний, у присутності не менше двох понятих тієї ж статі, що слід враховувати при підготовці до проведення обшуку. Обшук доцільно виконувати у певній послідовності – «зверху донизу» та «від загального до окремого».

Обстеження тіла особи, яка підлягає обшуку, рекомендується проводити у присутності лікаря. Слідчий зобов'язаний оглянути волосся обшукуваного, пахові западини та природні отвори з метою виявлення прихованих предметів. Для проведення обшуку може застосовуватися портативний металодетектор. У випадку наявності обґрунтованої підозри про проковтування обшукуваним предмета, що має значення для кримінального провадження, необхідно провести додаткове обстеження із застосуванням рентгенівської установки чи інших засобів.

Усі виявлені об'єкти (предмети, документи, цінності) слідчий повинен пред'явити понятим та іншим особам, які приймають участь у даній слідчій (розшуковій) дії, акцентуючи увагу на їх ознаках, прикметах, особливостях (номерах зброї, маркування та інших ознаках, за якими можна ідентифікувати країну походження виявлених в ході проведення обшуку предметів) та місці і способах зберігання або приховання.

Поняті зобов'язані перебувати безпосередньо біля слідчого для особистого сприйняття обстановки проведення слідчої (розшукової) дії. З метою недопущення можливих зауважень щодо необ'єктивності слідчого, вихід із об'єкта обшуку здійснюється разом із понятими та іншими учасниками слідчої (розшукової) дії.

Вказані тактичні прийоми обшуку не повинні застосовуватися ізольовано один від одного. Професійна компетентність слідчого полягає у вмілому плануванні, комбінуванні та зміні прийомів залежно від конкретної слідчої ситуації, що виникає на різних етапах досудового розслідування.

Обшук вважається завершеним за умови виявлення та вилучення всіх об'єктів, зазначених у відповідній постанові. У разі відсутності позитивних результатів слід провести повторну перевірку інформації, що знаходиться у розпорядженні керівника пошукової групи, а також здійснити аналіз власних дій під час обшуку з подальшим інформуванням керівника операції.

Після завершення проведення обшуку слідчий здійснює заключний етап – фіксацію ходу та результатів проведеної процесуальної дії.

5.4. Фіксація результатів обшуку

Після завершення проведення обшуку слідчий зобов'язаний скласти протокол, який є основним та обов'язковим процесуальним документом, що забезпечує фіксацію ходу та результатів зазначеної слідчої (розшукової) дії. Протокол виконує функцію офіційного джерела доказової інформації, виступаючи важливим елементом процесуальної документації, що гарантує дотримання вимог законності, об'єктивності та повноти відображення фактичних даних.

У змісті протоколу мають бути зазначені:

- підстави для проведення обшуку, які визначаються ухвалою слідчого судді або постановою слідчого (за невідкладних випадків – відповідно до ст. 233 КПК України);
- відомості про об'єкт, у якому відбувалася дана слідча дія (адреса, характеристика приміщення, його функціональне призначення, належність певній особі тощо);
- інформація про особу, у якої проводиться обшук, її процесуальний статус, а також осіб, присутніх під час проведення цієї дії (понятих, адвоката, спеціалістів, експертів тощо);
- дані про технічних фахівців, які здійснювали фото- або відеофіксацію, із зазначенням їхньої кваліфікації, службового становища та технічних засобів, що використовувалися під час фіксації;
- опис застосованої техніки, зокрема вид фото- чи відеоапаратури, характеристики приладдя, умови освітлення, відстань до об'єктів, що мають доказове значення;
- детальний виклад ходу обшуку, із фіксацією всіх дій слідчого, послідовності їх виконання, а також результатів, отриманих у процесі проведення цієї дії;
- заяви, зауваження та пояснення присутніх осіб щодо дій слідчого, спеціалістів чи членів пошукової групи.

Усі предмети, документи чи об'єкти, що підлягають вилученню, мають бути детально описані безпосередньо у протоколі обшуку або у спеціальному додатку до нього – описі вилученого майна. Під час опису необхідно зазначати повну назву об'єкта, його кількісні характеристики, розміри, вагу, колір, матеріал виготовлення, ступінь збереженості та індивідуальні ознаки (маркування, серійні номери, особливі дефекти тощо). Для кожного предмета окремо вказується місце виявлення та конкретні обставини, за яких він був знайдений.

У випадках, коли цього вимагають умови збереження речових доказів або специфіка їхнього матеріального стану, вилучені об'єкти мають бути упаковані та опечатані безпосередньо на місці проведення обшуку. Така процедура забезпечує збереження доказового значення речей і запобігає можливим фальсифікаціям. Протокол обшуку разом із додатками підписують усі учасники процесуальної дії – слідчий, поняті, особа, у якої проводився обшук, спеціалісти, а також інші присутні особи.

Окрім протоколу як основного засобу фіксації, під час проведення обшуку можуть застосовуватися додаткові (факультативні) засоби фіксації, серед яких: фотозйомка, відеозапис, складання схем, креслень, планів, графіків, таблиць, а також виконання малюнків і пояснювальних діаграм. Застосування зазначених методів підвищує повноту, наочність і достовірність відображення результатів слідчої дії. Про використання кожного такого засобу обов'язково робиться відповідна відмітка у протоколі, а отримані матеріали (зокрема, фотографії, цифрові носії, карти пам'яті) приєднуються до нього як додатки доказового значення.

Особливу цінність серед факультативних засобів фіксації має відеозапис, який доцільно застосовувати для відображення як ходу, так і результатів проведення обшуку. Такий спосіб фіксації дозволяє забезпечити високу доказову цінність матеріалів, оскільки передає не лише сам факт виявлення об'єктів, а й контекст події – поведінку присутніх осіб, їхні емоційні реакції, спосіб зберігання знайдених предметів, послідовність дій слідчого тощо.

Відеозйомку доцільно розпочинати з моменту пред'явлення слідчим постанови або ухвали про проведення обшуку, роз'яснення прав та обов'язків усім учасникам, а також пропозиції особі, в якій проводиться обшук, добровільно видати предмети чи документи, що мають значення для кримінального провадження. У цей момент особливого значення набуває фіксація поведінкових реакцій особи – її відповіді, емоційного стану, жестів, спроб приховати предмети або вплинути на процес обшуку.

У разі виявлення схованок чи спеціальних місць зберігання матеріальних об'єктів відеозапис здійснюється у два етапи:

У разі виявлення схованок або тайників здійснюється оглядовий відеозапис – фіксується загальний вигляд схованки з навколишньою обстановкою до вилучення предметів, процес вилучення, а також подальша масштабна зйомка кожного виявленого об'єкта. Відеозйомка також використовується для фіксації фактів добровільної видачі предметів, демонстрації місць їх зберігання, наявності спеціальних

пристроїв для приховування речей, їх конструктивних особливостей і способів маскуванню.

Після завершення обшуку слідчий повинен провести аналітичну обробку отриманої інформації. Цей етап передбачає аналіз поведінки осіб, їх реакції на запитання, встановлення логічних зв'язків між виявленими об'єктами та іншими доказами у справі. У разі необхідності слідчий може скористатися відео- чи аудіозаписом для повторного вивчення деталей, що мають значення для оцінки достовірності показань.

Перегляд відеоматеріалів або прослуховування звукозаписів дає змогу детальніше проаналізувати комунікативні елементи взаємодії слідчого з учасниками процесу – інтонації, паузи, емоційні реакції, які часто залишаються поза увагою при первинному сприйнятті. Таке повторне дослідження матеріалів дозволяє виявити причини недостатньої ефективності певних тактичних прийомів, з'ясувати, де саме були допущені помилки, та вдосконалити методику проведення подібних дій у майбутньому.

Своєчасний, повний і глибокий аналіз результатів обшуку сприяє встановленню достовірності, допустимості, належності та достатності здобутої інформації. Це, у свою чергу, забезпечує можливість правильної правової кваліфікації дій осіб, перевірки достовірності отриманих доказів, а також прогнозування поведінки учасників під час подальших слідчих (розшукових) дій.

Таким чином, ефективність процесу обшуку безпосередньо залежить від рівня підготовки слідчого, його вміння грамотно застосовувати технічні засоби фіксації, правильно оформлювати процесуальні документи та здійснювати подальший аналітичний супровід результатів. Сучасні науково-технічні методи, зокрема цифрова фото- та відеофіксація, забезпечують об'єктивність, надійність і доказову силу зібраних матеріалів, що є важливою складовою принципу змагальності та справедливості кримінального процесу.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття та завдання обшуку.
2. Види обшуку.
3. Правові підстави обшуку.
4. Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку.
5. Етапи проведення обшуку.
6. Тактичні прийоми проведення обшуку.
7. Взаємодія учасників обшуку.
8. Особливості обшуку особи.
9. Особливості обшуку в готелях, гуртожитках, на ділянках місцевості.
10. Особливості фіксації ходу та результатів обшуку.

Розділ 6

ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

6.1. Пред'явлення для впізнання: поняття, види та етапи проведення

Під час учинення кримінальних правопорушень правопорушники можуть вступати у взаємодію з об'єктами, що знаходяться навколо них. Такий процес взаємодії так чи інакше супроводжується утворенням різноманітних слідів як на предметах, так й у пам'яті людини. Звідси перед слідчим, прокурором постає завдання виявити ці сліди, отримати з них інформацію та використати її для з'ясування події кримінального правопорушення. Таким чином, пізнання злочинної події відбувається не лише за матеріально зафіксованими відображеннями на предметах, але й слідами, які відбилися у пам'яті людини, так званим ідеальним відображенням.

Аналіз слідчої практики свідчить, що при розслідуванні таких видів злочинів як вбивства, торгівля людьми, захоплення заручників, розбійні та грабіжницькі напади, крадіжки, шахрайства, вимагання, зґвалтування, умисні нанесення тілесних ушкоджень та багатьох інших, обов'язково виникає необхідність пред'явлення підозрюваних (обвинувачених) свідкам та потерпілим для впізнання²⁰.

Практика правоохоронних органів свідчить, що потерпілі й свідки нерідко залишаються на одинці з учасниками кримінальних правопорушень. З початком досудового розслідування на них можуть тиснути, їх можуть шантажувати, їм можуть погрожувати, а інколи – вдаватись до фізичної розправи, навіть убивств. Це безперечно негативно може впливати на освічених осіб, спонукати до відмови від показань, які давалися на початковому етапі розслідування. Вказане необхідно враховувати під час підготовки та проведення впізнання.

Однак більш детального висвітлення потребують організаційно-підготовчі та тактичні заходи пред'явлення для впізнання з урахуванням сьогодення і сучасних потреб правоохоронної практики.

²⁰ Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканості особи: навч.-практ. посібник. Дніпропетровськ : УМВС України в Дніпропетровській області ; ДДУВС, 2007. С. 5.

У зв'язку з цим у даному розділу підручника будуть розглянуті поняття, завдання, види пред'явлення для впізнання, а також особливості організаційно-підготовчих та тактичних заходів їх проведення.

Для розслідування злочинної діяльності поряд з проведенням слідчих оглядів, обшуків, виїмок, допитів важливе значення має така слідча дія, як пред'явлення для впізнання.

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, що полягає у пред'явленні особі об'єктів, які вона спостерігала раніше у зв'язку з подією кримінального правопорушення, з метою встановлення їх тотожності чи відмінності²¹. Інакше кажучи, відповідно до ст.ст. 228-230 КПК України пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в ототожненні або встановленні групової або родової приналежності потерпілим, свідком, підозрюваним об'єкта, який ця особа сприймає за своїм уявленням²².

Сутність даної слідчої дії полягає у тому, що особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і вони пов'язані з подією злочину. На цій підставі робиться висновок про їх *тотожність, подібність* або *відмінність*.

Впізнання не відноситься до слідчих дій, проведення яких, відповідно до кримінально-процесуального закону, є обов'язковим. Необхідність у проведенні цієї слідчої дії кожного разу визначається особою, яка проводить досудове слідство, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

Пред'явлення для впізнання можна віднести до *похідних слідчих дій*, оскільки його проведенню завжди передують інші слідчі дії (*наприклад*, слідчий огляд, затримання, допит), без провадження яких пред'явлення для впізнання відбутися не може. Однак впізнання може проводитися як на *початковому*, так й *подальшому етапах* розслідування залежно від слідчої ситуації, що склалася. Отже, у випадках наявності загрози втрати доказів, впізнання має проводитися у невідкладному порядку. Не виправдане зволікання тягне за собою негативні наслідки (*зокрема*, значний перебіг часу негативно впливає на пам'ять людини, яка може забути ознаки об'єктів, які сприймала раніше).

Під час розслідування злочинів свідки і потерпілі (у 96 % випадках від вивчених кримінальних справ) запрошуються для впізнання

²¹ Криміналістика: підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна (4-те вид., перероб. і доп.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 301.

²² Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика: навч.-метод. посібник. Одеса : Вид-во «Юридика», 2022. С. 124.

злочинців, які вчинили на них напад, невпізнаних трупів, викрадених речей та предметів, засобів учинення злочинів та інших об'єктів, які вони спостерігали у зв'язку із злочинною подією. Однак, у слідчій практиці існують випадки коли для впізнання запрошуються і інші особи, наприклад, підозрювані та обвинувачені (3 %). Таким особам можуть бути пред'явлені для впізнання потерпілі, свідки, співучасники злочинів, викрадені речі, предмети, що залишені ними на місці події, та інші об'єкти, що мають значення для справи. Наразі підозрюваний (обвинувачений) в отриманні хабаря може упізнати осіб, які давали йому хабар, та осіб, які були свідками цього. Злочинці, які учинили розбійний напад, знаходившись у спеціальних масках, можуть упізнати потерпілих, якщо останні заперечують факт злочину.

Метою пред'явлення для впізнання є перевірка показань допитаних осіб та висунутих слідчим версій, а також отримання нових доказів.

Класифікація пред'явлення для впізнання.

1. *За об'єктами, що пред'являються для впізнання:*
 - особи;
 - речі;
 - трупи.
2. *За суб'єктами впізнання:*
 - свідок;
 - потерпілий;
 - підозрюваний;
 - обвинувачений;
 - підсудний.
3. *За способами пред'явлення для впізнання:*
 - впізнання осіб в натурі;
 - впізнання осіб шляхом поза візуальним та аудіоспостереженням (особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає);
 - впізнання осіб за фотознімками;
 - впізнання осіб за матеріалами відеозапису;
 - впізнання осіб за ходою;
 - впізнання осіб за голосом;

Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

4. *За місцем проведення:*

- за місцем проведення досудового слідства (кабінет слідчого, приміщення слідчого ізолятора або ізолятора тимчасового утримання);
- на місці події (в обстановці, що наближена до події злочину).

5. *За специфікою направленості дій суб'єктів впізнання:*

- одностороннє;
- двостороннє (взаємне, зустрічне).

Впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування).

Дистанційне впізнання може бути проведено у випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 4) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Процесуальний порядок проведення впізнання регламентується ст.ст. 228-230 КПК України, тому особливу увагу приділимо організаційно-підготовчим і тактичним заходам проведення даної слідчої дії.

Пред'явлення для впізнання проводиться за наявності *юридичних* (ст.ст. 228, 229 КПК України) та *фактичних підстав*, зокрема при наявності:

- 1) суб'єкта впізнання;
- 2) протоколу його допиту, в якому зафіксовано показання про прикмети та особливості об'єкта, та про обставини, за яких він його сприймав;
- 3) об'єкта, який підлягає впізнанню;
- 4) декількох схожих об'єктів, які пред'являються разом з об'єктом впізнання.

Під *фактичними підставами* слід розуміти наявність у слідчого достатньо фактичних даних, які дозволяють зробити висновок про необхідність (доцільність) та можливість проведення даної слідчої дії.

Загалом, ***пред'явлення для впізнання складається з трьох основних етапів:***

- 1) підготовка до проведення впізнання (підготовчий етап);
- 2) безпосереднє пред'явлення для впізнання (робочий етап);
- 3) фіксація ходу та результатів впізнання (заключний етап).

Розглянемо кожний етап пред'явлення для впізнання окремо.

6.2. Органічно-підготовчі заходи до проведення впізнання

Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання.

Ретельна та всебічна підготовка до проведення впізнання є обов'язковою умовою, що дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію.

Пред'явлення для впізнання є унікальною слідчою дією, яка ніколи не дублюється. Не можна, зазвичай пред'являти для впізнання один й той самий об'єкт одній особі декілька разів. Тому ефективність та доказове значення результатів впізнання безперечно у значній мірі залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання взагалі складаються з наступних елементів:

- 1) попередній допит особи, яка впізнає;
- 2) прийняття рішення про проведення впізнання;
- 3) визначення місця, часу та способу проведення впізнання;
- 4) визначення черговості пред'явлення для впізнання (якщо кілька правопорушників);
- 5) створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;
- 6) визначення способу фіксації ходу та результатів впізнання;
- 7) підготовка необхідних технічних засобів;
- 8) забезпечення безпеки осіб, які приймають участь в даній слідчій дії;
- 9) залучення (у необхідних випадках) спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами, психологів, педагогів та інших;
- 10) підбір об'єктів (статистів), серед яких необхідно провести впізнання;
- 11) складання плану проведення впізнання;
- 12) залучення понятих (не менше двох);
- 13) проведення інструктивної наради (інструктаж) серед усіх учасників даної слідчої дії²³.

Розглянемо більш детально деякі з перелічених підготовчих заходів.

1. Попередній допит особи, яка впізнає.

При необхідності пред'явлення об'єктів для впізнання свідкові, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цей об'єкт,

²³ Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканості особи: навч.-практ. посібник. Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області; ДДУВС, 2007. С. 14.

опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цього об'єкта, а також про обставини, за яких вона бачила цей об'єкт, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає об'єкт, проте може впізнати його за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати даний об'єкт.

Допит є обов'язковою умовою проведення впізнання. Попередній допит потерпілих (свідків) є не лише необхідним етапом у підготовці до пред'явлення для впізнання, а ще й обставиною, яка забезпечує прийняття правильного рішення про доцільність проведення цієї слідчої дії, її успішний хід, отримання належних результатів та їх наступну оцінку²⁴.

При допиті слідчому необхідно враховувати, що запам'ятовуванню, збереженню в пам'яті та відтворенню сприяють такі основні фактори:

- 1) свідоме збереження об'єкту в пам'яті;
- 2) відносно невеликий проміжок часу, що пройшов з моменту сприйняття;
- 3) нормальний стан організму;
- 4) вік (не гранично старий і не без свідомо малолітній).

Під час допиту слідчому для подальшого проведення якісного впізнання безпосередньо учасника протиправного діяння у потерпілого, свідка, як зазначав К. Чаплинський²⁵, необхідно з'ясувати наступні обставини:

- а) час, місце та обставини протиправної події;
- б) загальні й характерні ознаки, риси та прикмети зовнішності правопорушника (правопорушників):

– анатомічні ознаки визначають стать, вік, антропологічні риси зовнішності, зріст, статуру, будову тіла, голови, обличчя та його елементів. Особливу увагу необхідно приділяти тим ознакам, які протягом усього життя людини є відносно стійкими. Це перш за все обличчя людини та окремі його елементи (наприклад, лоб, ніс, підборіддя, вуха);

– функціональні ознаки проявляються під час життєдіяльності людини та характеризують її рухові й фізіологічні функції. До функціональних ознак можна віднести такі:

- осанка (положення тіла людини та голови);

²⁴ Лук'янчиков Є. Д., Моїсєєв О. М. Пред'явлення для впізнання: навч. посібник. Макіївка : Графіті, 1998. С. 30.

²⁵ Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканості особи: навч.-практ. посібник. Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області; ДДУВС, 2007. С. 15-18.

- хода (особливості звичних рухів людини при ходьбі);
- жестикуляція (комплекс рухів людини, які супроводжують її усну мову та додають їй певної виразності);
- міміка (звичний рух м'язів обличчя під час прояву тих чи інших почуттів людини);
- мова (діалект, акцент, дефекти тощо);
- голос;
- манера поведінки або звички;
- артикуляція (певні рухи губ та язика під час мовлення) та інші;
- особливі прикмети.

В числі анатомічних та функціональних ознак людини виділяють форми-аномалії, які відносять до особливих прикмет, що мають суттєву ідентифікаційну цінність. Їх треба описувати в протоколі докладніше із зазначенням місцезнаходження, форми, кольору, розміру, ступеню виразності, характеру поверхні та ін. Особливі прикмети бувають:

- вроджені (родимки, родимі плями, скорочені кінцівки ніг (рук), наявність горбу, різноманітні патології (заяча губа, зрощення пальців рук) тощо;
- набуті (бородавки, татуювання, шрами, різноманітні травми (відсутність пальців), викривлений ніс, зламані вуха та ін.;
- помітні прикмети – ті, які відразу кидаються у очі та легко запам'ятовуються. Вони знаходяться на відкритих від одягу частинах тіла людини (голова, шия, кінцівки рук) і можуть бути як вродженими, так й набутими;
- супутні ознаки – це прикмети одяжі та інших предметів, що супроводжують людину або пов'язані з нею (наприклад, окуляри, палиця, парасолька, годинник, біжутерія, сумка тощо). Ці ознаки можна поділити на виробничі (загальна назва і найменування, матеріал, фасон, розмір) та відображаючі (ступінь і характер зносу, індивідуальні недоліки тканини, позначки, плями). Особливо важлива фіксація вказаних ознак під час виявлення невпізаного трупа або його частин.

Отже, допит про зовнішні ознаки людини слідчий проводить за тією же схемою, за якою складаються словесні портрети. Однак наразі неприпустимо застосовувати термінологію, що не знайома суб'єкту впізнання.

Під час допиту доцільно використовувати синтетичні, мальовані або композиційно-мальовані портрети, а також різноманітні фотокомпозиційні портрети (фотороботи), у тому числі з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, що додаються до протоколу допиту.

Слідчому варто запропонувати потерпілому (свідку) пригадати як можливо більше ознак, що характеризують зовнішні прикмети правопорушника.

При необхідності пред'явлення для *впізнання предметів* під час допиту особи важливо з'ясувати: найменування речі, загальний вид, з якого матеріалу виготовлена, розміри, вагу, колір, індивідуальні особливості, наявність дефектів, маркування чи слідів ремонту, ступінь зносу та ін. З'ясовуючи ці ознаки, які відрізняють предмет від інших, необхідно уточнити, у чому вони полягають і де розташовані.

Також для створення повнішої картини об'єкта впізнання також є важливим з'ясувати або уточнити наступне:

- за яких умов впізнаючий бачив об'єкт впізнання у зв'язку із протиправною подією;
- місце спостерігання об'єкта (зокрема, точне місцезнаходження, розташування відносно об'єктів, де саме відбувалося спостерігання – приміщення, парк, ліс, поле тощо);
- на якій відстані та протягом якого часу (тривалість) впізнаючий спостерігав об'єкт;
- які обставини сприяли, мотивували або спонукали особу звернула увагу на цей об'єкт;
- ступінь знайомства з об'єктом, що підпав під спостерігання;
- особливості погодних умов та освітлення, світловий та тіньовий фон об'єктів спостерігання;
- чи може хтось підтвердити показання впізнаючого;
- у якому стані знаходився впізнаючий під час спостерігання за об'єктом (душевного хвилювання, алкогольного або наркотичного сп'яніння, стояв, рухався тощо);
- психологічний та фізичний стан впізнаючого (особливості пам'яті, зору, слуху, наявність дефектів, які можуть відбитися на характері та повноті сприйняття об'єкта);
- наявність специфічних,
- спеціальних та професійних навичок (наприклад, художник може добре запам'ятати риси обличчя та їх охарактеризувати);
- наявність та характер зацікавленості впізнаючого у результатах справи та ін.

Слід ще раз відмітити, що попередній допит впізнаючого є важливим етапом у підготовці до проведення впізнання. Він може допомогти визначити як доцільність проведення впізнання, так і забезпечити успішний хід його проведення, отримання необхідних важливих результатів та належного їх оцінювання.

Під час допиту слідчому необхідно роз'яснити суб'єкту впізнання **важливість достовірного та можливі наслідки помилкового впізнання.**

2) Прийняття рішення про проведення впізнання.

При прийнятті такого рішення слідчий обов'язково повинен з'ясувати, чи є обставини, які можуть перешкоджати проведенню даної слідчої дії, зокрема:

- наявність у впізнаючого фізичних або психічних вад;
- можливість знаходження впізнаючого у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння;
- можливість знаходження суб'єкту впізнання у стані афекту або сильного душевного хвилювання, неспокою, тривоги (що викликано наслідками учиненого проти нього злочинного посягання);
- участь впізнаючого у інших слідчих діях (у слідчому огляді, обшуку, виїмці тощо), під час яких мав можливість спостерігати відповідний об'єкт та ін.

При наявності у суб'єкта впізнання хоча б якої із зазначених обставин слідчий повинен відмовитися від пред'явлення для впізнання або відкласти його до настання сприятливих умов) і провести інші необхідні слідчі дії.

3) Визначення місця, часу та способу пред'явлення для впізнання.

Впізнання повинно проводитися за часом якомога ближче до моменту сприйняття злочинної події. Будь-яке зволікання з пред'явленням для впізнання може тягти за собою небажані наслідки, оскільки у суб'єкта впізнання з часом може стертися з пам'яті образ раніше сприйнятого об'єкта. Тому достовірність впізнання знаходиться у прямій залежності від фактора часу. Як свідчить практика, за плином часу слідчим необхідно дуже уважно підходити до акту впізнання, оскільки прострочення навіть декількох днів іноді може поставити об'єктивність та достовірність впізнання під сумнів.

Пред'явлення для впізнання може проводитися як за місцем проведення досудового слідства (кабінет слідчого, подвір'я райвідділу, СІЗО, ІТУ), так й на місці події (окремі ділянки місцевості, споруди, будівлі) за умови якщо ця обстановка є сприятливою для спостереження та порівняння ознак об'єктів.

Приміщення, у якому проводиться впізнання, повинно бути достатньо просторим (в ньому повинні вільно розміститися усі учасники слідчої дії) та добре освітленим (бажано природнім світлом). Якщо на результат впізнання може вплинути сила та направленість штучного освітлення, необхідно підготувати різні джерела світла (наприклад, настільну лампу, електричний ліхтарик) і штори для затемнення кабінету.

Слідчий повинен вживати заходи щодо запобігання випадкової зустрічі свідків або потерпілих з особами, які підлягають впізнанню та

їх захисниками. Для цього впізнаючого необхідно викликати трохи раніше від того часу, на який заплановано проведення слідчої дії. Після прибуття впізнаючого, його необхідно розмістити у такому місці, звідкіля він не міг би бачити, як прибувають інші учасники слідчої дії (наприклад, кабінет оперуповноваженого, іншого слідчого, що обладнаний телефоном).

Забороняється заздалегідь демонструвати впізнаючому об'єкт, який підлягає впізнанню (хоч натурально, хоч за відеозображенням, хоч за фотознімками), або повідомляти будь-які його ознаки.

4) Підбір учасників до пред'явлення для впізнання.

До обов'язкових учасників впізнання можна віднести:

1) особу, яка проводить дану слідчу дію (слідчий, оперативний працівник за дорученням слідчого);

2) особу, яка буде упізнавати (свідок, потерпілий чи інший суб'єкт впізнання);

Суб'єктами впізнання можуть бути не лише дорослі особи, а й малолітні або неповнолітні особи, при чому забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Законодавець не встановлює мінімального (максимального) віку з якого можна давати показання. Але також потрібно враховувати ступінь розвитку дитини, можливості й умов сприйняття та оцінки тих чи інших явищ.

3) об'єкт, що підлягає впізнанню;

4) особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється впізнаючому разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі; річ, що підлягає впізнанню, пред'являється впізнаючому в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох.

5) не менше двох понятих.

Відповідно до п. 3 ч. 7 ст. 223 КПК України понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

При впізнанні трупа в якості спеціаліста доцільно залучати судового медика (судово-медичного експерта). Для впізнання трупа важливе значення має в першу чергу стан зокрема обличчя, яке може бути суттєво змінене в силу отриманих ушкоджень, механічного впливу, процесів розкладання тіла, умов навколишнього середовища, в яких перебувало тіло, та інших причин. У цьому випадку спеціаліст

проводить «реставрацію» або «туалет трупа», тобто вживає заходів щодо надання обличчю трупа якомога найбільше наближеного до прижиттєвого вигляду. Спеціаліст за своїми пізнаннями, досвідом та кваліфікацією може роз'яснити слідчому, які саме відбулися зміни зовнішності в результаті посмертних явищ та саме які конкретні дії вживалися по реставрації голови трупа, а також надати суттєві рекомендації щодо формулювання впізнаючому важливих, доцільних, зрозумілих і правильних питань. Це, у свою чергу, дозволяє слідчому правильно оцінити результати впізнання та їх достовірність. Також доцільно, щоб при впізнанні трупа був присутній той же спеціаліст, який проводив «реставрацію» або «туалет» голови трупа.

5) Підбір об'єктів (осіб, речей), серед яких необхідно провести впізнання.

Максимальну кількість об'єктів, що пред'являються для впізнання разом з об'єктом, що пред'являється для впізнання безпосередньо, визначається слідчим. При груповому пред'явленні об'єктів суб'єкт впізнання порівнює їх не лише з образом, що зберігся в пам'яті, а й між собою. Це спрямовує процес впізнання на виявлення індивідуальних особливостей об'єкта, що представляє процесуальний інтерес для слідства.

Об'єкт, який підлягає впізнанню, пред'являється впізнаючому разом з іншими однорідними об'єктами (для осіб – не мають різних відмінностей у віці, зовнішності, наприклад, за расово-національними особливостями зовнішності, приблизно однакового віку, зросту, будовою тіла, типу та рисами обличчя, кольору волосся, зачіскою) та одягу (за матеріалом, фасоном, кольором). Підозрюваний має бути у тому одязі, який майже не відрізняється від того, що був на ньому в момент спостереження його суб'єктом впізнання.

Деякі складнощі можуть виникнути при підборі для впізнання подібних осіб, які знаходяться в місцях тимчасового утримання (СІЗО, ІТУ) або в місцях позбавлення волі. У слідчій практиці немало випадків, коли вказаних осіб відповідно до внутрішніх інструкцій необхідно пред'являть для впізнання у наручниках, а також, виходячи з умов тримання, вони пред'являються для впізнання неголеними, зі специфічним так званим камерним запахом, за відсутністю ремня та шнурків на взутті. Усі ці обставини викликають сумніви в об'єктивності та достовірності проведення впізнання, на що безперечно необхідно звертати увагу слідчим.

Складнощі у підборі осіб, схожих на суб'єкт впізнання, щодо пред'явлення для впізнання, які мають помітні (унікальні) прикмети (наприклад, наявність на обличчі татуювання, опіків або шрамів від

операцій чи прижиттєвих травм; відсутність кінцівок ніг чи рук), за якими допитаний може їх упізнати. У даному випадку завжди можуть виникнути непереборні труднощі.

Якщо такі помітні прикмети невеликі за розміром (наприклад, маленьке татуювання або невеликий шрам на щоці), то під час проведення впізнання особа, яка пред'являється, разом зі статистами можуть просто закрити її долонею або розташуватися таким чином, щоб дана прикмета не спостерігалась візуально. Можливо для осіб, що приймають участь у пред'явленні для впізнання, за їх згодою, тимчасове нанесення схожих з татуюваннями малюнків або спроектування схожих пошкоджень. При неможливості використовувати такий тактичний прийом, осіб з вказаними прикметами необхідно пред'являти для впізнання за фотозображеннями. Якщо не можна підібрати відповідні фотознімки, то слідчий може провести освідування (ст. 241 КПК України), результати якого співставляють з показаннями раніше допитаної особи.

Предмети для впізнання, як було зазначено вище, пред'являються разом з іншими однорідними об'єктами, що не мають зовнішніх відмінностей. Зокрема, потрібно враховувати загальні родові ознаки, зокрема марку, модель, вид, форму, колір, розмір, стан тощо.

Загальне (неписане) правило про необхідність пред'явлення для впізнання об'єкта в кількості не менше трьох не розповсюджуються на впізнання трупа. Кримінально-процесуальний закон, мабуть виходячи з моральних та етичних можливих складнощів і небажаності негативних емоцій, які можуть настати у суб'єктів впізнання при огляді декількох трупів, не встановлює особливостей для такої слідчої дії, але на практиці труп пред'являються для впізнання в одному числі.

Не бажано проводити впізнання якщо:

1. Об'єкти (предмети):

а) унікальні, єдині у своєму роді (наприклад, відтворення видатних скульпторів або твори художників, роботи, що виконані в єдиному екземплярі);

б) які не можуть бути виділені серед інших (наприклад, цукор, зерно, пісок, вугілля тощо);

в) які мають точні позначення, засвідчені допитуваною особою (наприклад, годинник із гравірованим надписом, пістолет з конкретним заводським номером або з подарунковим чи нагородним гравіюванням);

г) які не мають чітко вираженої індивідуальної сукупності ознак або отримали зміни, які позбавили їх попередніх ознак та властивостей.

2. Особа, яку допитують, не може чітко назвати ознаки об'єкту або категорично стверджує, що не зможе впізнати його.

3. Особа, якій необхідно пред'явити об'єкти для впізнання, знаходиться у наркотичному або алкогольному сп'янінні, має фізичні чи психічні вади або інші суттєві розлади здоров'я.

4. Впізнаючий приймав участь у слідчих діях, пов'язаних з спостереженням об'єкта впізнання, або слідчих (розшукових) заходах, при яких він уже сприймав чи спостерігав у відповідний об'єкт.

Слідчим слід мати на увазі, що результати непідготовленого або недостатньо підготовленого проведення впізнання ставляться під сумнів не лише захисниками у судових засіданнях, але і судом.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що під час проведення організаційних і підготовчих заходів, слідчому просто важливо враховувати, що у даній слідчій дії задіяна не завжди попередньо визначена кількість людей, яка може бути достатньо суттєвою. Саме тому слідчому важливо передбачити заходи запобігання витоку інформації та визначити обсяг значущої об'єктивної інформації, який необхідно використовувати під час проведення впізнання.

6.3. Загальна тактика пред'явлення для впізнання

Після проведення організаційних та підготовчих заходів слідчий послідовно переходить до робочого етапу пред'явлення для впізнання, який складається з низки заходів, що передують самому акту впізнання та супроводжують його. Правильно обрана тактика впізнання обумовлює об'єктивність та якість усієї слідчої дії взагалі.

Загальні правила пред'явлення для впізнання.

Для гарантування достовірності результатів впізнання необхідно дотримуватися наступних, встановлених кримінально-процесуальним законом та практичним досвідом, правил:

1. Суб'єкт впізнання суттєво бажано і необхідно має бути попередньо допитаним про обставини, за яких він спостерігав відповідний об'єкт, та ознаки, за якими він зможе його упізнати.

2. Об'єкт пред'являється суб'єкту впізнання разом з іншими об'єктами, у кількості не менше трьох, які не мають різких відмінностей у зовнішньому вигляді.

3. Перед початком впізнання об'єкту впізнання (як що це особа) пропонується зайняти місце за його вибором серед осіб, які пред'являються.

5. Свідок чи потерпілий (або інша особа, що представляє процесуальний інтерес) перед пред'явленням для впізнання попереджаються про кримінальну відповідальність, передбачену кримінальним законодавством.

6. Суб'єкт впізнання повинен пояснити, за якими ознаками він упізнав об'єкт.

7. Про впізнання складається протокол незалежно від його результатів.

6.4. Тактика пред'явлення для впізнання живих осіб

Починаючи пред'явлення для впізнання, слідчий безперечно повинен впевнитися, що дотримані усі законні вимоги, необхідні для проведення даної слідчої дії.

Необхідність пред'явлення для впізнання живих осіб може виникнути у наступних суттєво важливих для ефективного кримінального провадження випадках:

- особа, яку впізнають, не була раніше відома впізнаючому;
- особа, яку впізнають, видає себе за іншу особу або не має документів, що її засвідчують, чи пред'явила документи, які їй не належать;
- впізнаючий знав раніше пред'явлену особу для впізнання, але не може повідомити про неї будь-яких відомостей (наприклад, колись навчалися разом, але вже не бачилися років 20) або називають їх якимось неявно чи невпевнено;
- впізнаючий знає особу, яку йому пред'являють, та правильно її називає, але остання заперечує факт знайомства.

Робочий етап пред'явлення для впізнання особи складається з таких елементів:

1. Після допиту об'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету (у сусідній кабінет, що бажано обладнаний відповідними, скерованими кримінальним процесуальним законом пристроями) та запрошує понятих, осіб, залучених до даної слідчої дії заходах, та інших учасників даної слідчої дії.

2. Усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права та обов'язки, а також ціль, завдання та порядок проведення впізнання з метою доведення до учасників цієї слідчої дії чіткого розуміння ролі кожного при проведенні впізнання.

3. Після проведення інструктивної наради слідчий розміщує понятих таким чином, щоб було зручно спостерігати за усім перебігом слідчої дії, пропонує особам, безпосередньо залученим до слідчої дії, зайняти вибране ними місце, після чого запрошує особу, що підлягає впізнанню.

4. Після запрошення особи, яка підлягає впізнанню, слідчий роз'яснює, що вона буде пред'явлена для впізнання, її права та пропонує їй зайняти будь-яке місце за власним вибором серед інших осіб, що пред'являються для впізнання разом з нею.

Особа, що підлягає впізнанню, має право відмовитися від участі у даній слідчій дії. Не можна пред'являти особу для впізнання (у разі її відмови) із застосуванням фізичного чи психічного впливу, обману, шантажу або так, щоб вона про це не знала (гласно чи негласно), тому що це зволікає скасування результатів слідчої дії та карні кримінальні наслідки для ініціатора проведення впізнання.

5. Після зайняття місця серед осіб, залучених (запрошених) для проведення впізнання, слідчий повинен зафіксувати таке розташування у протоколі або за допомогою технічних засобів (фотозйомка або відеозапис).

Якщо при впізнанні будуть застосовуватися науково-технічні засоби, то необхідно повідомити про це усіх учасників слідчої дії, про що зробити відмітку у протоколі.

6. Запрошують впізнаючого до кабінету слідчого, де знаходяться усі учасники впізнання. М. Салтевський зазначає, що слідчий просить помічника запросити впізнаючого до кабінету слідчого²⁶. Але ж використання допомоги будь-якого помічника слідчого може мати навідний характер, оскільки він (помічник) може вийти з кабінету та здійснити будь-які помилкові, хоч і наочні примітивні дії, що зможуть заперечити законне ведення слідчого заходу.

7. Для повної об'єктивності проведення кримінального провадження, впізнаючого повинна запрошувати особа, яка не може бути зацікавленою у результатах кримінальної справи.

8. При позитивній відповіді (при негативній необхідно забезпечити відповідні умови для зазначення в протоколу слідчої дії) слідчий запропонує впізнаючому подивитися на групу людей та вказати на особу, яку спостерігав або раніше зустрічав і запам'ятав (де і за яких обставин) та пояснити, за якими ознаками і як саме він її упізнав. Питання слідчого повинні бути тактичними, як можливо короткими, зрозумілими, нейтральними і не мати навіть натяку навідного характеру.

У тих випадках, коли суб'єкт впізнання заявляє, що нікого не впізнає серед пред'явленої групи осіб, то не доцільно переривати або закінчувати дану слідчу дію, а необхідно заспокоїти його та запропонувати ще раз більш уважно подивитись на осіб, що пред'являються для впізнання. Якщо впізнаючий нікого не впізнав, то

²⁶ Салтевський М. В. Криміналістика. Підручник: у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. С. 212.

про цей факт слідчий у протоколі робить відмітку і дана слідча дія закінчується.

9. Особі, на яку вказав впізнаючий, пропонується встати та назвати себе (П.І.Б, дата народження, адреса й ін.). Якщо особа відмовляється назвати себе, то її називає слідчий.

Після цього впізнаючий повинен розповісти, де і за яких обставин він зустрічався з даною особою та перелічити ознаки, за якими він її упізнав. Суб'єкт впізнання повинен викладати показання у формі вільної розповіді. Зокрема, слідчий може задавати додаткові, уточнюючі, деталізуючі або конкретизуючі питання.

Якщо упізнаний за своєю ініціативою під час слідчої дії робить заяви (наприклад, що також упізнає суб'єкта впізнання) або дає правдиві показання, що відносяться до справи, то їх доцільно також зафіксувати у протоколі, а потім допитати його за цими фактами.

У випадку, коли впізнавач впізнав злочинця за прикметами, що не відображені раніше у протоколі допиту, то необхідно провести додатковий допит цієї особи за такими фактами.

На цьому впізнання закінчується. Слідчий складає протокол, який підписують усі учасники даної слідчої дії.

Результат впізнання слід вважати позитивним, якщо суб'єкт впізнання упізнав особу і називає не лише загальні прикмети та ознаки, але і їх сукупність та індивідуальні особливості.

Результат впізнання може бути й негативним у випадках коли впізнаючий не може нікого упізнати серед пред'явленої групи осіб або вказує на особу, яка не має ніякого відношення до злочинної події (особу, залучену до впізнання, понятого). Такі ситуації можуть виникнути у випадках:

- з моменту спостереження пройшло багато часу;
- особа, яку впізнають, різко змінила свою зовнішність (наприклад, поголилася наголо, наділа парик, відпустила бороду або вуса тощо);
- потерпілий або свідок остерігається помсти (тиску) з боку злочинця або його кримінального оточення;
- для впізнання пред'являється інша особа, яка не має ніякого відношення до злочинної події та ін.

В тих випадках коли кримінальні правопорушники нерідко намагаються зірвати проведення впізнання, чинять протидію розслідуванню (наприклад, намагаються залякати або підкупити впізнаючого, шантажують чи компрометують його, погрожують фізичною розправою), необхідно максимально обмежити можливості психологічного впливу на суб'єкта впізнання з їх боку.

З цією метою доцільно застосовувати такі **тактичні прийоми**:

1. Максимальне скорочення часу проведення впізнання.

У цьому випадку усі підготовчі дії необхідно проводити таким чином, щоб виключити вірогідність випадкової зустрічі свідків (потерпілих) зі злочинцями та їх адвокатами, а також з понятими та статистами до початку слідчої дії.

Слідчу дію необхідно проводити у прискореному темпі, щоб запобігти психологічному впливу на впізнаючого з боку злочинців. Після виконання усіх підготовчих дій у приміщенні, де проводиться впізнання, запрошують впізнаючого, який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його виводять з цього приміщення.

2. Спостереження за поведінкою свідків та потерпілих.

Трапляються випадки, коли емоційна реакція впізнаючого свідчить про те, що він упізнав злочинця, але заперечує це. Причини такої поведінки можуть бути різними, наприклад, побоювання помсти з боку злочинців, які залишилися на волі, або зацікавлених у справі осіб. Тому спостереження слідчого та наступний допит повинні дозволити встановити причини та способи психологічного впливу на суб'єкта впізнання.

У тих випадках, коли впізнаючий каже, що не впізнав злочинця, а спостереження за його поведінкою вказує на протилежне, необхідно заспокоїти потерпілого (свідка), дати йому можливість відчувати підтримку та захист з боку правоохоронних органів та запропонувати ще раз спробувати упізнати злочинця. Але дії слідчого у таких випадках не повинні мати навідний характер.

3. Спостереження за поведінкою підозрюваних та обвинувачених.

Внаслідок такого спостереження слідчий може помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками, що злочинці та їх адвокати намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі (наприклад, намагаються створити загрозливий вигляд, змінити вираз обличчя, ухилитися від заданої пози тощо).

Такі дії з боку злочинців повинні негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою не передбачувані наслідки. Такою поведінкою злочинці можуть викрити себе, що мають враховувати слідчі і тактично правильно використовувати у подальшому їх допиті.

4. Проведення впізнання з кожною особою, що підлягає впізнанню окремо.

Якщо для впізнання необхідно пред'явити декілька осіб (що проходять за однією кримінальною справою) одному суб'єкту впізнання, то кожного з них необхідно пред'являти окремо, серед їм подібних

статистів. Наразі статисти, які пред'являлися разом з першим об'єктом, не повинні брати участь у наступних впізнаннях.

Не можна пред'являти для впізнання декількох осіб одночасно.

Застосування переліченої низки тактичних прийомів дозволить слідчому більш якісно та ефективно провести впізнання.

Необхідно зазначити, що слідчий, проводячи впізнання, повинен завчасно визначитися з обсягом доказової інформації, яка підлягає розголошенню. Під час даної слідчої дії залучається значна кількість сторонніх осіб, яких з тактичних або етичних міркувань ознайомлювати з деякими фактичними даними не бажано чи не доцільно або просто не суттєво. Звідси слідчому необхідно вживати заходів щодо запобігання витоку інформації, що має значення для кримінального провадження, а в подальшому – у розгляді в суду.

6.5. Тактика пред'явлення для впізнання осіб за фотознімками або відеозображенням

В тих випадках, коли з тактичних міркувань недоцільно проводити впізнання підозрюваних та обвинувачених безпосередньо, вдаються до пред'явлення їх свідкам і потерпілим опосередковано – за фотознімками або відеозображенням.

Загалом такі види впізнання можуть мати місце у випадках коли:

- неможливо пред'явити підозрюваних (обвинувачених) безпосередньо (наприклад, приховуються від слідства та суду, місце перебування невідоме, перебувають у довгостроковому від'їзді, померли або фізично ліквідовані, знаходяться у розшуку);
- потерпілі (свідки) не бажають зустрічатися віч-на-віч зі злочинцем;
- складно проводити впізнання злочинців для запобігання психічного впливу на свідків та потерпілих;
- особа, яку необхідно пред'явити для впізнання (підозрюваний, обвинувачений), відмовляється від участі у даній слідчій дії або умисно перешкоджає цьому (чинить суттєву протидію);
- необхідно забезпечити безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, судочинстві;
- виникають складнощі у підборі осіб, схожих за умов зовнішніх ознак з об'єктом впізнання, оскільки ознаки зовнішності злочинців мають особливі помітні прикмети (наприклад, значні опіки або татування на обличчі, відсутність пальців, кінцівок або частин обличчя тощо);

- після сприйняття, об'єкт впізнання зазнав значних змін внаслідок пластичної операції, каліцтва чи інших причин;
- впізнаючий знаходиться у важкому або критичному для здоров'я стані, але не виникає сумнівів у вірогідності та об'єктивності впізнання;
- необхідно встановити особу невідомого громадянина, труп якого виявлено;
- пред'явлення трупа для впізнання не мало позитивних результатів і його поховали;
- об'єкт значно пошкоджений або суттєво змінений та ін.

У таких випадках пред'явлення особи для впізнання за фотознімками або відеозображенням може істотно заощадити час, сили та державні кошти.

Фотознімки із зображенням особи, що підлягає впізнанню, можуть бути вилучені за місцем її проживання, у родичів, друзів або з офіційних документів (наприклад, особова справа, картотеки або реєстраційні мережі паспортно-візових служб).

Необхідно отримувати такі фотознімки, щоб час їх виготовлення максимально наближався до моменту сприйняття впізнавачем тієї чи іншої особи. Орієнтуючись на вилучені фотозображення, слідчий підбирає зображення схожих за зовнішністю осіб. Фотознімки або фотозображення повинні бути однаковими за формою, кольором та розміром.

Відеозапис зовнішності особи, яка підлягає впізнанню, та осіб, в числі яких вона буде пред'являтися, слідчий проводить самостійно із залученням спеціаліста. Відеозапис зазначених осіб доцільно проводити у спеціально обладнаному приміщенні, де встановлюються освітлювачі з таким розрахунком, щоб забезпечити достатньо рівномірну освітленість ділянки та об'єкту зйомки. Стіна, на фоні якої передбачається проведення відеозапису, повинна мати нейтральний фон.

При вирішенні питання про доцільність пред'явлення об'єкта для впізнання за фотозображеннями або відеозаписом необхідно впевнитися, наскільки його зовнішній вигляд на знімку або відеозапису відповідає оригіналу, який сприймався суб'єктом впізнання.

При встановленні невідповідності слідчий повинен відмовитися від проведення впізнання або сфотографувати (перезняти) об'єкт знову за правилами пізнавальної, сигналітичної або масштабної зйомки (залежно від виду об'єкта).

Порядок пред'явлення фото- та відеозображень для впізнання такий саме, як і порядок пред'явлення живих осіб. Впізнаючому пред'являється не менше трьох фотозображень (відеозображень) осіб

однієї статі, приблизно одного вигляду (за віком, зростом, статурою, рисами обличчя, кольором волосся тощо), і в аналогічному одязі, який спостерігався під час злочинної події. Слідчий у присутності понятих демонструє фотозображення. Після цього фотозображення відтворюються і додаються до протоколу відповідно до процесуальних вимог. Слідчий повинен визначитися, у якому порядку будуть пред'являтися для впізнання відеозображення. Поняті повинні знати, за яким номером розміщено фотознімок (відеозображення) об'єкта, який підлягає впізнанню. Таке розташування фото- або відеозображень фіксується у протоколі, а також (при необхідності) за допомогою фото- або відеозйомки. Після цього запрошують впізнаючого, попереджають його про кримінальну відповідальність, пропонують оглянути пред'явлені фотозображення або переглянути відеозаписи і впізнати ту особу, що зображена на фото чи відеоплівці, яку він спостерігав під час злочинної події.

Після цього слідчий складає протокол, який підписують усі учасники даної слідчої дії.

Відеозапис слід відобразити на відповідний носій інформації, упакувати його в конверт із щільного паперу, скріпити підписами понятих та опечатати. До носія інформації додається довідка з зазначенням дати і місця здійснення відображення, черговості фіксації осіб, які підлягають впізнанню, а також їхні номери та анкетні дані.

Фотозображення є об'єктивним засобом фіксації зовнішності об'єкту. Не можна проводити впізнання за художніми, рисованими, композиційними та скульптурними портретами, оскільки вони являють собою суб'єктивний спосіб передачі інформації і тому об'єктивно не відображають ознаки зовнішності об'єктів.

Разом з тим такі портрети можна використовувати під час проведення низки слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових заходів.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що слідчому процесуально важливо в достатній необхідності намагатися пред'являти для впізнання об'єкти безпосередньо, а не за фотозображеннями, оскільки фото – це лише площинна копія, яка у повній мірі не відображує усіх ознак об'єктів.

6.6. Тактика пред'явлення для впізнання трупа

Трупи пред'являють для впізнання у тих випадках, коли не можна встановити особу невпізнаної загиблої людини за документами або зовнішність трупа значно змінена.

Впізнання трупа необхідно проводити одразу ж після його виявлення. Невиправдане зволікання призводить до появи трупних змін, які можуть ускладнити процес упізнавання. Смерть і післясмертеві явища можуть дуже змінити окремі риси обличчя, загальний вираз тіла, колір шкіри тощо, внаслідок чого навіть людині, яка добре знала загиблого, іноді буває важко впізнати тіло раніше рідної чи дуже знайомої їй людини.

Отже, під час допиту особливу увагу слід приділяти таким ознакам, які менше всього можуть зазнати змін та руйнувань (фізичні прижиттєві вади, перенесені прижиттєві хірургічні операції, травми, характер зубів, пломби, рубці, родимі плями, бородавки, татуювання тощо).

Як зазначалось, пред'явленню трупа для впізнання повинно передувати «туалет трупа», що полягає у наданні йому прижиттєвого вигляду (наприклад, з обличчя змивається кров, видаляється бруд, затушовуються фрагменти обличчя, щоб на момент впізнання були відсутні зміни, отримані при нападі чи після смерті, та оброблюються відповідними засобами, губи підкрашуються, зачіска приводиться у звичайний вигляд тощо).

Якщо на обличчі мають місце значні пошкодження, які не можна усунути звичайними методами, проводиться реставрація обличчя трупа. «Туалет трупа» здійснює судово-медичний експерт або інший медичний працівник. Якщо нема можливості реставрувати труп, то проводиться його фотографування (з метою наступного пред'явлення для впізнання за фотозображеннями).

Труп пред'являється для впізнання без однорідних об'єктів, за участю судово-медичного експерта і у присутності двох понятих.

Якщо особа заявляє, що впізнає загиблого і називає за якими ознаками, то слідчий повинен перевірити обґрунтованість впізнання і впевнитися у наявності відповідних прикмет. Якщо особа, яка впізнала трупа, може надати фотознімки, зображення, відеозаписи загиблої особи за життя, то їх необхідно приєднати до кримінальної справи.

Якщо труп не впізнано, його фотографують за правилами сигналітичної зйомки та дактилоскопіюють. У цьому випадку також доцільно взяти зразки волосся, крові, а при необхідності виготовити посмертну маску. До дактилоскопіювання слід залучити експерта-криміналіста.

6.7. Тактика пред'явлення для впізнання речей

Найбільш поширеними об'єктами впізнання у слідчій практиці речі (предмети та документи).

Об'єктами пред'явлення для впізнання можуть виступати речові докази, що виявлені на місці події, різноманітні предмети, викрадені речі, засоби, використані для вчинення кримінального правопорушення, побічні речі та інші об'єкти, які пов'язані із злочинною подією та мають значення для кримінального провадження. Також можливо пред'являти для впізнання різноманітні документи, які є речовими доказами. Документ може бути впізнаний як за зовнішнім виглядом, так і за графічними ознаками.

Порядок підготовки та пред'явлення для впізнання речей здійснюється за такими ж правилами, що і впізнання живих осіб. Відмінність полягає у тому, що замість людини для впізнання пред'являється предмет. Звідси організаційно-підготовчі та тактичні заходи спрощуються, оскільки замість людей слідчий повинен підібрати не менше трьох однорідних предметів.

Пред'явлення для впізнання речей складається з таких етапів:

1. Після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету і запрошує понятих та інших учасників даної слідчої дії.

2. Усім присутнім слідчому необхідно роз'яснити їх права та обов'язки, а також мету, завдання та порядок проведення впізнання.

3. Слідчому потрібно продемонструвати річ, що впізнається, у сукупності однорідних, які використовуються для впізнання, і повідомити ознаки, за якими суб'єкт впізнання може впізнати упізнавальну річ.

4. Далі слідчий розкладає на робочому столі предмети (у тому числі й той, що упізнається) і пропонує понятим розмістити їх у будь-якому порядку. Після того, як об'єкти розміщено, під кожним предметом слідчий проставляє номер (1, 2, 3, 4), про що робить відмітку у протоколі.

Такий порядок розміщення предметів доцільно зафіксувати фотозйомкою або відеозаписом.

5. Запрошується впізнаючий до місця, де відбувається впізнання, усі учасники впізнання, та попереджаються його про можливу кримінальну відповідальність при наданні завідомо недостовірних свідчень.

6. Потім слідчим пропонується суб'єкту впізнання оглянути пред'явлені предмети і наголосити, чи є той, який спостерігався ним під час злочинної (або іншої, значимої для слідства) події, пояснити за якими ознаками він його упізнав.

Під час впізнання можна дозволяти впізнаючому брати в руки предмети для кращого їх огляду, якщо це не призведе до зміни або пошкодження його зовнішніх ознак та стану.

Не можна вчиняти дії, що мають навідний характер (які містять підказування очікуваної та бажаної для слідчого чи інших осіб відповіді).

7. Слідчим складається протокол слідчої дії, який засвідчується підписами усіх учасників впізнання.

З метою закріплення доказової важливості результатів впізнання речей, доцільно складати протокол з приводу їх отримання і в ньому відображати необхідні ознаки, а також вказувати джерело їх отримання.

6.8. Тактика пред'явлення для впізнання за голосом, фонограмою або ходом

У слідчій практиці нерідко виникає необхідність пред'явлення особи для *впізнання за голосом* або ходом. В правоохоронній практиці такий вид впізнання застосовується досить давно (особливо при розслідуванні таких видів злочинів як вимагання, викрадення людей тощо).

Організаційно-підготовчі заходи до пред'явлення впізнання за голосом складаються з таких основних етапів:

- попередній допит суб'єкта впізнання;
- визначення часу проведення впізнання;
- визначення місця проведення впізнання;
- підбір осіб (статистів), серед яких необхідно провести впізнання;
- підбір інших учасників слідчої дії;
- створення належної обстановки та відповідних умов впізнання;
- проведення інструктивної наради серед усіх учасників даної слідчої дії зі складанням єдиного плану.

Під час допиту слідчий повинен з'ясувати індивідуальні особливості допитуваної особи, стан слуху, ступінь уважності, умови за яких відбувалося сприйняття голосу, обсяг сприйнятої інформації та її зміст.

При допиті необхідно детально з'ясувати особливості ознак голосу та мови особи, яка підлягає впізнанню.

До таких характерних ознак можна віднести:

- 1) *вид:*
 - літературна – нормалізована мова, яка використовується засобами масової інформації, у спілкуванні між культурними людьми;

– не літературна – має суттєві відхилення від нормалізованої мови в лексиці, синтаксисі, синематиці (діалектна, жаргонна, простомовна);

2) *стиль*: офісний, «канцелярський», побутовий, науковий, діловий;

3) *словниковий запас*: багатий, бідний, середній;

4) *дикція*: добра – характеризується чіткою промовою усіх звуків, більшою старанністю артикуляції; погана – нечітке вимовляння деяких звуків, особливо закінчень;

5) *темп*: рівномірний, переривчастий та перемінний (рівномірний, у свою чергу, може бути середнім, швидким чи повільним);

6) *форма викладення мовного повідомлення*: коротка або довга, визначена або плутана, проста або складна;

7) *діалект* – один з варіантів національної мови з притаманно місцевими різноманітними мовними оборотами, який використовується обмеженою кількістю людей, пов'язаних територіальною, професійною чи соціальною спільністю;

8) *акцент* – ознака, яка відрізняє особу, що розмовляє не на своїй рідній мові, вказує на неправильну мову, тобто відхилення від норми, яке полягає у неправильному наголосі, інтонації, артикуляції та неправильній вимові звуків мови (наприклад, сильний або слабкий);

9) *патологія мови* – розлад мовного апарату, який проявляється у неправильній артикуляції при вимовлянні звуків мови;

10) *тип голосу за висотою*: низький, середній, високий голос, що відповідає вокальній термінології: бас, баритон, альт, тенор – для чоловіків, сопрано – для жінок;

11) *тембр голосу*: різкий, м'який, тремтячий, придушений, ліричний, металевий, дзвінкий, жорсткий, твердий, теплий, холодний, ніжний, сухий, глухий;

12) *гучність*: гучна мова, середня, тиха;

13) *сталі фразеологічні звороти* (наприклад, приказки, «крилаті висловлювання»);

14) *діалектизми*: вживання слів, які належать якому-небудь територіальному, професійному, виробничому, соціальному чи іншому діалекту;

15) *сучасні слова* іноземного або місцевого (невизначеного або невідомого) походження (використання іномовних слів);

16) *наголос у словах*: правильний, неправильний чи акторсько змінений;

17) *слова «паразити»*: багатократне вживання, зазвичай одного із слів «паразитів», які не мають у фразі ніякого значення, а лише забруднюють мову;

18) *звуків звички* (наприклад, покашлювання, прицмокування, пришикування);

19) *особливі прикмети голосу та мови*: заїкання, шепелявість, голос здавлений, фальцетний, з носовим або гортанним відтінком тощо²⁷.

При пред'явленні для впізнання за голосом слідчому необхідно створити наступні умови:

- впізнання повинно проводитися у приміщенні де відбувалася злочинна подія (у якому суб'єкт впізнання сприймав голос об'єкта впізнання). У випадку неможливості проведення впізнання у такому приміщенні слідчий повинен забезпечити схоже приміщення де можна відтворити голос або особливості мови в умовах, наближених до події злочину;

- для аналізу та оцінки голосу особи, яку впізнають, необхідно використовувати дві суміжні кімнати з відчиненими дверима, якщо це відкрита місцевість (або одна кімната) – використовуються транспортні засоби, тканини та ін. (наприклад, суб'єкт та об'єкт впізнання знаходяться по різні боки вантажної машини);

- під час впізнання впізнаючий не повинен бачити особу, яка упізнається за голосом та мовою;

- суб'єкт впізнання повинен мати можливість порівняти голос того, хто впізнається, з голосами інших осіб, які мають схоже мовлення;

- зміст розмови, що відтворюється під час проведення впізнання, не повинен стосуватися протиправної події, але в ньому повинні бути слова, які чув суб'єкт впізнання під час злочинної події (такий текст заздалегідь готується слідчим);

- зміст розмови повинен відтворюватися декілька раз (у різних темпах та силою);

- послідовність відтворення тексту повинна обиратися особою, яка пред'являється для впізнання, за власним вибором, що зазначається у протоколі;

- суб'єкт впізнання слухає тексти, що зачитуються, і заявляє, що впізнає особу, яка читала текст, вказуючи, за якими саме ознаками. Дану заяву слідчий заносить до протоколу.

Особливості тактики даної слідчої дії полягають у тому, що впізнання за голосом та особливостями мови повинно відбуватися так, щоб особа, яку впізнають, не мала можливості навмисно змінити голос.

У тих випадках, коли слідчий має інформацію про те, що об'єкт впізнання буде намагатися під час слідчої дії змінити голос, впізнання

²⁷ Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/Кл: Головне слідче управління МВС України; НАВС України. Київ, 2001.

повинно проводитися таким чином, щоб особа, яка підлягає впізнанню не знала, що за нею спостерігають (прослуховують).

Тривалість розмови визначається слідчим.

Якщо впізнаючий упізнав голос, то він повинен пояснити, за якими саме ознаками. Слідчий повинен ретельно занотувати ці ознаки у протоколі впізнання.

Текст, який відтворювався під час впізнання, на відповідному носії інформації повинен бути приєднаний до протоколу впізнання.

Тактика пред'явлення для впізнання за фонограмою.

Пред'явлення для впізнання особи за голосом та особливостями мови можна проводити не лише безпосередньо, а й за фонограмою.

За фонограмою впізнання проводиться у випадках, коли:

- суб'єкт впізнання заявляє на допиті, що зможе впізнати підозрюваних (обвинувачених) за зовнішнім виглядом і голосом, але пред'явити цих осіб для впізнання не є можливим, оскільки вони приховуються від слідства та суду, перебувають у довгостроковому відрядженні, померли або фізично ліквідовані, знаходяться у розшуку або місце перебування їх невідоме; однак є фонограми із записом їх голосу;

- особа, яку необхідно пред'явити для впізнання за голосом, відмовляється від участі у даній слідчій дії, однак є фонограма із записом її голосу;

- особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, відмовляється визнати, що саме її голос записаний на магнітну плівку;

- щоб запобігти негативному впливу на свідків та потерпілих, забезпечити безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, судочинстві та ін.

Для проведення такого виду впізнання використовується спеціально виготовлена фонограма.

Рекомендований порядок пред'явлення для впізнання за фонограмою:

- 1) з фонограми усної мови особи, яку пред'являють для впізнання, виділяють частину з декількома чітко проголошеними фразами і найменшою кількістю завад;

- 2) зміст цих фраз слідчий викладає письмово;

- 3) підбирають двох осіб з голосами, схожими з голосом особи, яку пред'являють, і пропонують їх промовити зазначені фрази для запису на магнітну стрічку;

- 4) впізнання проводиться у присутності двох понятих, яким роз'яснюються їх права та обов'язки, та пропонується визначити послідовність прослуховування фонограм;

5) потім до кабінету слідчого запрошують впізнаючого і пропонують прослухати фонограми усної мови та сказати, чи є серед них голос, який він чув раніше, якщо так, то за яким номером ця фонограма, і за якими ознаками та особливостями він його упізнав. За проханням впізнаючого уся фонограма або її частина можуть бути відтворені для повторного прослуховування;

6) хід та результати впізнання слідчий фіксує у протокол.

У необхідних випадках для проведення слідчої дії слідчий може залучити спеціаліста (наприклад, техника, інженера чи іншого фахівця з експлуатації звукозаписуючої та відтворюючої апаратури), який здійснює технічне супроводження впізнання за магнітними або цифровими фонограмами.

Після проведення впізнання пред'явлені фонограми усної мови упаковуються у поліетиленові пакети, а потім у металеві, пластмасові чи картонні коробки, засвідчуються підписами слідчого і понятих та скріплюються печаткою.

Тактика пред'явлення для впізнання за особливостями ходи.

Впізнання людини, зазвичай може проводитися за особливостями ходи, яка характеризується довжиною, шириною та рівномірністю кроку, положенням, постановкою та кутом розвороту стопи, ступенем їх піднімання, швидкістю руху тощо. Хода також безперечно залежить від віку, статі, статури людини, її стану та професійних навичок, побічних особливостей та минулих фізичних пошкоджень ніг, осанки, взуття, наявності при собі багажу та ін.

Впізнання за функціональними ознаками можливо лише у випадках чіткої індивідуальності їх вираженості, змінити які зусиллям волі практично неможливо (наприклад, коли людина шкутильгає, має особливості в розстановці ніг, характерний кут розвороту ступні тощо), навпаки акторським навичкам, що обов'язково враховувати.

При проведенні впізнання слідчий повинен створити такі умови:

- визначення часу та місця проведення слідчої дії, щоб забезпечила повне відтворення ознак ходи та можливість їх спостереження суб'єктом впізнання;

- пред'явлення особи, яку впізнають, серед інших осіб (запрошених, залучених), які мають схожі ознаки ходи;

- суб'єкту впізнання повинно бути надано достатньо часу для спостереження ходи пред'явлених осіб;

- усі пред'явлені особи повинні проходити повз суб'єкта впізнання не одночасно, а кожна окремо (по черзі);

– об'єкт впізнання не повинен знати про те, що за ним спостерігають, однак він обов'язково повідомляється про результати слідчої дії.

6.9. Фіксація ходу та результатів впізнання

Заключним етапом слідчої дії є фіксація результатів пред'явлення для впізнання, обов'язковим засобом якої є протокол (ст. 231 КПК України). Протокол може складатися як під час проведення слідчої дії, так і після її закінчення. Показання у протоколі впізнання повинні викладатися від першої особи (слідчого) з фіксацією уточнюючих, контрольних та деталізуючих запитань.

Протокол пред'явлення для впізнання повинен містити такі відомості:

- місце, дата та час складання протоколу;
- посада та ПІБ (повністю) особи, яка склала протокол;
- ПІБ (повністю) та адреси (контактні телефони) понятих;
- ПІБ (повністю) інших учасників слідчої дії (експерт, працівники поліції, адвокат);
- статті КПК України, на підставі і з дотриманням яких проводиться впізнання;
- роз'яснення понятим їх прав та обов'язків, а також обставин справи;
- повні дані про осіб та інших об'єктів, яких пред'являють для впізнання;
- ознаки зовнішності осіб (вік, зріст, будова тіла, колір волосся, тип та особливості обличчя, ознаки одягу) та інших об'єктів (форма, розмір, колір), що пред'являються для впізнання з описом їх особливостей та прикмет;
- пропозиція особі, яка пред'являється для впізнання, зайняти будь-якого місця за власної ініціативи серед інших осіб, що пред'являються для впізнання;
- місце, що обрала особа, яку пред'являють для впізнання;
- спосіб виклику впізнаючого;
- повні дані впізнаючого та попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань відповідно до ст. 384 КК України та за відмову від давання показань відповідно до ст. 385 КК України (тільки свідок);
- ознаки, за якими впізнаючий упізнав особу чи предмет;

– відомості про проведення фотозйомки або відеозапису із зазначенням типу апарата, чутливості плівки та ін.;

– зауваження, які надійшли від учасників даної слідчої дії (якщо вони мали місце), та підписи слідчого та усіх учасників впізнання.

В якості допоміжних засобів фіксації результатів і ходу впізнання можуть застосовуватися фотографування, аудіо- або відеозапис.

Особливості застосування фотозйомки.

Під час фотозйомки при впізнанні необхідно зробити такі знімки:

1) загальний вид обстановки, у якій проводилось пред'явлення для впізнання, разом з усіма учасниками слідчої дії;

2) групу об'єктів, які пред'являються для впізнання;

3) кожний об'єкт, що пред'являється для впізнання, окремо;

4) суб'єкта впізнання, який вказує на той об'єкт, який він упізнав;

5) впізнаний об'єкт окремо детальним планом так, щоб було видно ознаки, за якими його було впізнано.

Матеріали результатів фіксування фотознімки закріплюються на матеріальних носіях, опечатуються (прошнуровуються) і долучаються до протоколу впізнання.

Особливості застосування відеозапису.

Застосування відеозапису при фіксації даної слідчої дії є ефективнішим ніж фотозйомка, оскільки фіксується візуальне зображення об'єктів у динаміці разом із звуковим супроводженням.

Відеозапис впізнання доцільно застосовувати у таких випадках:

– якщо впізнання проводиться за голосом, особливостями мови, ходи та інших динамічних ознак людини (відеозапис є незамінним);

– при пред'явленні для впізнання ділянок місцевості або приміщень, якщо наразі даються показання про зв'язок впізнаного об'єкта із злочинними подіями;

– для фіксації особливостей поведінки суб'єкта впізнання та особи, яка підлягає впізнанню, під час слідчої дії;

– при наявності достовірної інформації, що суб'єкт впізнання надалі змінить (відмовиться) показання і це поставить під сумнів достовірність результатів впізнання;

– при наявності достатніх підстав вважати, що суб'єкт впізнання не з'явиться до суду, а результати впізнання будуть оскаржені або поставлені під сумнів;

– при необхідності виготовити відеозапис, якщо відсутня можливість пред'явити об'єкти для впізнання в натурі, та ін.

Перед застосуванням відеозапису слідчий повинен ознайомити спеціаліста з матеріалами, що стосуються впізнання, та роз'яснити йому

процесуальний характер, можливість кримінальної відповідальності, мету зйомки. Після цього необхідно оглянути місце зйомки, з урахуванням його умов, визначити розміщення учасників слідчої дії, відповідно до процесуальних та тактичних правил пред'явлення для впізнання, намітити точки зйомки та послідовність фіксації.

Сам відеозапис проводиться таким способом – спочатку проводиться оглядова зйомка обстановки, умов проведення впізнання та учасників слідчої дії, роз'яснення учасникам впізнання їх прав та обов'язків, зокрема проводиться ознайомлювальна зйомка учасників.

Після цього необхідно зафіксувати об'єкти, у числі яких будуть пред'являтися предмети (особи) для впізнання, надання можливості особі, яку впізнають, самій зайняти місце (за власної ініціативи) в групі пред'явлених для впізнання осіб та взаємне розташування усіх учасників слідчої дії.

Далі фіксують спосіб виклику суб'єкта впізнання (важливо зафіксувати відсутність контакту слідчого або інших учасників слідчої дії з впізнавачем) та пропозиція слідчого вказати на об'єкт, який суб'єкт впізнання спостерігав під час злочинної події. На даному етапі важливо зафіксувати реакцію суб'єкта впізнання та його заяву чи повідомлення, що пов'язана із впізнанням.

Якщо під час слідчої дії акцентується увага на ознаках, за якими відбулося впізнання, знімання необхідно вести достатньо укрупненим планом, показуючи наявність або відсутність названих впізнавачем ознак. Закінчується зйомка тим, що фіксують заяви та зауваження учасників слідчої дії та оголошення слідчим протоколу.

Відеофіксування впізнання повинно являти собою закінчений відеозапис, переглянувши який можна було б уявити, як відбулося впізнання – наскільки впевнено діяв суб'єкт впізнання, яка була реакція особи, яку впізнали, та ін.

Після проведення відеозапису відеозапис демонструють усім учасникам слідчої (розшукової) дії. Запис долучається до протоколу впізнання в опечатаному виді та зберігається при кримінальній справі.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що результати пред'явлення для впізнання є доказом у кримінальній справі і, як усі інші види доказів, підлягають оцінці. Слідчому особливо важливо зважено підходити до оцінки результатів даної слідчої (розшукової) дії, надання юридично оформлених процесуальних висновків про достовірність й об'єктивність впізнання та його доказового значення.

Якщо факт впізнання не викликає ніяких сумнівів у вірогідності, але не відповідає або суперечить іншим фактичним даним, що

встановлені у справі, то діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення нових доказів і перевірку наявних у кримінальному провадженні, з метою усунення протиріч.

Питання для самоконтролю:

1. Визначте поняття слідчої дії «Пред'явлення для впізнання».
2. Визначте організаційно-тактичні вимоги до проведення впізнання.
3. Зазначте види слідчої дії «Пред'явлення для впізнання».
4. Назвіть етапи проведення слідчої дії «Пред'явлення для впізнання».
5. Охарактеризуйте підготовчий етап до пред'явлення для впізнання.
6. Визначте характерні ознаки та особливості підбору осіб, що можуть залучитись для проведення даної слідчої дії.
7. Назвіть основні положення загальної тактики пред'явлення для впізнання.
8. За якою класифікацією приймається рішення проведення слідчої дії «Пред'явлення для впізнання»?
9. Хто може бути учасником пред'явлення для впізнання?
10. Назвіть особливості пред'явлення для впізнання живої особи.
11. Які особливості пред'явлення для впізнання речі?
12. В чому відмінність пред'явлення для впізнання трупа (тіла мертвої людини)? Які основні тактичні вимоги?
13. Назвіть особливості пред'явлення для впізнання за голосом, фонограмою.
14. Як здійснюється пред'явлення для впізнання за ходою?
15. Назвіть особливості пред'явлення для впізнання осіб за фотознімками або відеозображенням.
16. Яким чином відбувається фіксація ходу та результатів впізнання?

Розділ 7

ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

7.1. Поняття, завдання, принципи та стадії слідчого експерименту

У процесі розслідування різних видів кримінальних правопорушень, особливо тяжких (зокрема умисних убивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, злочинів у сфері незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів або психотропних речовин, підроблення документів, кримінальних правопорушень у сфері безпеки руху так експлуатації транспорту тощо), нерідко виникає необхідність перевірки достовірності показань учасників кримінального провадження шляхом проведення експериментально-дослідницьких дій.

Такі дії можуть бути спрямовані на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів чи явищ, виконання нею конкретних дій, а також на перевірку наявності або відсутності певних умінь, навичок чи фізичних можливостей. Реалізація подібних перевірок здійснюється за допомогою однієї з найважливіших слідчих (розшукових) дій – слідчого експерименту.

Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучне, систематичне змінювання умов певного явища, яке спостерігається, з метою виявлення його властивостей, зв'язків та закономірностей. Слідчий експеримент слід відмежовувати від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, що використовується в процесі пізнавальної діяльності під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Слідчий експеримент – це пізнавальна слідча (розшукова) дія, передбачена нормами КПК України, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження.

Ця слідча дія має вагоме психологічне значення, оскільки її результати часто мають переконливий, наочний характер і надають об'єктивні дані про можливість або неможливість існування певного факту чи явища. Спростування таких результатів, зазвичай є вкрай складним, що підвищує доказове значення проведеного експерименту.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих (розшукових)

дій і, зазвичай проводиться на пізніших етапах досудового розслідування. Несвоєчасне його проведення може негативно вплинути на повноту та якість встановлення обставин кримінального правопорушення, особливо коли перевіряються факти, пов'язані з умовами видимості, оглядовості чи особливостями місцевості, що зазнають швидких змін. Таким чином, у випадках, коли обставини злочину потребують оперативної перевірки, слідчий експеримент доцільно відносити до системи першочергових слідчих (розшукових) дій.

Узагальнюючи результати опрацювання наукових джерел, присвячених вивченню досліджуваної тематики, наведемо співвідношення кількості проведених слідчих експериментів, відносно загальної кількості проведення СРД у окремих видах кримінальних правопорушень, а саме:

№ з/п	Вид злочину	Частка проведених слідчих експериментів серед усіх слідчих дій даної категорії (%)	Мета проведення слідчого експерименту
1	Умисне вбивство (ст. 115 КК України)	62	Перевірка можливості сприйняття події свідками, встановлення механізму нанесення тілесних ушкоджень
2	Розбійні напади (ст. 187 КК України)	55	Визначення можливості вчинення кримінального правопорушення за певних умов (освітлення, оглядовість, час)
3	Вимагання (ст. 189 КК України)	38	Встановлення реальної можливості здійснення контактів між потерпілим і підозрюваним
4	Захоплення заручників (ст. 147 КК України)	47	Перевірка просторових умов утримання заручників, можливості переміщення
5	Незаконне виготовлення зброї або вибухових речовин (ст. 263 КК України)	71	Встановлення технічної можливості виготовлення зброї чи боєприпасів у зазначених умовах
6	Незаконний обіг	44	Перевірка можливості

№ з/п	Вид злочину	Частка проведених слідчих експериментів серед усіх слідчих дій даної категорії (%)	Мета проведення слідчого експерименту
	наркотичних засобів (ст.ст. 305-327 КК України)		приховування або виготовлення речовин у вказаних місцях
7	Підроблення документів	52	Встановлення можливості виготовлення або підробки документів за допомогою певних технічних засобів
8	Дорожньо-транспортні пригоди	68	Визначення механізму ДТП, оглядовості, реакції водія, технічного стану транспортного засобу
9	Злочини, пов'язані з пожежами та вибухами	59	Перевірка можливості самозаймання, визначення джерела займання або вибуху

Наведемо таблицю № 2, яка розкриває частоту проведення слідчих експериментів під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень:

№ з/п	Вид кримінального правопорушення	Частота проведення слідчого експерименту, %	Характеристика причин проведення
1	Дорожньо-транспортні пригоди (ДТП)	98	Необхідність перевірки механізму події, видимості за певних умов, швидкості, гальмівного шляху
2	Нещасні випадки, які призвели до тяжких наслідків на виробництві	84	Відтворення дій потерпілого, умов безпеки, технічних факторів
3	Умисні вбивства	78	Відтворення обстановки, механізму дій, положення

№ з/п	Вид кримінального правопорушення	Частота проведення слідчого експерименту, %	Характеристика причин проведення
			тіла та знарядь злочину
4	Тілесні ушкодження	72	Перевірка механізму утворення тілесних ушкоджень, положення учасників конфлікту
5	Розбої	66	Перевірка можливості сприйняття, напрямку втечі, послідовності дій нападників
6	Грабежі	61	Відтворення обстановки злочину, можливості опору чи спостереження
7	Умисне знищення майна громадян шляхом підпалу	58	Визначення можливості самозаймання, напрямку поширення вогню, дій підозрюваного
8	Незаконне поводження зі зброєю	54	Встановлення можливості пострілу, умов використання зброї, навичок виготовлення зброї
9	Зґвалтування та злочини пов'язані із посяганням на статеву свободу та недоторканість	52	Встановлення можливості вчинення дій у конкретних умовах місця та часу; встановлення механізму утворення тілесних ушкоджень
10	Хуліганство	47	Перевірка обставин конфлікту, можливості сприйняття очевидцями
11	Незаконний обіг наркотичних засобів	42	Встановлення можливості збуту, передачі, приховування речових доказів; перевірка навичок щодо виготовлення наркотичної речовини
12	Крадіжки	38	Перевірка способу проникнення, подолання перешкод, швидкості дій;

№ з/п	Вид кримінального правопорушення	Частота проведення слідчого експерименту, %	Характеристика причин проведення
			можливості вчинити відповідні дії за певний проміжок часу та/або однією особою
13	Контрабанда	33	Перевірка можливості приховування товарів, часу і способу переміщення
14	Шахрайства	24	Використовується для перевірки поведінки підозрюваних у змодельованій ситуації
15	Корупційні злочини	18	Застосовується епізодично для перевірки фактів передачі предметів чи документів

Сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає в активному впливі дослідника на об'єкт із метою глибшого пізнання його властивостей. Такий вплив здійснюється шляхом створення спеціально змодельованих (штучних) умов, необхідних для виявлення закономірностей, що характеризують певне явище чи процес. Власне експеримент дозволяє не лише спостерігати подію, а й керувати нею – змінюючи окремі умови перебігу подій у потрібному напрямі, дослідник (особа, яка проводить слідчий експеримент) отримує можливість перевірити свої припущення щодо механізму їх виникнення.

Зміст експериментального методу становлять різноманітні випробування та дослідницькі дії, за допомогою яких відокремлюється явище, що цікавить слідство, від інших, і встановлюється його природа, сутність та походження. Це забезпечує можливість формування достовірних висновків щодо того, чи могло аналогічне явище відбутися в подібних умовах у минулому або повторитися в майбутньому.

Проведення слідчого експерименту регламентується ст. 240 КПК України. Його основна мета полягає у **встановленні, перевірці, уточненні та оцінці фактів**, що мають значення для кримінального провадження.

На підставі проведеного аналізу судово-слідчої практики, поєднаного із опитуванням слідчих (дізнавачів) органів досудового розслідування НПУ, до основних **завдань слідчого експерименту** можна віднести:

1. перевірка та уточнення фактичних даних, отриманих у результаті проведення інших слідчих (розшукових) дій – огляду, допиту, пред'явлення для впізнання тощо;
2. встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення;
3. перевірка попередніх висунутих слідчих версій;
4. виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню кримінального правопорушення;
5. усунення протиріч у показаннях підозрюваних, свідків та потерпілих;
6. визначення меж поінформованості або необізнаності осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення про обставини події;
7. отримання нових доказів та уточнення вже наявних даних тощо.

Учасники слідчого експерименту:

До складу учасників слідчого експерименту входять **обов'язкові** та **необов'язкові** учасники.

1. **Обов'язкові учасники:**

– особа, яка проводить слідчу (розшукову) дію – слідчий (дізнавач) або працівник оперативного підрозділу (за дорученням слідчого/дізнавача);

– особа (особи), показання яких потребують перевірки, шляхом проведення слідчого експерименту. До таких осіб належать підозрюваний, потерпілий або свідок. Наприклад, у разі перевірки можливостей конкретної особи чути або бачити подію в певних умовах (дощ, темна пора доби тощо), сприймати окремі явища чи володіти певними професійними навичками, її участь у слідчому експерименті є обов'язковою. Якщо підозрюваний відмовляється брати участь у таких діях, проведення експерименту унеможливується. У деяких випадках роль дослідних осіб можуть виконувати спеціально запрошені особи – статисти;

– поняті (не менше двох осіб). Якщо спостереження необхідно вести одночасно у кількох місцях (наприклад, місце пострілу і місце сприйняття звуку), у кожному з них повинно бути щонайменше по два поняті. Таким чином, залежно від кількості місць проведення дослідів, може бути залучено 2, 4, 6 і більше понять в залежності від умов проведення слідчого експерименту.

2. **Необов'язкові учасники** – це особи, залучення яких сприяє якісному проведенню експерименту. До них належать:

- спеціалісти (у тому числі технічні експерти, криміналісти, кінологи, експерти відповідних експертних установ тощо);
- оперативні працівники, які забезпечують охорону місця події або допомагають у проведенні слідчої (розшукової) дії;
- статисти, що відтворюють певні дії учасників події;
- свідки або потерпілі, якщо їхня присутність є доцільною для перевірки або уточнення показань.

Питання про залучення необов'язкових учасників вирішується слідчим (дознавачем) самостійно, з урахуванням конкретної **слідчої ситуації**, характеру події та поставлених на вирішення слідчого експерименту завдань.

Наведемо таблицю, в якій відображено процесуальний статус осіб, які запрошуються для проведення слідчого експерименту:

№ з/п	Вид кримінального правопорушення	Учасники слідчого експерименту
1	Дорожньо-транспортна пригода (ДТП)	Підозрюваний (водій), свідки, потерпілий, спеціаліст-автотехнік, поняті, слідчий
2	Умисне вбивство	Підозрюваний, поняті, судово-медичний експерт, слідчий, спеціаліст-криміналіст
3	Розбій	Підозрюваний, потерпілий, поняті, оперативні працівники, спеціаліст, слідчий
4	Згвалтування	Підозрюваний, потерпіла, поняті, психолог (за потреби), спеціаліст-криміналіст, слідчий
5	Крадіжка з проникненням у житло чи інше приміщення	Підозрюваний, поняті, спеціаліст, оперативні працівники, слідчий
6	Кримінальні правопорушення пов'язані із корупцією	Підозрюваний, свідки, поняті, спеціаліст із фіксації технічних засобів, слідчий
7	Підпал (умисне знищення майна)	Підозрюваний, спеціаліст-пожежотехнік, поняті, свідки, слідчий
8	Домашнє насильство	Підозрюваний, потерпіла, свідки, психолог, поняті, слідчий
9	Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів	Підозрюваний, свідки, спеціаліст, слідчий, поняті

Проведення слідчого експерименту як складної слідчої (розшукової) дії ґрунтується на низці принципів, які забезпечують його законність, наукову обґрунтованість та доказову цінність отриманих результатів. Залежно від свого змісту та функціонального призначення, принципи проведення слідчого експерименту поділяються на **загальні (процесуальні)** та **спеціальні (криміналістичні)**.

1. Загальні (процесуальні) принципи:

Ці принципи випливають із положень КПК України та визначають правові межі проведення слідчого експерименту як процесуальної дії.

1. *Принцип законності.* Усі дії слідчого (дізнавача) повинні відповідати вимогам кримінального процесуального закону. Проведення експерименту допускається лише за наявності законних підстав і з дотриманням установленної процедури. Будь-які порушення порядку, передбаченого КПК, приводять до втрати доказового значення результатів.

2. *Принцип добровільності участі осіб.* Участь підозрюваного, свідка чи потерпілого у слідчому експерименті можлива лише за їх згодою. Неприпустимим є будь-який фізичний або психологічний тиск на учасників.

3. *Принцип забезпечення безпеки.* Слідчий зобов'язаний унеможливити створення ситуацій, які можуть загрожувати життю чи здоров'ю учасників, а також завдати шкоди майну чи навколишньому середовищу.

4. *Принцип об'єктивності та неупередженості.* Хід і результати слідчого експерименту повинні оцінюватися неупереджено, без попереднього припущення про вину чи невинуватість певної особи.

5. *Принцип повного документування.* Відповідно до вимог КПК, хід і результати експерименту мають бути зафіксовані у протоколі. Доцільно також застосовувати фото-, відеозйомку, плани, схеми, що підвищує достовірність доказів.

2. Спеціальні (криміналістичні) принципи.

Ці принципи відображають науково-методичну сутність слідчого експерименту як криміналістичного засобу пізнання фактів та перевірки слідчих версій.

1. *Достовірності відтворення обстановки та обставин події.* В ході проведення слідчої (розшукової) дії необхідно максимально точно відтворити умови, за яких відбувалася подія: місце, час, освітлення, положення предметів, метеорологічні умови тощо. Лише за умови подібності умов результати експерименту можуть бути визнані об'єктивними.

2. *Наукової обґрунтованості.* Експериментальні дії мають базуватися на досягненнях науки, техніки та логіки пізнання. Будь-який дослід

повинен бути повторюваним, контрольованим і таким, що підлягає перевірці.

3. *Комплексності та системності.* Перевірка версій шляхом проведення слідчого експерименту має здійснюватися у взаємозв'язку з іншими слідчими діями (оглядом, допитом, обшуком тощо). Комплексний підхід дозволяє уникнути помилок у встановленні причинно-наслідкових зв'язків.

4. *Повторюваності дослідів.* Для підтвердження достовірності результатів необхідно проводити кілька експериментів в аналогічних або змінених умовах. Повторюваність забезпечує можливість перевірки стабільності і об'єктивності отриманих даних.

5. *Ефективності та доцільності.* Проведення експерименту повинно мати практичну мету – сприяти встановленню істини у кримінальному провадженні. Недоцільні або штучні дії, що не мають значення для розслідування, є неприпустимими.

У криміналістиці розрізняють кілька **видів слідчого експерименту**, які класифікуються за змістом перевірюваних обставин, за характером дій, що виконуються, та за процесуальними особливостями їх проведення. Такий розподіл дає змогу не лише чітко визначити завдання кожного експерименту, але й забезпечити його ефективність, дотримуючись вимог законності, об'єктивності та безпеки учасників.

Таким чином, слідчі експерименти можна **класифікувати наступним чином:**

1. За метою проведення:

Слідчий експеримент зі встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища – проводяться для перевірки достовірності показань, отриманих від підозрюваних, свідків, потерпілих (наприклад, чи міг свідок бачити подію з певної відстані). У правоохоронній діяльності даний різновид слідчого експерименту застосовується досить широко. У більшості випадків його метою є перевірка можливості сприйняття певного факту чи явища за допомогою органів зору або слуху. Під час проведення такого експерименту слідчий (дознавач) повинен враховувати всі умови, за яких здійснювалося сприйняття – освітлення, відстань, наявність перешкод, рівень шуму тощо. Саме тому експеримент доцільно проводити безпосередньо у тому місці, в той самий час і в аналогічній обстановці, за яких відбувалася подія злочину, що забезпечує найбільшу достовірність отриманих результатів. Так, 19.02.2005 р. в одному зі спальних районів м. Дніпропетровська був учинений розбійницький напад на гр. А., під час якого злочинці заволоділи його індивідуальним майном. При

проведенні огляду місця події був установлений свідок К., який мешкав на восьмому поверсі дому, біля якого відбувалася злочинна подія. К. розповів слідчому, що з вікна своєї квартири о 2 год. ночі того ж дня бачив, як у дворі дому раніше йому знайомі Р. і П. вимагали із застосуванням фізичного насильства від невідомої йому особи гроші. Оцінюючи обстановку місця події, враховуючи час і місце спостереження, у слідчого виникли сумніви щодо можливості К. запам'ятати ознаки людини зі значної відстані при обмеженій видимості. Зважаючи на це, з метою перевірки цих показань було вирішено провести експеримент. 25.02.2005 р. близько 2 год. ночі слідчий разом з К. та двома понятими розмістився біля вікна квартири, де мешкав свідок. На місці, де був учинений злочин, знаходилися двоє статистів (які були не відомі К.), двоє понять і помічник слідчого. Статисти вели бесіду між собою, а група, що знаходилася у приміщенні, спостерігала за нею. К. запам'ятав анатомічні й функціональні ознаки людей (статистів), які вели між собою розмову, та повідомив про них слідчому. Слідчий був вражений таким повідомленням, оскільки ні він, ні поняті, які знаходилися поруч, не змогли розгледіти будь-які прикмети статистів. Як з'ясувалося пізніше, К. мав специфічні зорові якості і досить добре орієнтувався у темряві. Отже, експеримент дозволив перевірити об'єктивність показань свідка.

Дослідницькі експерименти спрямовані на виявлення нових фактичних даних, необхідних для встановлення істини (наприклад, перевірка можливості виникнення пожежі від певного джерела). Так, під час розслідування кримінального провадження за фактом умисного підпалу господарської будівлі у сільській місцевості виникла необхідність з'ясувати, чи міг вогонь поширитися від свічки, залишеної поблизу легкозаймистих матеріалів, або займання мало інше походження.

З цією метою слідчий за участю спеціаліста-пожежотехніка, понять та працівників ДСНС провів дослідницький слідчий експеримент. На контрольному зразку відтворено умови, максимально наближені до реальних: приміщення аналогічного розміру, ті самі матеріали, відстань і розташування свічки. У ході дослідів встановлено, що займання у таких умовах не могло настати самотійно, а отже, пожежа мала штучний характер.

2. За характером обставин, що перевіряються:

– з перевірки можливості сприйняття події – чи міг учасник чути, бачити, відчувати певні обставини (залежно від освітлення, шуму, відстані тощо);

- з перевірки можливості виконання певних дій – встановлюється, чи міг підозрюваний виконати певні фізичні дії у конкретних умовах (перелізти через паркан, відкрити сейф, зняти замок);
- з перевірки механізму події або утворення слідів – відтворюється послідовність подій для перевірки, як саме утворилися матеріальні сліди (плями крові, пошкодження тощо);
- з перевірки послідовності події – встановлюється, у якій послідовності відбувалися дії чи етапи злочину (наприклад, порядок нанесення ударів);
- з перевірки можливості настання наслідків – визначається, чи могли певні дії викликати конкретні результати (вибух, займання, травму).

3. За об'єктом дослідження:

- за участю осіб – проводяться для перевірки дій, сприйняття чи показань учасників (підозрюваного, свідка, потерпілого);
- з використанням предметів або технічних засобів – для перевірки властивостей, дії механізмів, зброї, транспорту, вогню, хімічних речовин тощо;
- з використанням моделей або макетів – якщо неможливо або небезпечно відтворити подію у реальних умовах (наприклад, моделювання ДТП або вибуху).

4. За способом проведення:

- прямі експерименти – дії виконуються безпосередньо в умовах, максимально наближених до реальних. Як правило вказаний вид експериментів широко застосовуються в процесі досудового розслідування ДТП.
- непрямі (модельні) – проводяться за допомогою макетів, схем, технічних моделей.
- комбіновані – поєднують елементи прямого та модельного експерименту.

5. За процесуальним статусом ініціатора проведення:

- ініційовані слідчим – проводяться за рішенням слідчого (дізнавача) у межах кримінального провадження;
- ініційовані прокурором – проводяться за рішенням прокурора, який здійснює процесуальне керівництво кримінального провадження;
- проведені за клопотанням сторін – ініційовані стороною захисту або потерпілим.

6. За складністю проведення:

- одиничні експерименти – перевіряється одне конкретне положення;
 - комплексні (багатоетапні) – поєднують кілька перевірок у межах одного досліджу, спрямованих на встановлення взаємопов'язаних фактів.
- Всі зазначені види слідчих експериментів мають бути безпечними

для учасників слідчої (розшукової) дії та оточуючих й ні в якому разі не порушувати їх конституційні права, честь та гідність. Усі експериментальні дії та випробування, що застосовуються під час слідчої дії, не повинні межувати з учиненням нового аналогічного кримінального правопорушення.

Проведення слідчого експерименту слід поділити на три основні етапи:

- підготовка до проведення слідчого експерименту (підготовчий);
- безпосереднє проведення експерименту (робочий);
- фіксація ходу та результатів експериментальних дій (заклучний).

7.2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту

Однією з ключових умов ефективного проведення слідчого експерименту є ретельна, всебічна та професійно організована підготовка. Ця слідча (розшукова) дія потребує значно більшої організаційної й методичної уваги, ніж більшість інших процесуальних дій, оскільки передбачає залучення значної кількості учасників, підбір необхідних предметів, засобів фіксації, а також багаторазове відтворення дослідів у різних умовах. Недостатня підготовка нерідко призводить до поверховості, неповноти та сумнівності результатів, що унеможлиблює формування достовірних висновків.

Підготовчий етап розпочинається з моменту прийняття слідчим рішення про проведення експерименту та охоплює як дії, що виконуються до виїзду на місце, так і організаційні заходи безпосередньо перед початком дослідницьких випробувань.

Дії слідчого (дознавача) *до виїзду на місце проведення експерименту*:

- вивчає матеріали кримінального провадження та визначає необхідність проведення експерименту;
- формулює мету, завдання й коло обставин, що підлягають перевірці;
- розробляє загальний і детальний план проведення дослідів;
- визначає методику, послідовність і способи виконання експериментальних дій;
- у разі потреби повторно допитує особу, яка братиме участь у експерименті, з метою уточнення показань;
- отримує добровільну згоду на участь у досліді від підозрюваного, свідка чи потерпілого (якщо їх участь є обов'язковою);
- з'ясовує мотиви згоди підозрюваного на участь у слідчій дії;

- попередньо ознайомлюється з місцем проведення для кращої орієнтації в обстановці;
- визначає найсприятливіший час, місце та умови проведення експерименту, що максимально наближаються до реальної обстановки злочину;
- за потреби погоджує проведення експерименту на території підприємств, установ або приватних об'єктів із їхніми власниками чи керівниками;
- формує склад учасників слідчої (розшукової) дії та розподіляє між ними функціональні обов'язки;
- визначає послідовність проведення дослідів, якщо участь беруть кілька підозрюваних;
- здійснює реконструкцію (підготовку місця) обстановки злочину або окремих його елементів;
- готує предмети, речі чи моделі, необхідні для експериментальних перевірок, замінюючи небезпечні об'єкти безпечними аналогами (макети ножів, пістолетів тощо);
- забезпечує наявність технічних засобів, транспорту, засобів зв'язку та фіксації (фото, відео, звукозапису);
- за потреби консультується зі спеціалістами чи вивчає спеціальну літературу для підвищення рівня підготовки.

Після прибуття на місце проведення слідчого експерименту слідчий (дознавач) організовує роботу наступним чином:

- проводить попередній огляд місця та забезпечує його охорону;
- фіксує вихідну обстановку, у якій відбуватимуться досліді;
- видаляє сторонніх осіб, які не мають відношення до експерименту;
- перевіряє схожість умов експерименту з реальною обстановкою події, що перевіряється;
- у разі потреби здійснює реконструкцію окремих елементів;
- роз'яснює учасникам їхні права, обов'язки та порядок дій;
- проводить інструктаж учасників СРД, роз'яснюючи мету, зміст і послідовність дослідів;
- визначає засоби фіксації результатів (фотографування, відеозйомка, звукозапис, схеми, плани тощо) про що повідомляє учасників.

Після виконання всіх організаційних заходів слідчий пропонує учасникам зайняти визначені місця, перевіряє готовність технічних засобів фіксації й переходить до **робочого (дослідницького) етапу** проведення слідчого експерименту.

7.3. Тактика слідчого експерименту

Після завершення організаційно-підготовчих заходів та прибуття на місце проведення слідчого експерименту слідчий пропонує особі, показання якої підлягають перевірці, вказати маршрут до місця події. У подальшому всі учасники слідчої дії рухаються цим маршрутом.

Ефективність і достовірність результатів слідчого експерименту значною мірою залежать від дотримання низки тактичних прийомів, які визначають його наукову обґрунтованість, безпечність та доказову цінність.

До основних тактичних прийомів належать:

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до реальних. Експериментальні дії повинні відбуватися в обстановці, яка за своїми характеристиками (місце, час, погодні умови, освітлення, тривалість, темп дій) максимально відтворює ті, що мали місце під час події. У випадку істотних змін обстановки допускається її часткова реконструкція – лише тих елементів, які мають значення для перевірки версії чи фактів.

2. Використання аналогічних предметів, механізмів і матеріалів. Для забезпечення об'єктивності результатів під час слідчого експерименту бажано застосовувати ті самі або ідентичні за властивостями об'єкти, що використовувалися під час учинення злочину. Використання речових доказів допускається лише за відсутності ризику їх пошкодження або знищення. У разі неможливості – застосовуються предмети-аналоги чи натурні макети, що імітують реальні об'єкти. Забороняється використання небезпечних об'єктів або таких, що можуть спричинити шкоду життю, здоров'ю людей чи майну.

3. Неодноразовість і поетапність проведення дослідів. Для досягнення достовірності результатів експериментальні дії доцільно повторювати кілька разів у різних умовах. Подію, що перевіряється, слід розбивати на окремі етапи, кожен із яких досліджується окремо, а отримані результати узагальнюються для формування повної картини. Такий підхід виключає випадковість і підвищує точність висновків одержаних в результаті слідчого експерименту.

4. Залучення учасників події до проведення слідчого експерименту. Участь свідків, потерпілих або підозрюваних сприяє точнішому відтворенню обставин злочину. У певних випадках це має також психологічний ефект, що може впливати на поведінку чи показання особи.

5. Індивідуальне проведення експерименту з кожним підозрюваним окремо. Якщо у справі кілька підозрюваних, слідчий (дізнавач) повинен проводити експеримент із кожним окремо, щоб уникнути узгодження позицій, взаємного впливу або навідного характеру пояснень. У разі відсутності особи, яка брала участь у злочині, допускається використання статистів, подібних до неї за анатомічними й фізіологічними ознаками.

Дотримання зазначених тактичних умов, а також вимог КПК України щодо законності, добровільності та безпеки забезпечує отримання об'єктивних результатів, які можуть бути використані в подальшому як докази у кримінальному провадженні.

Після завершення всіх дослідницьких дій слідчий переходить до заключного етапу – фіксації ходу та результатів слідчого експерименту, оформлюючи відповідний протокол із доданими матеріалами фото-, відеозйомки чи схемами.

7.4. Фіксація результатів слідчого експерименту

За результатами проведення слідчого експерименту слідчий (дізнавач) складає протокол, який виступає основним процесуальним засобом фіксації ходу та результатів цієї слідчої (розшукової) дії. Структурно протокол складається з трьох частин: вступної, описової та заключної.

У *вступній частині* протоколу особою, яка проводить ЄРД, зазначаються:

- дата, час і місце його складання;
- посада, спеціальне звання та прізвище слідчого, який проводив експеримент;
- підстава проведення слідчого експерименту (номер ЄРДР, дата внесення та правова кваліфікація);
- відомості про інших учасників слідчої дії, зокрема понятих;
- статті КПК України, відповідно до яких проведено слідчий експеримент;
- відомості щодо дотримання процесуальних вимог (добровільна згода особи на участь у слідчій дії; роз'яснення прав і обов'язків учасників; попередження свідків і потерпілих про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК України);
- повідомлення учасників про застосування науково-технічних засобів, їх ідентифікаційні ознаки, технічні характеристики;

- час початку та закінчення проведення слідчої (розшукової) дії.

Описова частина протоколу містить відомості про:

- обстановку та умови, в яких проводився слідчий експеримент;
- об'єкти, що використовувалися під час дослідних дій;
- зміст і послідовність проведених дослідів;
- результати, отримані в процесі експерименту;
- застосування допоміжних засобів фіксації (відеозапис, фотозйомка, складання схем, планів тощо).

У заключній частині протоколу фіксуються:

- перелік додаткових матеріалів (схем, планів, фотознімків, відеозаписів тощо);
- відмітка про ознайомлення учасників із протоколом;
- заяви та зауваження учасників (за їх наявності);
- підписи всіх учасників слідчого експерименту.

До додаткових засобів фіксації перебігу та результатів слідчого експерименту належать складання таблиць, схем, діаграм, графіків, планів, а також використання фото-, звуко- і відеозапису.

Відеозапис є особливо доцільним при проведенні складних експериментально-дослідницьких дій, оскільки повторний перегляд відеоматеріалів дозволяє виявити деталі, що не були відображені у протоколі, встановити можливі прогалини або неточності в ході проведення експерименту, а також уточнити обставини, які мають доказове значення.

Відеофіксацію слідчого експерименту доцільно застосовувати у таких випадках:

- коли експеримент проводиться у присутності підозрюваного або інших осіб, зацікавлених у його результатах (наявність відеоматеріалів забезпечує можливість їх об'єктивної оцінки судом);
- коли після проведення експерименту обстановка місця події підлягає зміні, що унеможливить її подальше відтворення;
- за наявності підстав вважати, що учасник експерименту надалі може відмовитися від наданих показань або змінити показання;
- коли результати експерименту мають значення для проведення судових експертиз;
- у випадках, коли особа, показання якої перевіряються під час експерименту, не зможе з'явитися до суду з об'єктивних причин.

Варто мати на увазі, що негативні результати слідчого експерименту свідчать про неможливість існування певного явища або виконання конкретних дій за заданих слідчим (дознавачем) умов. Однак такі результати не завжди можуть вважатися достовірними, оскільки

можливість виконання певних дій часто залежить від індивідуальних психофізіологічних особливостей особи (стану здоров'я, фізичних можливостей, наявності професійних навичок тощо). Ці чинники необхідно враховувати при оцінці ходу та результатів слідчого експерименту.

Після всебічного аналізу ходу і результатів перевірки показань на місці та проведення слідчого експерименту слідчий визначає способи використання отриманих даних у подальшому досудовому розслідуванні.

Таким чином, слідчий експеримент є одним із найбільш ефективних засобів перевірки та уточнення фактичних даних у кримінальному провадженні. Професійна організація, дотримання процесуальних норм та використання науково-технічних засобів забезпечують достовірність і доказову силу отриманих результатів. У комплексі з іншими слідчими (розшуковими) діями слідчий експеримент сприяє встановленню об'єктивної істини у справі та підвищує якість досудового розслідування.

Питання для самоконтролю:

1. Поняття, сутність та завдання слідчого експерименту.
2. Правові підстави для проведення слідчого експерименту.
3. Загальні принципи проведення слідчого експерименту.
4. Спеціальні принципи проведення слідчого експерименту.
5. Види слідчого експерименту.
6. Учасники слідчого експерименту.
7. Етапи проведення слідчого експерименту.
8. Організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту.
9. Тактичні прийоми проведення слідчого експерименту.
10. Особливості фіксації ходу і результатів слідчого експерименту.

Розділ 8

ТАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

8.1. Поняття та класифікація судових експертиз

Однією з форм використання спеціальних знань у кримінально-процесуальній діяльності є проведення експертизи. Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи²⁸ (ст. 1).

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію, про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Проведення судової експертизи регламентовано Законом України «Про судову експертизу», Кримінальним процесуальним кодексом, Цивільним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства, а також відомчими нормативними актами. Згідно з чинним законодавством експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 КПК).

Під час експертизи, на відміну від інших процесуальних дій, істотні у справі факти можуть встановлюватися за відсутності слідчого (або суду). Ця особливість дозволяє пояснити, чому законодавець встановив систему додаткових процесуальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти достовірному, повному й об'єктивному встановленню фактів експертом та всебічній перевірці його висновків слідчим і судом. Експертизу слід призначати тільки тоді, коли в цьому дійсно є необхідність, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо розслідування кримінального правопорушення. Неприпустимо призначати експертизу для вирішення питань, що потребують таких спеціальних знань, які не виходять за межі професійної підготовки слідчого прокурора або судді, тобто на вирішення експерта не виносяться питання правового характеру.

²⁸ Бідняк Г. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2018. 134 с.

Судові експертизи класифікуються за різними підставами.

Залежно від галузі спеціальних знань. За даним критерієм експертизи потрібно класифікувати за видами та підвидами, виходячи з Наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень»²⁹ Так відповідно Інструкції **основними видами (підвидами) експертизи є:**

1. Криміналістична:

- почеркознавча;
- лінгвістична експертиза мовлення;
- технічна експертиза документів;
- експертиза зброї та слідів і обставин її використання;
- трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи);
- фототехнічна, портретна;
- відео-, звукозапису;
- вибухотехнічна;
- техногенних вибухів;
- матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів);
- полімерних матеріалів;
- волокнистих матеріалів;
- нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів;
- скла, кераміки;
- наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- спиртотмісних сумішей;
- ґрунтів;
- металів і сплавів та виробів з них;
- наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі;
- речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин;

²⁹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

- харчових продуктів;
- сильнодіючих і отруйних речовин;
- вибухових речовин, продуктів вибуху (пострілу));
- біологічна.

2. Інженерно-технічна:

- інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна);
- дорожньо-технічна;
- будівельно-технічна;
- оціночно-будівельна;
- земельно-технічна;
- оціночно-земельна;
- експертиза з питань землеустрою;
- пожежно-технічна;
- безпеки життєдіяльності;
- гірничотехнічна;
- інженерно-екологічна;
- електротехнічна;
- комп'ютерно-технічна;
- експертиза електронних комунікацій, електротransпортна експертиза;
- експертиза технічного стану ліфтів;
- інженерно-механічна;
- водно-технічна;
- авіаційно-технічна;
- теплотехнічна експертиза.

Поряд із вказаними видами інженерно-технічних експертиз експертними установами можуть проводитись також інші їх види (підвиди) та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, у тому числі авіаційного та водного транспорту.

3. Економічна:

- бухгалтерського та податкового обліку;
- фінансово-господарської діяльності;
- фінансово-кредитних операцій.

4. Товарознавча:

- машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання;
- автотоварознавча;

- транспортно-товарознавча;
- військового майна, техніки та озброєння.
- 5. Експертиза у сфері інтелектуальної власності:**
 - літературних та художніх творів;
 - фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення;
 - винаходів і корисних моделей;
 - промислових зразків;
 - сортів рослин і порід тварин;
 - комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень;
 - топографій інтегральних мікросхем;
 - комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій;
 - економічна у сфері інтелектуальної власності.
- 6. Психологічна.**
- 7. Мистецтвознавча.**
- 8. Екологічна.**
- 9. Військова.**
- 11. Судово-ветеринарна.**
- 12. Гемологічна.**
- 13. Історико-археологічна.**

Судово-медичні експертизи поділяються на експертизи трупа, живих осіб та речових доказів. Завдання їх полягає у встановленні причини смерті, характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, визначенні групової належності й походження різних виділень організму людини та вирішенні інших питань, що вимагають застосування судово-медичних знань.

Судово-психіатрична експертиза призначається слідчим з приводу встановлення психічного стану особи.

За даним критерієм можливо назвати велику кількість експертних, оскільки не можна перерахувати всі можливі види наукових, технічних або інших спеціальних знань, у тому числі у тих галузях, що перебувають у стадії наукової розробки.

За характером вирішуваних завдань та методами дослідження судові експертизи поділяються на:

- *ідентифікаційні експертизи* – встановлюють індивідуальну тотожність;
- *класифікаційні* – визначають групову належність різного роду об'єктів;
- *діагностичні* – показують стан різних об'єктів та їхню динаміку.

За послідовністю проведення експертизи поділяються на:

- *первинні та повторні.*

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше. Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередніх) експертизи (експертиз). Повторні призначаються у разі необґрунтованості висновку експерта в результаті первинної експертизи або у разі сумніву в правильності його висновку. Така експертиза доручається іншому експертові (експертам).

За обсягом дослідження:

- *основні та додаткові.*

Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення основної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення основної експертизи. Додаткова експертиза призначається, якщо експертиза визнана неповною або не досить ясною, і доручається тому самому або іншому експертові.

За кількістю осіб, що беруть участь у провадженні досліджень:

- *одноособові та комісійні.*

Перші проводяться одним експертом, другі – групою експертів, спеціалістів з однієї галузі знань. Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією та є фахівцями в одній галузі знань. Комісія експертів може утворюватися органом, який призначив експертизу або керівником експертної установи. Комісійна експертиза може призначатися для вирішення достатньо складних питань або за наявності різних точок зору з якого-небудь питання.

За складом виконуваних завдань:

- *однорідні та комплексні.*

Однорідною є експертиза, при проведенні якої використовуються знання якоїсь однієї галузі науки. Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання. До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. При виконанні комплексної експертизи використовують спеціальні знання різних наук: це можуть бути медико-криміналістичні, психолого-психіатричні,

автотехнічні та криміналістичні, зоотехнічні, ветеринарні й інші комплексні дослідження. Фахівці, які брали участь у комплексній судовій експертизі та дійшли єдиної думки, складають і підписують спільний висновок. Зокрема, в акті визначається, у чому конкретно полягала роль кожного фахівця. У разі коли експерти не дійшли згоди, кожний з них складає окремий висновок.

8.2. Організація проведення судових експертиз

Судова експертиза має бути якісно підготовлена. *Процес підготовки експертизи містить такі основні елементи:*

- 1) збирання необхідних матеріалів;
- 2) вибір моменту призначення експертизи;
- 3) визначення предмета судової експертизи;
- 4) формулювання запитань експерту;
- 5) вибір експертної установи або експерта.

Збирання необхідних матеріалів. Такими матеріалами насамперед є досліджувані об'єкти (речові докази, жива особа, труп або його частини та ін.), щодо яких слідчий (суд) повинен з'ясувати певні питання. Досліджувані об'єкти збираються під час проведення слідчих (розшукових) дій (оглядів, обшуків та ін.) з дотриманням встановлених законом правил. У деяких випадках, особливо при проведенні ідентифікаційних експертиз експерту необхідно надавати зразки для порівняльного матеріалу. Участь спеціаліста при отриманні зразків для порівняльного дослідження була розглянута нами вище.

Об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій частіше за все мають процесуальний статус речових доказів. Вони вилучаються під час проведення таких слідчих (розшукових) дій: огляду (місця події, приміщень, ділянок місцевості, транспортних засобів), обшуку, слідчого експерименту (у формі перевірки показань на місці). Для проведення кожного з видів експертиз вилучаються певні об'єкти, основними з яких є:

- трасологічної – знаряддя, інструменти, механізми, що можуть бути знаряддями вчинення злочину, чи пристосовані для їх виготовлення; взуття та інші предмети одягу; замки, запірні пристрої та ключі від них; шини транспортного засобу;
- експертизи зброї – вогнепальна зброя та її частини, боєприпаси, кулі, гільзи, порох, можливі сліди застосування вогнепальної зброї;
- технічної експертизи документів – засоби підробки реквізитів документів (папір, клей, ножиці, фарби тощо), печатки, штампи та

засоби їх підробки, форми та пристрої для друку (принтери, ксерокси, різнографи тощо);

- почеркознавчої та авторознавчої – письмові документи з почерком та підписами: листи, щоденники, записні та телефонні книжки, електронні текстові документи з ознаками письмової мови;

- портретної – фотографії, відеозаписи, зокрема на електронних носіях та в пам'яті комп'ютера;

- звуко- та відеозапису – звукозаписи та відеозаписи на магнітних та цифрових носіях інформації;

- вибухотехнічної – вибухові пристрої, їх елементи, вибухові речовини та їх складові;

- наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; харчових продуктів; спеціальних хімічних речовин; сильнодіючих і отруйних речовин; криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів; ґрунтознавчої – зразки (проби) речовин, залежно від виду експертизи;

- товарознавчої – зразки товарів, матеріал виготовлення;

- економічної – документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності (бухгалтерська експертиза); документи про економічну діяльність підприємств і організацій; документи фінансово-кредитних операцій;

- у сфері інтелектуальної власності – літературні, художні твори, бази даних комп'ютерів, диски, фонограми, відеограми тощо.

Ми зазначили основні види експертиз та перелік можливих предметів та зразків, необхідних для проведення експертизи. Але з розширенням можливостей проведення експертиз цей перелік навряд чи може бути повним. Законодавством не передбачено обов'язкове залучення спеціалістів для проведення зазначених слідчих (розшукових) дій, але при вилученні предметів, що будуть слугувати об'єктами експертизи, це необхідно робити. Також бажано залучати в якості спеціаліста саме того експерта, який буде виконувати відповідну експертизу. При такій взаємодії слідчого зі спеціалістами досягається найбільш швидкий результат у розслідуванні злочину. А це, у свою чергу, є можливим, коли слідчий та спеціаліст є працівниками однієї системи, та для узгодження їх дій не потрібно багато часу.

Вибір моменту призначення експертизи. За загальним правилом судова експертиза повинна бути призначена своєчасно, що забезпечується плануванням цієї слідчої (розшукової) дії.

Визначаючи момент призначення експертизи, необхідно враховувати:

- 1) властивості та стан об'єктів експертного дослідження;
- 2) необхідність та можливість отримання порівняльних зразків;

3) особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо);

4) слідчу ситуацію.

Вибір моменту призначення експертизи передбачає визначення її місця у системі інших слідчих (розшукових) дій. Призначення та проведення експертизи обумовлені тактичними міркуваннями. Визначення часу призначення експертизи пов'язано з особливостями розслідуваного злочину, слідчою ситуацією, наявністю або відсутністю необхідних матеріалів для призначення експертизи.

Визначення предмета судової експертизи. Предмет експертизи – це ті обставини, які можуть бути з'ясовані в процесі експертного дослідження, та фактичні дані, що встановлюються на основі спеціальних знань і дослідження матеріалів провадження. Предмет експертизи визначається питаннями, поставленими перед експертом, слідчим або судом.

Формулювання питань експерту. Відповідно до закону перед експертом можуть бути поставлені тільки такі питання, для вирішення яких необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Існують різні посібники з судової експертизи, які містять типові переліки питань стосовно різних видів експертиз при розслідуванні тих або інших категорій злочинів. Однак такі переліки є орієнтуєчими.

Питання експерту мають відповідати таким основним вимогам:

1) не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру;

2) бути визначеними, конкретними та короткими;

3) мати логічну послідовність;

4) характеризуватися повнотою та мати комплексний характер.

Вибір експертної установи або експерта. Вибір експертної установи здійснюється з урахуванням виду експертизи, об'єктів дослідження та характеру питань, які підлягають вирішенню. В Україні існує система судово-експертних установ, в яких провадяться судові експертизи. При проведенні експертизи поза експертною установою в ухвалі про призначення експертизи вказується конкретний фахівець, якому доручається проведення експертизи.

8.3. Предмет, об'єкти та завдання, що вирішуються при проведенні окремих видів експертиз

Серед всіх зазначених вище видів судових експертиз розглянемо детальніше ті, що за статистичними даними, відомостями, отриманими під час анкетування та інтерв'ювання слідчих та експертів, а також вивченням та аналізом матеріалів кримінальних проваджень, частіше за всіх призначаються на стадії досудового розслідування.

Основним завданням *почеркознавчої експертизи* є ідентифікація виконавця рукописного тексту, цифрових записів (далі-рукопис) і підпису. Цією експертизою вирішуються і деякі не ідентифікаційні завдання (встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком).

Для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується.

Перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи слідчий (суддя) повинен пред'явити їх особі, яка ідентифікується, а потім позначити кожний зразок, тобто вказати, що це вільний (умовно вільний) зразок почерку (підпису) певної особи (вказати її прізвище, ім'я, по батькові) та посвідчити це своїм підписом.

У разі неможливості пред'явити зазначені зразки (смерть виконавця, від'їзд тощо), як зразки слід надавати документи або інші папери, на яких рукописні тексти (підписи) достовірно виконані особою, відносно якої ставиться питання ідентифікації її як виконавця досліджуваного рукопису (наприклад, заяву на отримання паспорта (форма №1), паспорт, різного роду посвідчення, на яких є власноручний підпис, та ін.).

Вільні зразки за можливості повинні відповідати об'єкту, який досліджується, за часом виконання (бажано в межах одного року), за видом матеріалів письма (папір, олівець, кулькова ручка тощо), за формою документа (накладні, відомості та ін.), за його змістом та цільовим призначенням.

Якщо текст (підпис), що досліджується, виконано друкованими літерами або спеціальним шрифтом, слід за можливості надати вільні зразки аналогічного характеру.

Відбирати експериментальні зразки почерку необхідно у два етапи. На першому – особа, яка ідентифікується, виконує текст на тему, пов'язану з розслідуванням справи, в звичних умовах (сидячи за столом, звичним приладдям письма, при нормальному освітленні). На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спеціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, взяті з рукопису, що досліджується. На цьому етапі зразки відбираються в умовах, що максимально наближаються до тих, в яких виконувався рукопис, що досліджується, тобто в тій самій позі (лежачи, стоячи та ін.), таким самим приладдям письма та на папері того самого виду (за розміром, лінуванням, характером поверхні тощо), що і документ, який досліджується. Якщо буде помічено, що той, хто пише, намагається змінити свій почерк, темп диктовки слід прискорити.

У випадках, коли тексти, що досліджуються, і особливо підписи, виконувались на бланках (касові ордери, квитанції, поштові перекази, платіжні відомості та ін.), експериментальні зразки слід відбирати на таких самих бланках або на папері, що розграфлений як бланк.

Якщо розташування підпису, що досліджується, не визначається характером документа, експериментальні зразки відбираються на окремих аркушах як лінованого, так і нелінованого паперу. Після нанесення 5-10 експериментальних підписів аркуш паперу треба міняти. Якщо рукопис, що досліджується, виконано «друкованими» літерами і цифрами або спеціальним шрифтом (креслярським, бібліотечним та ін.), експериментальні зразки на другому етапі також повинні бути виконані «друкованими» літерами і цифрами або відповідним шрифтом. Переписування з документа, що досліджується, або з машинописного (друкарського) тексту неприпустиме. Якщо є підстави припускати, що виконавець досліджуваного рукопису намагався змінити свій почерк (писав лівою рукою, іншим нахилом тощо), додатково відбираються зразки, виконані таким самим чином. Експериментальні зразки посвідчуються слідчим (суддею). У посвідчувальному надписі зазначається прізвище, ім'я та по батькові виконавця, а також особливості зразка (написані лівою рукою, спеціальним шрифтом тощо).

Якщо досліджується текст, вільні та експериментальні зразки надаються у вигляді текстів, при дослідженнях підписів та цифрових записів – як у вигляді текстів, так і відповідно у вигляді підписів та цифрових записів.

Як вільні, так і експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 5 аркушах. Чим коротший досліджуваний текст, тим більше необхідно зразків. Вільні зразки підпису

надаються по можливості не менш ніж на 10 документах, експериментальні – в кількості не менше 20 зразків підписів.

Якщо необхідно встановити, чи не виконаний підпис від імені певної особи іншою особою, надаються зразки підписів обох осіб. Зокрема, додатково відбираються експериментальні зразки почерку передбачуваного виконавця не менше ніж на 5 аркушах у вигляді записів прізвища та ініціалів особи, від імені якої виконано підпис. При відібранні експериментальних зразків підпису особи, від імені якої виконано підпис, слід запропонувати їй розписатися всіма застосовуваними нею варіантами підписів.

Під час вилучення вільних зразків підписів особи, від імені якої виконано досліджуваний підпис, слід відшукувати документи з варіантом підпису, найбільш схожим на підпис, що досліджується. Такі підписи найчастіше зустрічаються у документах, аналогічних досліджуваному.

Якщо з певних причин виконати будь-які вимоги, що стосуються зразків, не було можливості, про це слід вказати в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Якщо необхідно дослідити велику кількість підписів, їх доцільно розділити на групи (за особами, від імені яких виконано підписи, епізодами справи, видами документів тощо) і за кожною групою призначити окрему експертизу. Документи кожної групи можна пронумерувати (у вільних від тексту місцях) і, вказавши один раз у постанові (ухвалі) про призначення експертизи як назву документа, так і його порядковий номер, в подальшому посилатись тільки на порядковий номер.

Якщо виникли труднощі, пов'язані з призначенням багатооб'єктних експертиз підписів, доцільно проконсультуватися з експертом (спеціалістом).

У постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід указати на встановлені слідчим (судом) особливі обставини виконання рукопису, які могли викликати змінення ознак почерку (незвична поза або незвичайний стан виконавця, виконання рукопису в умовах низької температури тощо). Якщо є дані, що виконавцем є людина, у якої порушена координація рухів, про це також слід повідомити експерта. У випадках виконання рукопису особою похилого або старечого віку потрібно надати відомості про рік їх народження і стан здоров'я на момент можливого виконання об'єкта, що досліджується.

Основним завданням *авторознавчої експертизи* є ідентифікація автора тексту.

Авторознавчою експертизою можуть також встановлюватись (найчастіше в імовірній формі) деякі соціально-біографічні риси автора тексту (його рідна мова, рівень освіти, володіння науковим, діловим

або іншим функціональним стилем мови та ін.). Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе, зазвичай лише за наявності відносно великого тексту (не менше 500 слів).

Готуючи матеріали для проведення авторознавчої експертизи з метою встановлення авторства, слідчий (суддя) повинен зібрати вільні, умовно-вільні і експериментальні зразки письмової мови особи, яка ідентифікується.

Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, на якій його складено, і по можливості також:

- за часом виконання;
- за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (доповідна записка, особистий лист, скарга тощо);
- за іншими суттєвими обставинами, які могли впливати на формування ознак письмової мови.

Вільні зразки повинні надаватись не менш як на 25 аркушах.

Умовно вільні зразки надаються як доповнення до вільних, особливо якщо останні не вдалося зібрати в достатньому обсязі.

Експериментальні зразки повинні виконуватись на мові документа, що досліджується. Спочатку особі, яка ідентифікується, пропонують написати текст на вільно обрану нею тему, але аналогічну досліджуваному за своїм функціональним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному не лише за своїм функціональним призначенням, але і за темою. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи. Мінімальний обсяг кожного зразка – 500 слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, слід відібрати зразки на інші близькі теми. За клопотанням експерта відбираються експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками не відповідають документу, що досліджується. При визначенні характеру і обсягу експериментальних зразків слідчий (суддя) враховує, наскільки повно зібрані вільні та умовно-вільні зразки, і поповнює їх нестачу за рахунок експериментальних зразків. Бажаний загальний обсяг експериментальних зразків – 25-30 сторінок тексту.

До постанови (ухвали) про призначення експертизи бажано додавати соціально-біографічну характеристику гаданого автора.

Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів документів і експертизу матеріалів документів. Головними завданнями *технічної експертизи* реквізитів документів є:

- встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів і їх відбитків;

- встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток, літер та ін.);
- виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабо видимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони виготовлені, не перетворився на попіл;
- встановлення типу, системи, марки, моделі та інших кваліфікаційних категорій друкарської техніки (друкарські машини, касові, телеграфні та інші буквено-цифрові апарати), а також ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;
- ідентифікація печаток, штампів, факсиміле тощо за їх відбитками;
- ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їх відбитками;
- ідентифікація компостерних знаків за просічками;
- ідентифікація приладів письма за штрихами;
- ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала і (або) вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця;
- встановлення належності літер певному комплекту шрифту;
- визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються.

Експертизою матеріалів документів встановлюється рід, вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлювався) документ (папір, барвники, клейкі речовини та ін.), а також їх спільна родова (групова) належність.

Призначаючи експертизу з метою ідентифікації друкарських засобів, до експертної установи слід надіслати порівняльні матеріали: вільні, а також експериментальні зразки – відбитки, виготовлені за допомогою цих засобів. Вільні зразки надаються за можливості, експериментальні – в обов'язковому порядку. Кожний вид зразків потрібно надавати не менше як у трьох примірниках. Вільні зразки слід відшукувати серед відбитків, які за часом виконання були б якомога більше наближені до досліджуваного відбитка.

Для ідентифікації печаток та штампів експертові направляються експериментальні зразки у вигляді п'яти-шести максимально чітких відбитків на білому гладкому папері, нанесених з різним натиском та з різною кількістю мастики, або самі печатки та штампи. Якщо відбиток, що досліджується, нанесено більше року до призначення експертизи, то потрібне також надання вільних зразків, оскільки у процесі експлуатації печатка могла зазнати змін.

Для ідентифікації касових апаратів експериментальні зразки повинні мати всі знаки чека, що досліджується. Як вільні зразки направляються чеки, які вибиті на даному апараті і мають якомога більше знаків досліджуваного чека. Важливо, щоб зразки і досліджуваний чек мали якомога менший розрив у часі їх виготовлення.

Для ідентифікації засобів розмножувальної техніки (матриць, стереотипів та ін.) повинні надаватися друкарські форми або виготовлені з їх допомогою експериментальні відбитки не менше ніж у п'яти примірниках.

Для ідентифікації особи за ознаками навичок роботи на друкарській машині (розміщення заголовка, ширина полів, виділення абзаців, розміщення виносок та ін.) надаються:

а) вільні зразки на декількох аркушах у вигляді текстів, однотипних з досліджуванним (службові листи, статті та ін.), надруковані даною особою приблизно в той самий час, що й досліджуваний текст;

б) експериментальні зразки тексту обсягом у два-три аркуші, однотипного з тим, що досліджується, надруковані під диктовку особою, що ідентифікується.

Експериментальні зразки відбираються не менше ніж у три прийоми з невеликим розривом у часі. Це підвищує можливості виявлення відносно стійких ознак навичок виконавця.

Для ідентифікації особи, яка намалювала (виризала) зображення, надаються вільні зразки у вигляді зображень, однотипних з досліджуванним (по можливості) та експериментальні – виконані особою, яка ідентифікується, по пам'яті і шляхом змальовування з оригіналу.

До відбору зразків доцільно залучати експерта (спеціаліста).

Призначаючи експертизу з метою встановлення справжності бланка документа, як порівняльні зразки надаються бланки справжніх документів з такими ж поліграфічними даними (підприємство – виробник, рік видання, тираж, номер замовлення). Для запобігання пошкодженням кожний з досліджуваних документів слід зберігати в окремому конверті; невеликі – в розгорнутому вигляді, а великі – згорнутими по наявних складках. Прошивати документи, робити на них будь-які надписи, підкреслювати або обводити фрагменти, які підлягають дослідженню, забороняється.

Основними завданнями **технічної експертизи матеріалів та засобів відеозвукозапису** є:

– ідентифікація засобів відео та звукозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона та ін.), що використовувались для отримання магнітних відео та фонограм;

- ідентифікація особи за голосом та мовою на фонограмі;
- вирішення питань, пов'язаних з технологією виготовлення відео та фонограм;
- вирішення питань, пов'язаних з установленням особливостей звукового середовища, в якому проводився запис фонограми, та умов запису.

Для ідентифікації засобів відео- та звукозапису на дослідження надається сам засіб (магнітофон, відеоманітофон, відеокамера, диктофон) та відео- чи фонограма.

Для ідентифікації осіб за мовою чи голосом, записаними на фонограмі, експерту як порівняльні зразки надаються фонограми, де їхня мова записана у формі бесіди (допиту, очної ставки тощо). Фонограма повинна бути незашумленою, з достатнім рівнем запису, виготовлена на якісній апаратурі та матеріалах, що відповідають установленим стандартам, з невеликим терміном використання. Вимова повинна бути розбірливою. Для запису зразків бажано залучати експерта (спеціаліста). Експертові надається також протокол прослуховування фонограм.

Для вирішення неідентифікаційних завдань експертові надається сама фонограма. Для встановлення факту монтажу фонограми вказуються відрізки запису, щодо яких є дані, що вони вмонтовані. Коли вирішуються питання, пов'язані з дослідженням ознак звукового середовища, в якому проводився запис, експертові слід надіслати опис цього середовища, а також експериментальні записи звуків з тих джерел, які створювали звукове середовище, на фоні якого, за припущенням слідчого (суду), проводився досліджуваний запис.

Головним завданням *трасологічної експертизи* є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально-фіксованими слідами-відображеннями їх слідоутворюючих поверхонь. Трасологічною експертизою можна також встановлювати факти, які належать до просторових, функціональних, структурних, динамічних і деяких інших характеристик процесу слідоутворення, а також особливостей слідоутворюючих об'єктів.

До виявлення слідчим слідоутворюючих об'єктів перед трасологічною експертизою можуть ставитись питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів від взаємодії з іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність в цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

Для вирішення ідентифікаційних завдань експертові необхідно надати:

а) предмети зі слідами, а коли вилучити їх неможливо, то копії слідів (зліпки, фотознімки);

б) об'єкти, якими, за припущенням слідчого (суду), могли бути залишені ці сліди;

в) дані про час виявлення слідів, умови, в яких знаходились об'єкти зі слідами до їх направлення на експертизу.

Якщо експертові надсилається копія сліду на дактилоплівці або інша копія сліду, необхідно надати схему його розміщення на предметі (місцевості).

Об'єкти дослідження направляються в упаковці, яка забезпечує їх збереження. Речові докази і порівняльні зразки упаковуються окремо.

Поверхня предмета, на якому розташовані сліди, які легко пошкоджуються, наприклад, сліди рук, різного роду нашарування тощо, не повинна контактувати з матеріалом упаковки.

Порівняльні зразки позначаються індивідуалізуючими позначками і посвідчуються підписом слідчого (судді). Рекомендації, що стосуються підготовки порівняльних зразків за підвидами трасологічної експертизи, викладені у відповідних частинах цього розділу.

Розрізняються такі основні підвиди трасологічної експертизи:

- експертиза слідів рук людини, експертиза слідів ніг і взуття людини, слідів ніг (лап) тварини;
- експертиза слідів знарядь та інструментів, засобів виробництва масових виробів;
- експертиза замикаючих та контрольних засобів;
- слідів розділу цілого на частини, рельєфних знаків на металі, пластмасі та інших матеріалах.

Не виключається можливість проведення трасологічної експертизи за слідами інших слідоутворюючих об'єктів, зокрема, зубів (інших частин тіла людини або тварини), різного роду предметів тощо. З приводу можливостей експертиз по таких об'єктах і підготовки матеріалів для їх проведення слід консультуватись з експертом (спеціалістом).

Об'єктами експертизи **замикаючих та запобіжних (контрольних) пристроїв** є замки та інші замикальні пристрої, пломби, контрольні пристрої.

Головними завданнями експертизи є встановлення факту і способу відмикання (зламу) пристрою, видів предметів, що були використані для цього, ідентифікація цих предметів, а для пломб, крім того, – ідентифікація пломбувальних лещат.

Якщо об'єктом дослідження є замки, експертові, крім них, направляються відмички й інші предмети, які могли використовуватись

для відкриття або зламу замка, а також усі ключі від цих замків. Замки надаються на дослідження в тому стані, в якому вони знайдені на місці події та вилучені. Встромляти у замкову щілину будь-які предмети (в т.ч. штатні ключі), а також проводити інші експерименти із замками до їх експертного дослідження забороняється. Вилучення замків з сейфів та інших сховищ доцільно доручати експертові (спеціалістові).

Для вирішення питання, чи не розкривалась пломба, експертові надається сама пломба, пломбувальні лещата, якими її повинні були пломбувати, або експериментальні пломби, обтиснені цими лещатами. Щоб забезпечити проведення експертних експериментів, слід надати експертові 10-15 необтиснених пломб, аналогічних тим, що досліджуються, а також зразки матеріалів (дріт, шпагат, шнур), які використовувались при опломбовуванні.

Основним завданням *дактилоскопічної експертизи* є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події.

Для проведення дактилоскопічної експертизи на дослідження можуть надаватися такі *об'єкти та зразки для порівняння*:

- предмети зі слідами папілярних ліній особи, які не вилучені з поверхні об'єктів;
- дактилоскопічні плівки або інші липкі та полімерні матеріали з перекопійованими слідами папілярних ліній особи;
- зліпки, отримані з об'ємних слідів папілярних ліній особи;
- кисті рук, стопи ніг або їх фрагменти з папілярними лініями особи;
- зображення папілярних ліній, які містяться у матеріалах експертиз: висновку експерта, ілюстративній таблиці;
- відбитки (відтиски), які містяться в оригіналах дактилокарт.

Як порівняльні зразки надаються експериментальні відбитки нігтьових фаланг пальців та відбитки долонь осіб, які підлягають перевірці, оформлені у вигляді дактилокартки.

Якщо в процесі слідчого огляду не було встановлено, якою частиною руки залишено слід, експертові направляються експериментальні відбитки всіх трьох фаланг пальців рук, а також відбитки долонь. Коли є дані, які вказують на те, що слід залишено крайньою верхньою ділянкою нігтьової фаланги, крім відбитків нігтьових фаланг, додатково відбираються відбитки цих ділянок.

Якщо мається на увазі, що сліди рук після проведення дактилоскопічної експертизи будуть направлені на судово-медичну експертизу (для встановлення групи крові та ін.), про це слід зазначити в постанові про призначення дактилоскопічної експертизи, що дозволить уникнути застосування методів, які виключають у подальшому

проведення судово-медичного дослідження об'єкта.

Експертиза зброї та слідів її використання поділяється на:

- дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї;
- дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу;

- дослідження холодної зброї;
- дослідження зброї з некінетичним принципом ураження;
- дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї;
- дослідження ракетно-реактивної зброї.

Дослідження слідів пострілу, зброї та засобів з некінетичним принципом ураження, ракетно-реактивної зброї, зазвичай потребує проведення комплексної судової експертизи. Головою експертної комісії у таких випадках призначається особа, атестована як судовий експерт з експертизи зброї та слідів її використання.

До основних завдань досліджень *вогнепальної зброї та бойових припасів* до неї належать:

- установлення належності об'єктів до вогнепальної зброї або конструктивно подібних до неї стріляючих виробів;
- установлення належності об'єктів до боєприпасів вогнепальної стрілецької зброї або конструктивно подібних до них виробів;
- визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, а також конструктивно подібних до них виробів;
- визначення стану (справності) зброї, боєприпасів до неї та придатності їх до стрільби;
- установлення способу виготовлення або факту переробки вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та конструктивно подібних до них виробів;
- встановлення належності об'єктів до частин (деталей) вогнепальної зброї тощо.

Об'єктами досліджень є вогнепальна зброя та подібні до неї стріляючі пристрої з ураженням цілі за рахунок кінетичної енергії стріляного снаряда як фізичного тіла, а також бойові припаси до вогнепальної зброї.

До основних завдань *досліджень слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу* належать:

- установлення за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах конкретного екземпляра вогнепальної зброї або конструктивно подібного до неї виробу;
- установлення можливості пострілу без натискання на спусковий гачок за певних умов (наприклад, при падінні зброї на ґрунт, підлогу тощо);

– установа обставин, пов'язаних з використанням зброї або конструктивно подібних до неї виробів (факту стрільби після останнього чищення і змащування зброї, кількості пострілів, відстані, з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди та інше) тощо.

Експертизою холодної зброї визначається приналежність предмета до категорії холодної зброї, якими є предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового завдання шляхом безпосередньої дії тяжких (небезпечних для життя у момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких заснована на використанні м'язової сили людини. Наприклад: ножі, сюрікени, кастети, нунчаку, бити, тощо.

Належність до холодної зброї визначається за наявністю у предмета сукупності таких загальних ознак:

– призначеності для ураження цілі (визначається за наявністю технічної забезпеченості як окремих елементів, так і конструкції в цілому, а також за достатністю його уражуючих властивостей);

– придатності для неодноразового ураження цілі (наявність елементів певного виду, форм та розмірів та спосіб з'єднання елементів).

Методикою криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів³⁰ встановлюються критерії визначення холодної зброї та загальні техніко-криміналістичні вимоги до:

- клинкової холодної зброї, комбінованої холодної зброї з клинком;
- неклинкової (ударно-дробильної) холодної зброї;
- металевий зброї.

Наприклад, для клинкової холодної зброї мінімальна довжина клинку – не менше, як 90 мм; товщина клинку – не менше, як 2,6 мм; висота утику з однієї чи з двох сторін (сумарне) над державом руків'я – не менше 5 мм; глибина підпальцевої виїмки, якщо вона на державку одна – не менше 5 мм, декілька – не менше 4 мм хоча б однієї тощо.

Також в Методиці зазначені вимоги до деяких найбільш розповсюджених об'єктів досліджень (ножі мисливські загального призначення, кинджали мисливські, ножі мисливські спеціальні подвійного призначення, ножі для виживання, туристичні ножі, сувенірні вироби, конструктивно схожі з холодною зброєю, арбалети бойові, спортивні і мисливські, що відносяться до холодної зброї, та стріли до них, луки

³⁰ Методика криміналістичного дослідження холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів. Затверджена рішенням розширеного засідання секції НКМР міністерства Юстиції України з проблем трасології та судової балістики із залученням членів Координаційної ради з питань судової експертизи, протокол від 10.04.2009 № 22. URL : <https://grandway.ua/metodika-kriminalistichnogo-doslidzhennja-holodnoi-zbroi-ta-konstruktivno-shozhih-z-neju-virobiv-chastina-1/>.

спортивні і мисливські, що відносяться до холодної зброї, та стріли до них, біти спортивні, палиці).

Сліди дії холодної зброї на тілі людини досліджуються судово-медичною експертизою. Якщо на предметі можуть бути сліди рук, то спочатку проводиться дактилоскопічна експертиза. При наявності нашарувань різних речовин – біологічне дослідження або матеріалів, речовин та виробів.

Основними завданнями *дослідження зброї з некінетичним принципом ураження* є установлення належності об'єктів до зброї, спеціальних засобів активної оборони, засобів нелетального ураження або інших конструктивних подібних до них виробів, визначення їх типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням тощо.

Об'єктами дослідження є зброя та подібні до неї пристрої з іншими принципами ураження цілі, ніж ураження за рахунок кінетичної енергії стріляного снаряда як фізичного тіла – термічний вплив, уражаючі фактори електричного струму та інші уражаючі фактори. До таких об'єктів дослідження належать нерективні вогнемети, електрошокові пристрої тощо.

Основними завданнями *дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї* є установлення їх належності до вогнепальної або реактивної зброї, визначення їх типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням.

Об'єктами дослідження є гранатомети реактивні та нерективні, міномети, артилерійські гармати тощо.

Основними завданнями дослідження *ракетно-реактивної зброї* є установлення її належності до ракетної або реактивної зброї, визначення її типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням.

Об'єктами дослідження є протитанкові ракетні комплекси, реактивні системи залпового вогню, зенітно-ракетні комплекси тощо.

Головними завданнями *будівельно-технічної експертизи* є:

- визначення вартості різного роду будівель та споруд.
- встановлення факту відповідності (невідповідності) збудованої або реконструйованої будівлі проєкту і вимогам будівельних норм і правил (БНіП);
- визначення вартості різного роду будівельних робіт (спорудження будівель, їх переобладнання, ремонт, благоустрій території та ін.);

- встановлення відповідності проєктно-кошторисної документації вимогам БНіП та інших державних стандартів з питань будівництва;
- встановлення правильності складання державної звітності про виконання будівельних робіт;
- розробка варіантів поділу будинків і надвірних будівель відповідно до ідеальних часток кожного зі співвласників з підготуванням у необхідних випадках пропозицій щодо переобладнання об'єктів, залишення їх частин у спільній власності, а також визначенням грошової компенсації власнику, частка якого в натурі після поділу стала меншою за ідеальну;
- розробка варіантів порядку користування земельною ділянкою, на якій розташовані будівлі, що належать громадянам на правах спільної власності;
- визначення технічного стану будівель, споруд, інженерного обладнання (відсоток зношення, придатність до експлуатації, необхідність ремонту, наявність дефектів, причини, які їх викликали, та ін.).

В ухвалі суду про призначення будівельно-технічної експертизи необхідно коротко викласти суть вимог позивача і заперечень відповідача. Разом з ухвалою суд повинен надати документацію, з якої експерт мав би змогу отримати вихідні дані для вирішення поставлених питань.

Для вирішення питання про вартість будівель та споруд експертові надсилається копія технічного паспорта БТІ (бюро технічної інвентаризації), а також копії документів або дані з них, якими сторони підтверджують свої позовні вимоги або заперечують їх.

Для вирішення питання про поділ домоволодіння слід повідомляти пропозиції сторін щодо такого поділу, якщо суд вважає за необхідне врахувати їх при підготовці варіантів поділу.

Якщо поставлено питання про відповідність збудованої або реконструйованої будівлі проєкту і вимогам БНіП, експертові надаються проєкт будівництва об'єкта та його кошторис, а також акт комісії про його прийняття до експлуатації.

Головними завданнями *бухгалтерської експертизи* є встановлення:

- документальної обґрунтованості нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди;
- правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів;

- відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності;
- кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку і контролю;
- документальної обґрунтованості списання сировини, матеріалів, готової продукції і товарів;
- правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та вирахування розмірів податків;
- документальної обґрунтованості вимог позивача і заперечень відповідача в частині, яка стосується ціни позову (зустрічного позову);
- недоліків в організації бухгалтерського обліку контролю, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної шкоди або перешкоджали її своєчасному виявленню.

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені і інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експертові слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять відомості - вихідні дані для вирішення поставлених питань. Такими документами можуть бути: прибуткові та видаткові накладні, ордери, звіти матеріально відповідальних осіб, картки складського обліку, касові книжки, матеріали інвентаризації, акти ревізій, таблиці, наряди, акти приймання виконаних робіт, трудові договори, розрахункові платіжні відомості, виписки банку, платіжні доручення і вимоги, договори про матеріальну відповідальність, накопичувальні (оборотні) відомості, журнали-ордери, меморіальні ордери за балансовими рахунками, головні книги, баланси та інші первинні та зведені документи бухгалтерського обліку і звітності.

Якщо ведення бухгалтерського обліку механізовано, експертові надаються документи на машинних носіях (роздруківки реєстрів бухгалтерського обліку).

Якщо експертиза призначається з метою перевірки висновків документальної ревізії, в постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим зібраним у справі доказам, спростовуються заінтересованими особами, непереконливо обґрунтовані ревізорами тощо).

Якщо слідчий або суд зазнають труднощів у визначенні документів, які необхідні для надання експертного висновку, їм слід звернутися за консультацією до спеціаліста.

Документи мають бути систематизованими (за епізодами діяння, періодами тощо), підшитими, прошнурованими та пронумерованими.

До числа об'єктів *товарознавчої експертизи*, що провадиться в експертних установах, належать: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, побутова техніка, фото-, радіо- та відеоапаратура і матеріали, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути й інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації. Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби і їх комплектуючі.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

- визначення належності товарів (надалі – товарна продукція) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо);
- визначення якісних змін товарної продукції;
- визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації);
- встановлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника;
- визначення вартості товарної продукції, зокрема з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх факторів;
- визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил.

В постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити суть позовних вимог або обставини кримінального провадження. Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцезнаходженням. Якщо ці об'єкти знаходяться за місцем проживання громадян, то особа або орган, які призначили експертизу, зобов'язані забезпечити експертові можливість їх огляду. У цивільних справах експертний огляд об'єктів дослідження має провадитись у присутності зацікавлених осіб.

Якщо перед експертом поставлено питання про вартість майна, особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити – за

станом на який час належить вирішувати поставлене питання. На експертизу може бути поставлене питання про вартість відсутнього майна. В цих випадках особа або орган, які призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи, що містять відомості про відсутні об'єкти, повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи у позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або привести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Об'єкти дослідження направляються експертові в упаковці, яка забезпечує їх зберігання.

Основними завданнями *експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів* є:

- встановлення технічного стану комп'ютерної техніки;
- виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення;
- встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам;
- встановлення авторства програмного продукту;
- визначення вартості програмного продукту;
- визначення вартості комп'ютерної техніки.

Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові надається сам комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій. В деяких випадках можна обмежитися наданням тільки комп'ютерного носія. Про можливість проведення такого дослідження слід попередньо проконсультуватись з експертом (спеціалістом).

Для встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам, а також вартості програмного продукту експертові надається носій з копією досліджуваного програмного продукту і еталонна (дистрибутивна) копія програмного продукту. У разі відсутності дистрибутивної копії програмного продукту не слід відмовлятися від призначення експертизи, оскільки в окремих випадках її можна провести за наявності копії програмного продукту.

Для дослідження технічного стану і визначення вартості комп'ютерної техніки експертові надається сама комп'ютерна техніка, а також технічна документація до неї. Вилучення блоків комп'ютерної техніки слід доручати експертові (спеціалістові).

Для встановлення авторства досліджуваного програмного продукту експертові надаються самі програми у вигляді вихідних текстів,

бібліотечних та виконуваних модулів, а також програми (вихідні тексти, бібліотечні та виконувані модулі), що створені особою, щодо якої перевіряється версія, чи вона є автором досліджуваного продукту.

Щоб визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста) в галузі комп'ютерної техніки.

Судово-медична експертиза проводиться за постановою слідчого для з'ясування питань медичного або біологічного характеру.

Законом передбачено обов'язкове призначення судово-медичної експертизи (ст. 242 КПК України): для встановлення:

- причини і категорії смерті;
- характеру і тяжкості тілесних ушкоджень;
- статевої зрілості у справах про злочини, передбачені ст. 120 КК України;
- віку підозрюваної особи чи обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про їх кримінальну відповідальність за відсутності відповідних документів про вік.

Але існують і інших випадки, наприклад, для визначення втрати працездатності, при симуляції хвороби, статевих злочинах, для визначення стану здоров'я і т. ін.

Об'єктами судово-медичної експертизи можуть бути:

1. Потерпілі, обвинувачувані й інші особи (живі особи). Експертиза живих осіб є найчастішим видом судово-медичної експертизи. При проведенні цієї експертизи експерт керується відповідними правилами. Підставами для проведення експертизи живих осіб є:

- ушкодження і хвороби для встановлення характеру і ступеня тяжкості ушкоджень;
- стану здоров'я у випадках симуляції, дисимуляції, агравації;
- штучних хвороб, калічення членів, проценту стійкої втрати працездатності, зараження венеричними хворобами;
- статеві стани для встановлення статі, статевої недоторканості, статевої зрілості, родів, абортів, вагітності, репродуктивної здатності;
- статеві злочини для встановлення насильницького статевого акту, розпусних дій, мужолозтва, статевого акту з особою, яка не досягла статевої зрілості тощо.

2. Трупи. Експертиза виконується з метою встановлення причини смерті, наявності, характеру і механізму виникнення тілесних ушкоджень, часу настання смерті та вирішення інших питань, що були поставлені органами дізнання, слідчого, прокурора та суду, та вирішення інших питань, які належать до компетенції даного виду судово-медичної експертизи.

3. Речові докази – це предмети чи сліди, які можуть служити для виявлення обставин провадження, встановлення чи спростування кримінальної дії, виявлення суті того, що відбулося. Речовими доказами можуть бути найрізноманітніші об'єкти. Найчастіше в судово-медичній практиці досліджуються об'єкти зі слідами крові, волосся, сперма, слина, молозиво, частини кісток, внутрішніх органів, тобто речові докази біологічного походження.

4. Матеріали кримінальних проваджень і цивільних справ. Суттєвим об'єктом експертизи можуть бути матеріали кримінальних проваджень, коли слідчий чи суд надсилає експерту все провадження для вивчення і відповідей на поставлені запитання. Це застосовується в тих випадках, коли у провадженні зібрано багато різних медичних документів, чи є кілька, що суперечать один одному, експертних висновків, або експертиза розходиться з даними слідства і т. ін.

Згідно з законодавством **судово-медичні та судово-психіатричні експертизи** проводиться виключно в державних судово-медичних установах.

Державна судово-медична служба представлена:

- районним, міжрайонним і міським судово-медичними експертами;
- обласними судово-медичними експертами;
- головним судово-медичним експертом Міністерства охорони здоров'я країни.

Обласні та головний судово-медичний експерти очолюють відповідні заклади – бюро судово-медичної експертизи і є начальниками цих бюро. В адміністративно-господарському плані вони підпорядковані керівникам відповідних органів охорони здоров'я.

В обласному бюро судово-медичної експертизи є такі структурні підрозділи:

1. Відділ судово-медичної експертизи трупів.
2. Відділ судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачуваних та інших осіб.
3. Відділ судово-медичної експертизи речових доказів (судово-медична лабораторія), до складу якої входять такі відділення:
 - судово-медичної гістології;
 - судово-медичної імунології;
 - судово-медичної криміналістики;
 - судово-медичної токсикології;
 - судово-медичної цитології.
5. Відділ комісійних судово-медичних експертиз.
6. Відділ чергових судово-медичних експертів.
7. Організаційно-методичний відділ.

8. Міські, районні, міжрайонні відділення бюро судово-медичної експертизи.

9. Адміністративно-господарська частина з канцелярією та архівом.

Судово-психіатрична експертиза проводиться згідно з Порядком проведення судово-психіатричної експертизи від 08.10.2001 № 397. Вона призначається слідчим з приводу встановлення психічного стану особи.

Експертиза проводиться в:

- Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України,
- центрах судово-психіатричних експертиз,
- відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів.

Зазначені заклади охорони здоров'я виконують функції судово-експертних установ. Експертизу в експертній установі виконує лікар – судово-психіатричний експерт одноособово або у складі амбулаторних судово-психіатричних експертних комісій. Експертиза може проводитись амбулаторно (у тому числі посмертно), стаціонарно, у судовому засіданні.

Предметом експертизи є визначення психічного стану осіб, яким призначено експертизу, у конкретні проміжки часу і відносно певних обставин.

Об'єктами експертизи є:

- підозрювані, стосовно яких виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності;
- свідки і потерпілі, стосовно яких виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності;
- обвинувачені та підсудні, стосовно яких виникли сумніви щодо їх осудності або можливості за психічним станом брати участь у слідчих діях чи судовому засіданні;
- потерпілі, стосовно яких вирішується питання про взаємозв'язок змін у їхньому психічному стані зі скоєними щодо них протиправними діяннями (безпорадний стан та заподіяння шкоди здоров'ю);
- матеріали кримінального провадження, медична документація, аудіовізуальні матеріали та інша інформація про психічний стан особи, відповідно якої проводиться експертиза.

Експертизи мають призначатися відповідно до зони, що обслуговується певною експертною установою. При повторній експертизі або в разі неможливості чи недоцільності проведення експертизи в експертній установі за зоною обслуговування, слідчий, указавши відповідні мотиви, можуть доручити її виконання експертам іншої експертної установи.

Якщо отримані матеріали оформлені з порушеннями, які унеможливають організацію проведення експертизи (не надійшли об'єкти досліджень, поставлені запитання виходять за межі спеціальних знань експерта), то керівник експертної установи негайно повідомляє про це слідчого. Якщо він не вживає належних заходів для усунення цих перешкод, то керівник експертної установи після закінчення одного місяця з дня надання зазначеного повідомлення повертає їм матеріали.

Кількісний склад експертів (одноособовий або комісійний) щодо конкретної справи встановлюється органом, який призначив експертизу. Якщо це не зазначено, його встановлює керівник експертної установи. Зокрема, враховуються форма проведення експертизи, її вид та складність.

Амбулаторна експертиза може проводитись у кабінеті слідчого, суді, слідчому ізоляторі, експертній установі. Термін проведення амбулаторної експертизи становить до 30 діб з моменту отримання всіх відповідних матеріалів. Залежно від ступеня складності експертизи і обсягу її об'єктів, поданих на дослідження, цей термін може бути продовжений за узгодженням з органом, що призначив експертизу.

Експерти, які проводять амбулаторну експертизу, у разі неможливості відповісти на всі запитання, поставлені перед ними, обґрунтовують висновок про необхідність проведення стаціонарної експертизи. При проведенні експертизи в суді експерт оголошує акт експертизи в судовому засіданні і дає роз'яснення з питань, які виникли в учасників процесу.

Стаціонарна експертиза обвинуваченого проводиться в експертній установі за наявності рішення суду про призначення відповідної експертизи. Стаціонарна експертиза потерпілого, свідка призначається судом тільки за їх згодою.

Стаціонарна експертиза проводиться у експертній установі з окремим утриманням осіб, які перебувають і не перебувають під вартою. При проведенні стаціонарної експертизи за наявності медичних показань до осіб застосовуються відповідні їх стану методи лікування і дослідження. Термін проведення стаціонарної експертизи становить до 30 діб. Залежно від обсягу та складності експертизи термін її проведення може бути продовжений за узгодженням з органом, що призначив експертизу.

Особа, яка перебуває під вартою, після завершення експертизи повертається до установи, звідки поступила на експертизу, незалежно від експертного рішення. Особа, яка не перебуває під вартою, після закінчення експертизи може бути виписана з експертної установи залежно від психічного стану самотійно або в супроводі родичів, законних представників на підставі дозволу слідчого на його виписку.

Особа, яка за психічним станом не може усвідомлювати свої дії та свідомо керувати ними і становить безпосередню небезпеку для себе і оточення, може бути переведена до психіатричної лікарні за місцем відкриття кримінального провадження, де і перебуває до рішення суду.

8.4. Загальна характеристика експертного дослідження. Оцінка висновку експерта

Експертне дослідження – це процес дослідження об'єктів, наданих на експертизу. У своїй діяльності експерт використовує методи експертного дослідження, тобто систему способів, прийомів, операцій для вирішення експертних завдань. У теорії криміналістики існують різні класифікації цих методів. Так, наприклад, методи експертного дослідження інколи поділяються на загальні, спільні, окремо-наукові та спеціальні (багатооб'єктні).

Експерт не має права обмежити обсяг запропонованого йому дослідження. За наявності великої кількості однорідних об'єктів (наприклад, партія недоброякісної продукції) слідчий або суд повинні розглянути питання щодо доцільності вибіркового дослідження. Разом з тим згідно зі ст. 69 КПК експерт має право розширити обсяг дослідження, зазначивши у висновку виявлені в процесі дослідження обставини, які мають значення для розслідування, з яких йому не були поставлені питання.

Експерт повинен виходити з таких загальних положень:

- об'єктивності, повноти та всебічності дослідження;
- його законності та своєчасності;
- цілеспрямованості та плановості;
- безпосередності дослідження об'єктів експертизи;
- процесуального оформлення її результатів.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ст. 101 КПК).

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях. Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього

особисту відповідальність. Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, визнаних судом неприпустимими. Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення. Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку. Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки. Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза (ст. 101 КПК).

Зміст висновку експерта відображений у ст. 102 КПК України та інших підзаконних нормативно-правових актах. Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) **та чотирьох частин:**

- 1) вступної;
- 2) дослідницької;
- 3) заключної;
- 4) додатків.

1. У вступній частині висновку експерта зазначаються:

- дата надходження постанови про призначення експертизи;
- найменування експертної установи;
- постанова про призначення експертизи (дата складання, посада і прізвище особи, яка призначила експертизу);
- провадження, за яким вона призначена;
- перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків;
- спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів;
- перелік питань;
- дані про експерта (прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії);
- попередження експерта про кримінальну відповідальність;

- обставини провадження, які мають значення для надання висновку;
- при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну експертизу;
- нормативні акти, методики та інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань.

2. У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань.

Починається дослідницька частина з опису упаковки та об'єктів, що поступили на дослідження. Далі матеріал викладається за наступними стадіями:

- роздільне дослідження,
- порівняльне дослідження,
- експертний експеримент,
- синтезуюча (оціночна) частина.

За наявності в постанові про призначення експертизи питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, і викладаються на синтезуючій стадії дослідницької частини висновку експерта.

У дослідницькій частині висновку експерта при проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце.

3. У заключній частині викладаються *висновки* за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання.

Відповіді викладаються в тій послідовності, в якій наведені питання у вступній частині висновку експерта. Формулювання відповідей повинні бути короткими, але зрозумілими, повними, конкретними, такими, які б не допускали двозначних тлумачень. На кожне з поставлених питань має бути дана відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити.

Класифікація висновків:

- за ступенем впевненості: *категорійні* (наприклад: «Слід пальця руки на коробі залишений вказівним пальцем правої руки гр. Н, дактокартка якого надана на дослідження») та *імовірні* (наприклад: «Підпис від імені директора імовірно виконаний гр. М»);
- за відношенням до факту, що встановлюється: *позитивні* (наприклад: «Ніж, вилучений у гр. Н, являється холодною зброєю») та

негативні (наприклад: «Частки скла, вилучені з голови потерпілого, раніше не складали єдиного цілого з вазою, виявленою на місці події»);

– за інформативністю: *змістовні* (наприклад: «З представленої мисливської зброї міг відбутися постріл без натискання на спусковий гачок при вертикальному ударі прикладом по твердій поверхні») *та висновки про не можливість вирішення питання* (наприклад: «Встановити давність виготовлення наданого документа не представляється можливим у зв'язку з відсутністю відповідної методики»).

– за варіантом рішення: *однозначні* (наприклад: «Рукописний текст в договорі виконаний гр. Н, зразки якого надані на дослідження») *та альтернативні* (наприклад: «В місці розташування підчистки першочергово була написана цифра «3» або «8»»).

4. Додатки до експертного дослідження (фотознімки, спектрограми, схеми, графіки, креслення тощо).

До висновку експерта додається ілюстративний матеріал (фотознімки та зображення, у тому числі з розміткою ознак, виконані за допомогою цифрової, розмножувальної техніки тощо), який робить висновок більш зрозумілим і переконливим. Виходячи з того, що ілюстративний матеріал повинен наочно висвітлювати процес експертного дослідження та його результати, він може розміщуватися в тексті висновку.

Ілюстративний матеріал повинен відображати:

– цілісність упакування об'єктів дослідження;
– надані об'єкти дослідження;
– ознаки об'єктів дослідження, що збігаються або різняться, з розміткою (барвником червоного кольору – ознак, що збігаються, барвником синього кольору – ознак, що різняться, барвником зеленого кольору – діагностичних ознак);

– кожна ілюстрація повинна супроводжуватися пояснювальним текстом.

Висновок експерта оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом, який проводив дослідження. Підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

Предмети та документи, що були об'єктами експертного дослідження, підлягають поверненню слідчому, який призначив експертизу, разом з висновком експертизи або повідомленням про неможливість надання висновку.

Великогабаритні предмети та інші об'єкти, що не підлягають пересиланню поштою (вибухові та легкозаймисті речовини, дорогоцінні метали та каміння, сильнодіючі, отруйні речовини тощо), отримуються в експертній установі особисто слідчим або представником за дорученням.

Висновок експерта не має переваг перед іншими доказами.

Та обставина, що висновки експерта обґрунтовані дослідженнями, проведеними із застосуванням наукових, технічних або інших спеціальних знань, не виключає можливості та необхідності оцінки їх слідчим і судом у повному обсязі. Характер виду доказу, який розглядається, не може бути підставою для некритичного до нього ставлення, надання йому особливої доказової сили. Відповідно до ст. 101 КПК «висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі».

Висновок експерта являється одним із джерел доказів і не має наперед встановленої сили, тому підлягає обов'язковій оцінці. ***Оцінка висновку експерта є складною розумовою діяльністю та містить:***

- 1) аналіз дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи;
- 2) визначення відповідності висновку експерта завданню;
- 3) встановлення повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта;
- 4) визначення відповідності висновку експерта іншим зібраним доказам;
- 5) перевірку віднесення до провадження даних, що містяться у висновку.

Необхідно мати на увазі, що встановлені суперечності між висновком експерта та іншими даними ще не свідчать про достовірність висновку. Суперечливі дані підлягають новій оцінці, під час якої можуть бути встановлені погрішності у результатах огляду місця події або обшуку, помилки у показаннях свідків або потерпілих та ін.

У результаті оцінки висновку експерта слідчий (суд) може прийняти одне з таких рішень:

- 1) визнати висновок експерта повним та обґрунтованим, що має значення для розслідування;
- 2) визнати висновок неповним або недостатньо ясным та у разі необхідності призначити додаткову експертизу або допитати експерта;
- 3) визнати висновок експерта необґрунтованим або сумнівним щодо його правильності та при необхідності призначити повторну експертизу або провести інші процесуальні дії, спрямовані на перевірку висновків експерта.

Встановлення суперечностей між висновком експерта та іншими даними у провадженні не свідчать про недостовірність висновку.

Питання для самоконтролю:

1. Судова експертиза та її види.
2. Система експертних установ в Україні.
3. Підготовка та призначення судових експертиз.
4. Поняття та види зразків для порівняльного дослідження.
5. Загальна характеристика експертного дослідження.
6. Оцінка висновку експерта та його використання при доказуванні.
7. Види висновків експертів.
8. Класифікація судових експертиз.

Розділ 9

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО АБО ВОЄННОГО СТАНУ

9.1. Правові особливості досудового розслідування під час надзвичайного або воєнного стану

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Але у разі введення воєнного стану та якщо відсутня технічна можливість доступу до реєстру – рішення про початок досудового розслідування приймає дізнавач, слідчий, прокурор, про що виноситься відповідна постанова. У постанові крім відомостей, які передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України, повинна бути вказана також причина неможливості доступу до ЄРДР. Після відновлення технічної можливості доступу, відомості, що підлягають внесенню до ЄРДР, вносяться до нього за першої можливості. Проведення слідчих (розшукових) дій до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування не допускається. За винятком невідкладних випадків, коли може бути проведений огляд місця події. Тоді постанова приймається невідкладно після завершення огляду.

Досудове розслідування в умовах воєнного стану має наступні особливості:

1. Можливість виконання повноважень слідчого судді керівником відповідного органу прокуратури. Така можливість передбачена п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, але за сукупності ***певних умов:***

1) Відсутність об'єктивної можливості виконання окремих повноважень слідчим суддею. Наприклад, неможливість:

– прийняття рішення щодо здійснення допиту в режимі відеоконференції згідно із ст. 225 КПК України;

– розгляду клопотань про надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК України), проведення обшуку (статті 234-235 КПК України);

– виконання повноважень слідчого судді щодо отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України);

– розгляду клопотань про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (статті 246-248, 250 КПК України) тощо.

Наявність чи відсутність об'єктивної можливості виконувати слідчим суддею повноважень має визначатися у кожному конкретному випадку. Зокрема, потрібно враховувати наявність реальної загрози життю, здоров'ю та безпеці, можливість доступу до приміщення суду та матеріалів кримінального провадження, а також існування інших обставин, що впливають на виконання повноважень слідчого судді.

2) Керівник відповідного органу прокуратури виконує вищезазначені повноваження за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором.

3) Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді. По-четверте, про рішення, прийняті прокурором, невідкладно за першої можливості повідомляється прокурор вищого рівня, а також суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення.

Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою отримали право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, за наявності об'єктивних обставин, що унеможлиблюють функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійснення ним досудового розслідування в умовах воєнного стану.

2. Можливість проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану в нічний час (з 22 години до 6 години). Проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи стало можливим без залучення понять, у випадках, коли їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. У такому разі обов'язковим є фіксування процесуальних дій доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. Участь незаінтересованих осіб у проведенні слідчих (розшукових) дій є однією із гарантій їх законності. У мирний час обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

В умовах воєнного стану виняток із загального права обумовлюється двома підставами:

- об'єктивна неможливість залучення понятих, тобто відсутність поза волею особи, яка проводить відповідну слідчу (розшукову) дію, внаслідок певних обставин можливості залучити зазначених учасників кримінального провадження;

- потенційна небезпека для життя чи здоров'я понятих, яка пов'язана із обстановкою та обставинами за яких проводиться відповідна процесуальна дія.

Слідчий, прокурор, який проводить відповідну слідчу (розшукову) дію в умовах воєнного стану, повинні оцінити наявність зазначених підстав та прийняти рішення щодо залучення/незалучення понятих. У першу чергу, потрібно враховувати фактор реальної або потенційної небезпеки та фактор швидкої змінюваності обстановки, що вказує на невідкладність проведення таких дій з метою збереження доказової інформації³¹. Звичайно, що здійснення бойових дій може обумовлювати високий ступінь небезпеки для понятих, захист та охорона життя та здоров'я яких превалює над факультативною фіксацією кримінальних процесуальних дій.

Суттєво змінені також правила використання показань, отриманих в умовах воєнного стану. Відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.

Таким чином, суд отримав право обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, навіть якщо суд безпосередньо не сприймав такі показання під час судового засідання. Вони можуть бути використані як джерело доказів у

³¹ Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г. та ін. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: наук.-практ. коментар Розділу IX-I Кримінального процесуального кодексу України (4-те вид., електрон.). Дніпро – Львів – Одеса – Харків, 2022. URL : <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10227/1/КОМЕНТАР%20Розділ%20IX%20%282-ге%20видання%29.pdf>.

судовому провадженні, якщо будуть дотримані певні умови. Зокрема, якщо:

- хід і результати допиту свідка, потерпілого, підозрюваного фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації;
- допит підозрюваного проводився за участі захисника;
- кримінальне провадження здійснюється в умовах воєнного стану³².

3. Дистанційна участь захисника. Військові події є однією з поважних причин неприбуття особи на виклик. Альтернативою безпосередньої участі у процесуальній дії є участь у режимі відеоконференції. Нові правила здійснення особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану передбачають дистанційну участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника. Обов'язок забезпечення участі захисника із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) покладається на дізнавача, слідчого, прокурора.

Також новими правилами пропонується забезпечувати дистанційну участь захисника шляхом застосуванням технічних засобів, у тому числі аудіозв'язку, але більш доцільно застосовувати відеозв'язок. Зокрема, використання технічних засобів і технологій, наприклад, при проведенні допиту в режимі відеоконференції повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку. Належною є така якість зображення, яка дозволяє однозначно ідентифікувати особу за її зображенням всіма учасниками, а також особами, які присутні чи приймають участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, та зафіксувати зображення технічними засобами з наступною можливістю ідентифікації особи за зображенням. Належна якість звуку – це такі його властивості, що дозволяють чітко та розбірливо розрізняти показання, особливості голосу та мовлення особи, та зафіксувати їх технічними засобами з можливістю за необхідності наступної ідентифікації за голосом.

Дійсно, дистанційна участь захисника може бути заходом, що забезпечує ефективну участь у провадженні. Засада забезпечення права на захист в повній мірі може реалізуватися під час проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції, але за умови забезпечення можливості конфіденційного спілкування захисника з підзахисним. Неоднозначність викликає і положення кримінального процесуального закону згідно з яким дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий і

³² Черниченко І. В., Мацола А. А. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/64.pdf>.

за наявності обставин, що унеможливлюють участь перекладача у кримінальному провадженні.

4. Особливості фіксування ходу і результатів проведення слідчих (розшукових) дій. Процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних документах. За загальним правилом хід та результати слідчої (розшукової) дії фіксуються у протоколі. Протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення.

Однак в умовах воєнного стану, якщо відсутня можливість складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій, фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Фіксація ходу та результатів слідчих (розшукових) дій здійснюється доступними технічними засобами. Наприклад, фото-, аудіо-, відеофіксація. Причому обов'язкове виготовлення не лише оригіналу примірника технічного носія інформації зафіксованої процесуальної дії, але й резервних копій. Оригінальні примірники зберігаються у матеріалах кримінального провадження, резервні копії окремо. До рекомендацій фіксування результатів огляду місця події в умовах небезпечних факторів, обумовлених обстановкою, пов'язаною із воєнним станом, відносять складання протоколу у небезпечних умовах з використанням матеріалів фото-, відеозапису, план-схем, чернеток і нотатків, у тому числі, з використанням диктофонів, засобів, що дозволяють здійснювати аудіо- та відеокоментування проведення слідчої (розшукової) дії («відеоакустична чернетка»), які зроблені безпосередньо на місці події. При проведенні огляду місця події в умовах бойової обстановки, а також поєднаному з аварійно-пошуковими та аварійно-рятувальними роботами, необхідно пересуватись до небезпечної зони, де якомога швидше фіксується обстановка, робляться відповідні заміри, фіксується місце виявлення та знаходження трупа, вилучення речових доказів тощо. Необхідно обстановку фіксувати на технічні носії, а також швидко записувати до чернеток, з подальшим занесенням до протоколу огляду місця події, який доцільно складати поза межами небезпечної зони³³.

³³ Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса : ВД «Гельветика», 2021. 500 с.

5. *Обов'язок дізнавача, слідчого чи прокурора* – необхідність збереження копій матеріалів кримінального провадження, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в електронній формі. До таких матеріалів належать і протоколи слідчих (розшукових) дій, в яких зафіксовано їх хід та результати, обставини, що мають значення для кримінального провадження. Варіантами збереження матеріалів кримінального провадження в електронній формі є:

- виготовлення в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи;
- створення з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування;
- оцифрування, тобто перетворення матеріалів кримінального провадження в електронний формат шляхом сканування або фотографування документів з наступною їх обробкою та збереженням результатів на електронному носії (жорсткі диски, флеш-пам'ять, CD, DVD, хмарні сховища тощо).

Дізнавач, слідчий чи прокурор повинен забезпечити збереження також тих матеріалів досудового розслідування, що існують в електронному вигляді, зокрема матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису тощо, які містяться на електронних носіях інформації. Оцифровані матеріали кримінального провадження повинні відповідати оригіналу та мати достатню якість для подальшої роботи з ними. Оцифрування є більш доступним способом враховуючи неможливість повноцінно використовувати в усіх органах досудового розслідування Інформаційно-телекомунікаційну систему, а також з огляду на обмеження щодо обсягу процесуальних документів, які можуть бути виготовлені в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису³⁴. Слідчий, дізнавач, прокурор може на власний розсуд обрати будь-який з перерахованих вище способів збереження копій матеріалів кримінального провадження. Безперечно, ця новела є важливою гарантією відновлення матеріалів досудового розслідування, в тому числі протоколів слідчих (розшукових) дій, проведених в умовах воєнного стану, у випадку їх втрати, знищення чи пошкодження.

³⁴ Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г. та ін. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: наук.-практ. коментар Розділу IX-І Кримінального процесуального кодексу України (4-те вид., електрон.). Дніпро – Львів – Одеса – Харків, 2022. URL : <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10227/1/КОМЕНТАР%20Розділ%20IX%20%282-ге%20видання%29.pdf>.

9.2. Організаційно-тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану

Огляд місця події проводиться у денний час доби відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства за умов, що територія імовірного обстрілу безпечна, та проводиться з дотриманням заходів особистої безпеки.

Дозволяється здійснювати огляд виключно після підтвердження відповідними спеціалістами – вибухотехніками чи саперами відсутності небезпечних вибухових пристроїв на території місця проведення огляду. Таке місце рекомендується одразу окреслити вказаному спеціалісту й отримати інформацію щодо безпечної зони та знешкоджених небезпечних предметів.

Склад слідчо-оперативної групи визначається з урахуванням:

1. Об'єкту, що є місцем події, зокрема: місце масового розстрілу цивільних громадян чи облаштоване приміщення катівні, колона чи скупчення розстріляних автомобілів, місце влучання снаряду ракетної артилерії або обстрілу, масового поховання цивільних осіб.

2. Меж огляду та ймовірної кількості слідів.

3. Способу вчинення злочину.

Для участі в огляді слідчий, прокурор формують слідчо-оперативну групу до складу якої можуть входити:

- працівники оперативних підрозділів;
- спеціалісти-криміналіст;
- спеціалісти-вибухотехніки чи сапери;
- спеціалістів із питань застосування військової авіації, ракетних військ та артилерії, які запрошуються з відповідних військових частин або органів військового управління для надання допомоги у визначенні ймовірних напрямів обстрілу, що призвели до загибелі чи поранення осіб або пошкодження чи знищення об'єктів, встановлення типів озброєння, що використовувалося для здійснення обстрілів;

- судово-медичний експерт або лікар;

- оператор безпілотного літального апарату для дистанційного сприйняття оточуючої обстановки та в реальному часі з передачею її на землю;

- кінолог зі службово-пошуковою собакою.

Для участі в огляді за необхідності можуть залучатися й інші учасники:

- співробітники ДСНС;

- військові як місцеві провідники;

- фахівці з оцінювання вартості пошкодженого чи знищеного майна, встановлення його орієнтовної вартості;
- волонтери або співробітники моргу, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, та особи, які проводитимуть роботи із розкопування могил.

Правила безпеки під час огляду місця події:

- учасники огляду за необхідності забезпечуються: індивідуальними засобами балістичного захисту: бронежилет, шолом; броньованими автомобілями тощо;
- спеціалісти-вибухотехніки або сапери попередньо мають дослідити місцевість або приміщення і за потреби знешкодити вибухові пристрої, інші вибухонебезпечні предмети та визначити безпечні зони.

Розпорядження і вказівки спеціалістів-вибухотехніків або саперів на місці події щодо безпечної поведінки при поводженні із вибуховими матеріалами, визначення небезпечних зон для людей є обов'язковими для виконання всіма громадянами та учасниками огляду.

Окремо потрібно звернути увагу на те, що для забезпечення безпеки членів слідчо-оперативної групи та запобігання можливим остаточним руйнуванням споруд і приміщень, пошкодженням внаслідок вибуху, під час їх огляду необхідно надавати перевагу застосуванню дистанційних засобів фото-, відеозйомки, зокрема, квадрокоптерів, особливо всередині масивних сховищ, ангарів тощо.

Першочергові дії учасників огляду після прибуття на місце події.

Після прибуття на місце події **спеціалісти-вибухотехніки або сапери** першочергово:

- уточнюють радіус зовнішньої небезпечної зони, надають рекомендації щодо його розширення відповідно до ймовірних зон ураження;
- визначають межі внутрішньої небезпечної зони, місця для розгортання пункту управління для виконання спеціальних вибухотехнічних робіт, зберігання табельних засобів ініціювання і вибухових речовин;
- визначають і узгоджують зі слідчим, прокурором доцільні маршрути підходу та відходу до місця події;
- проводять інструктаж із кінологами й іншими учасниками огляду, які задіяні у проведенні пошуку об'єктів, схожих на вибухові пристрої або речовини щодо особливостей дотримання заходів безпеки;
- організовують і контролюють дії спеціалістів при проведенні пошуку вибухових речовин та пристроїв в спорудах, на місцевості, автотранспорті тощо;

- узгоджують безпосередньо на місці події зі слідчим, прокурором дії у разі зміни навколишньої обстановки з метою недопущення втрати слідів кримінального правопорушення;

- за результатами пошуку вибухових пристроїв та матеріалів або таких, що їх нагадують, складають акт перевірки об'єкта на наявність вибухових речовин, вибухових пристроїв або конструктивно подібних до них об'єктів за встановленою формою та надають його слідчому, прокурору.

Слідчий, прокурор на місці події:

- здійснює єдине керівництво оглядом, відповідає за його проведення, об'єктивне та повне дослідження обстановки, фіксацію ходу і результатів слідчої (розшукової) дії. Йому підпорядковуються всі інші учасники огляду. Він визначає межі місця події, обирає метод проведення огляду, вилучає документи і речі, що мають значення для кримінального провадження;

- після проведення спеціалістом-вибухотехніком або сапером пошуку вибухових пристроїв і матеріалів, або таких, що їх нагадують та отримання інформації від нього про відсутність вибухонебезпечних матеріалів надає дозвіл на територію місця події інших учасників огляду;

- перед проведенням огляду необхідно забезпечити та відгородити територію, де було вчинено правопорушення, а також територію поблизу, що могла бути частиною місця події та містить будь-які докази, пов'язані зі злочином;

- забезпечує доступ на територію місця події виключно учасникам слідчо-оперативної групи та забороняє стороннім особам вхід до неї;

- разом із іншими учасниками проводить огляд місця події, а також за необхідністю інші слідчі (розшукові) дії;

- фіксує обстановку місця події, встановлює потерпілих, свідків, очевидців події, проводить їх допит або доручає його проведення іншому уповноваженому суб'єкту, виявляє докази, що свідчать про застосування заборонених засобів і методів ведення війни;

- має право заборонити будь-якій особі залишати місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню слідчої (розшукової) дії;

- має зібрати всі релевантні речові докази, наприклад предмети зв'язування: мотузки, хомути, стяжки тощо; фрагменти куль, гільзи та переконатися у тому, що кожний речовий доказ запаковано в окрему упаковку, належним чином опечатано та підписано;

- має переконатися у тому, що кожний зібраний доказ звірено зі схемою місця злочину, а саме місце було чітко зафіксоване;

- повинен вести супровідну документацію щодо порядку переміщення усіх зібраних речових доказів, зазначаючи особу кожного, хто працює з доказом, причину отримання доказу, дату та час і подробиці про те, де і кому було його далі передано.

Працівник оперативного підрозділу:

- встановлює очевидців та свідків, потерпілих від учинення злочину, проводить їх опитування чи допити за дорученням слідчого;

- встановлює місця, з яких проводився обстріл об'єкту огляду під час огляду колони чи скупчення розстріляних автомобілів, місця обстрілу чи влучання снаряду ракетної артилерії тощо;

- під час огляду місця масового розстрілу або поховання цивільних осіб, облаштованого приміщення катівні встановлюються дані близьких та рідних закатованих чи розстріляних осіб.

Під час допиту потерпілих та очевидців події з'ясовуються такі питання:

- дата, час та місце обстрілу;
- місце перебування особи під час обстрілу та її оточення;
- напрямок здійснення обстрілу, чи бачила особа або могла бачити місце розташування засобів ураження чи військової техніки, з яких здійснювався обстріл;

- які звуки (свист, гул тощо) чула особа перед обстрілом, що сповіщали про наближення удару;

- чи бачила особа вибух та може його описати;
- скільки було вибухів, як довго тривав обстріл, чи були між ними перерви;

- чи бачила особа пересування військової техніки, з якої могли провести обстріл (якщо так, то потрібно встановити точні дату та час, описати техніку, зокрема, її позначення та позначення осіб, які нею керували, перебували поблизу цієї техніки чи переміщувались разом із нею, а також характерні відмінності «свій-чужий» в одязі, а саме: білі пов'язки на руках та ногах, шеврони, мова, якою спілкувалися особи між собою, напрямок руху техніки);

- які об'єкти одержали пошкодження;
- чи заподіяні внаслідок обстрілу матеріальні збитки особі, якщо так, то в чому вони полягають, а також в яку суму їх можна оцінити;

- чи може особа надати правоустановлювальні документи, документи щодо вартості, технічну документацію на майно, яке знищене

або зазнало пошкоджень;

- чи зазнала особа поранень або інших ушкоджень від обстрілу, яких саме;

- чи отримували поранення або загинули внаслідок обстрілу інші особи;

- чи присутні в особи осколки снарядів унаслідок обстрілу;

- чи наявні в особи медичні документи, складені за результатами її огляду після обстрілу внаслідок її поранення чи загибелі інших осіб;

- отримати в особи відомості про медичний заклад, де здійснювався огляд особи, яка отримала тілесні ушкодження;

- чи були розташовані поряд із місцем обстрілу об'єкти, які можуть бути військовими цілями (військові частини, підрозділи ЗСУ, блок-пости тощо);

- чи наявні фото- та відеоматеріали обстрілу, а також наслідків обстрілу;

- чи зверталася особа до правоохоронних або інших державних органів щодо знищення майна;

- чи надає особа добровільну згоду на подальше використання наданих нею показань Міжнародному кримінальному суду в Європейському суді з прав людини, у Міжнародному суді ООН та в інших міжнародних судових інституціях (засвідчити окремим підписом або заявою).

Спеціаліст-криміналіст з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить:

- фотографування місця події та оточуючої обстановки, основних вузлів і окремих слідів злочину способами орієнтовної, оглядової, вузлової та детальної фотозйомки;

- відеозапис із використанням безпілотного літального апарату (БПЛА), яким дистанційно керує оператор, який носить окуляри або використовує екран для перегляду відео в реальному часі з камери, встановленої на дроні;

- відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації;

- виготовляє фототаблицю до протоколу огляду місця події;

- проводить вимірювання;

- виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого злочину;

- складає схеми, плани;

- надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;

- відповідає за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених про це даних у протоколі огляду та схемі, плані до нього.

Зокрема, під час огляду колони або скупчення розстріляних автомобілів спеціаліст-криміналіст проводить вимірювання розташування автомобілів відносно постійних орієнтирів, слідів обстрілу на транспортних засобах (напрям, з якого вівся обстріл, локалізація слідів обстрілу на частинах автомобіля, їх характер тощо).

Під час вилучення речових доказів потрібно дотримуватись наступних правил:

- одяг та інші невеликі речі мають бути вилучені в повному обсязі;
- із громіздких предметів робити вирізання (випилювання тощо) ділянки зі слідами треба так, щоби ці сліди не займали весь периметр ділянки;

- за неможливості вилучити в повному обсязі речовий доказ або його частину, підозрілу пляму потрібно зішкребти або стерти шматком марлі, зволоженої водою, марлю потім необхідно висушити при кімнатній температурі;

- вологі речові докази або сліди, які не засохли, мають бути висушені при кімнатній температурі;

- зберігати речові докази треба в паперових конвертах, пакунках.

При огляді місця обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії:

- фотографує та фіксує вирву за допомогою компаса для визначення можливого напрямку стрільби;

- вимірює за допомогою рулетки форму та розміри вирви;

- знімає координати центра вирви за допомогою планшета, телефону чи навігатора та фіксує в списках координат із зазначенням номера фіксації;

- складає масштабний план місця події (під час артилерійського обстрілу в масштабі 1 : 10 000, а під час ракетного удару – в масштабі 1 : 5 000);

- визначає координати знаходження залишків боєприпасів і фіксує їх в списках із зазначенням номера фіксації.

Під час огляду облаштованого приміщення катівні та місце масового розстрілу цивільних громадян:

- здійснює пошук, фіксацію та вилучення слідів біологічного походження (слідів крові, слідів інших виділень людини (слини, сечі тощо), волосся, шматочків тканин тіла), предмети зв'язування (хомути, стяжки, мотузки тощо), гільзи, фрагменти куль, ножі та інші предмети, що могли використовуватися як знаряддя катувань;

- під час пошуку слідів крові: потрібно звертати увагу на можливість збереження слідів крові в «захованих місцях» (піднігтьових

просторах на руках трупа, на краях кишень і рукавів одягу, у швах і під підкладкою, у щілинах підлоги, під плінтусами, у поглибленнях і місцях з'єднань деталей меблів, ручок дверей, водопровідних кранів, знарядь злочину, транспортних засобів тощо), на можливу зміну кольору плям крові, якщо вони розташовані на темному, строкатому тлі або замиті (чорнуватий, зеленуватий, жовтуватий кольори). Якщо слідів не виявлено під час огляду в яскравому сонячному або електричному світлі, але передбачається їхня присутність, то необхідно застосувати огляд у наскрізному світлі за допомогою лупи;

- під час пошуку волосся, присутність якого передбачається на знаряддях злочину, одязі або тілі людини, транспортному засобі: варто звертати увагу на необхідність огляду з лупою, при яскравому світлі; обережно поводитися з волоссям, щоб запобігти його пошкодженню або втраті;

- при виявленні шматочків тканин тіла: доцільно звертати увагу на необхідність (залежно від величини та мети дослідження) або висушити шматочки тканини тіла при кімнатній температурі, або залити розчином формаліну, помістивши в склянку зі щільною кришкою.

У ході огляду місця масового поховання цивільних осіб:

- фіксує розташування місця масового поховання, встановлює його координати,

- здійснює заміри місця масового поховання (могил), глибини, на якій були поховані особи,

- фіксує ознаки об'єктів, у яких було поховано осіб (труни, пакети, простирадла тощо);

- відбирає зразки та проби ґрунту з місця захоронення.

Спеціалісти з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління та залучаються до огляду місця події за необхідності визначення ймовірних напрямків ведення обстрілів, що призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів. Такі спеціалісти залучаються до огляду місця обстрілу або влучання снаряду ракетної артилерії.

Судово-медичний експерт залучається для проведення огляду у разі наявності на місці події трупів загиблих осіб. Відповідно до ст. 238 КПК України огляд трупа може здійснюватися разом з оглядом місця події та проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. На підставі цієї норми до огляду скупчення розстріляних

автомобілів або колони, місця влучання снаряду ракетної артилерії чи обстрілу, місця масового розстрілу цивільних осіб, місця масового поховання громадян, де виявлені трупи, залучається судово-медичний експерт, який має права й обов'язки спеціаліста, встановлені в ст. ст. 71, 72 КПК України. Він надає консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок у галузі судової медицини, зокрема встановлює:

- розташування та позу трупа;
- зовнішній вигляд його одягу та взуття;
- характер пошкодження одягу, наявність слідів, плям тощо;
- індивідуальні особливості частин тіла, їх ушкоджень інших слідів на тілі;
- особливості ложа трупа, предметів на ньому та безпосередньо біля нього.

Значну увагу приділяє встановленню ознак смерті, зокрема трупних змін та їх характеру: трупні плями, наявність і ступінь трупного залякання, а також виявленню загальних даних щодо особи трупа. Особлива увага приділяється виявленню наявності та характеру вогнепальних травм, встановлює кількість поранень, чи відповідають вони за локалізацією одне одному на одязі та тілі людини.

Під час огляду місця події **складається протокол, у якому:**

- відображають дату, час, GPS-координати, найменування населеного пункту, адресу, іншу прив'язаність до місцевості, погодні умови;
- зазначають наявність або відсутність на місці події воронки та їхні параметри: діаметр, глибина, матеріал, на якому утворилася воронка (грунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо), її точні військові координати (відомості може надати запрошений спеціаліст із питань застосування озброєння), кут нахилу, прив'язаність її розташування до сторін світу;
- відображають масштаби та характер руйнувань: заглиблення у стіні чи інших предметах, руйнування скла у вікнах будівель і відстань цих вікон від місця вибуху;
- відображають сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо);
- зазначають залишки мін/снарядів/ракет, їхні довжину, діаметр, кут нахилу у воронці, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу тощо (із залученням спеціаліста з питань застосування ракетних військ та артилерії);
- зазначають втрати серед мирного населення (загиблі та поранені), знищені будівлі/об'єкти, пошкоджені будівлі/об'єкти;

- відображають наявність слідів, що свідчать про переміщення об'єктів (транспортних засобів, трупів, уламків) на місці події до початку огляду, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу;

- фіксують висновки за результатами обстеження місця обстрілу (дата і час обстрілу; напрямок, у якому здійснено обстріл; відстань, з якої здійснено обстріл; озброєння, яке використовувалося під час обстрілу, види бойових снарядів, калібр, кут, під яким вони увійшли в об'єкти чи ґрунт, та кількість використаних снарядів);

- зазначають координати усіх предметів, що підлягають огляду, та їхнє розташування відповідно до сторін світу (відомості може надати запрошений спеціаліст із питань застосування озброєння) тощо.

До протоколу огляду місця події додаються:

- фототаблиця, відеозапис із зазначенням часу та дати фіксації обстрілу, напрямку, з якого він здійснювався, фрагментів боєприпасів;

- відеозаписи, здійснені із використанням безпілотних летальних апаратів;

- схема обстрілу (вогнева позиція, з якої здійснювався обстріл, вид зброї, відстань, час обстрілу) з обов'язковою прив'язаністю до сторін світу, яку виготовляє спеціаліст із питань озброєння);

- пояснення спеціалістів (письмові), які брали участь у проведенні слідчої дії, тощо.

9.3. Особливості фіксації ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій

Фіксування перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії – це здійснювані у визначеному законодавством порядку та відображувані у належній процесуальній формі дії уповноваженої особи, спрямовані на закріплення обстановки провадження слідчої (розшукової) дії і доказів, виявлених у результаті її проведення.

Фіксуванню за допомогою технічних засобів підлягають процесуальні (зокрема слідчі (розшукові) і негласні слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування, кримінальне провадження під час розгляду питань слідчим суддею, крім вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та в суді під час судового провадження (ч. 5 ст. 27, ч. 1 і ч. 4 ст. 107, ч. 2 ст. 252, ст. 343, абз. 4 ч. 2 ст. 520, абз. 2 і 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Використання засобів фото-, кінозйомки, відеозапису при застосуванні безпілотних літальних апаратів має відповідати вимогам ст.245-1 КПК України.

Протокол (основна форма фіксування) під час досудового розслідування складається дізнавачем, слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення.

Протокол слідчої дії передусім повинен мати у вступній частині відомості про:

- залучення спеціаліста та його прізвище, ім'я, по батькові;
- відмітку про роз'яснення прав та обов'язків спеціалісту;
- інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання.

Це обумовлене вимогами ч. 2 і ч. 3 ст. 104 та ч. 2 ст. 107 КПК України, відповідно до яких у випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі та про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у процесуальній дії, а вступна частина протоколу повинна містити відомості про всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання).

Відносно засобів аерозйомки у протоколі слідчої (розшукової) дії необхідно зазначити:

- марку, модель, серійний номер БПЛА;
- марку, модель ємність (у ГБ), серійний номер карти пам'яті.

Актуальними для здійснення і наступного аналізу результатів аерозйомки є метеорологічні умови, які доступні у відповідних метеорологічних застосунках: температура повітря (°C), видимість (км), вологість (%), атмосферний тиск (мбар, мм рт. ст.), швидкість вітру (м/с), напрям вітру.

Перед зльотом БПЛА у разі безпосередньої близькості розташування воєнних чи охоронюваних (стратегічних) об'єктів, військових частин слід провести безпосередню комунікацію з керівництвом відповідних установ для зменшення ризиків «дружнього» знищення чи пошкодження БПЛА вогневими та радіоелектронними засобами.

При зльоті БПЛА, з використанням мобільного пристрою слід виготовити декілька контрольних знімків екрану на декількох контрольних висотах з метою фіксування контрольної чіткості зображення. Ці контрольні знімки разом з матеріалами аерозйомки долучаються до протоколу процесуальної дії.

Обов'язково враховувати метеорологічні умови для дотримання безпечних умов експлуатації БПЛА, визначених виробником конкретної моделі. Детально з умовами експлуатації можна ознайомитись у інструкції з експлуатації дрону, на офіційному сайті виробника, або у таблицях, наданих вище.

З урахуванням викладеного, фрагмент вступної частини протоколу повинен мати таку структуру:

«За участі спеціаліста – оператора безпілотного літального апарату Важненка Тараса Сергійовича, 11.03.1985 р.н.

Перед початком огляду зазначеним особам роз'яснено їх право бути присутніми при всіх діях, що проводяться у процесі огляду, робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу. Особам, які беруть участь у проведенні огляду, також роз'яснено вимоги ч. 3 ст. 66, 222 КПК України про їх обов'язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, а також положення ст. 387 Кримінального кодексу України про кримінальну відповідальність за розголошення даних досудового розслідування.

Спеціалісту роз'яснені права та обов'язки відповідно до ст. 71 КПК України.

Особам, які беруть участь у проведенні процесуальної дії, повідомлено про застосування під час огляду таких технічних засобів фіксації: фотокамера «Canon 3319», серійний номер BC1234S0212, із флеш-накопичувачем SanDisk, 64GB, серійний номер 12345670, який є невід'ємним додатком до вказаного протоколу; квадрокоптер марки «DJI Air 2S», серійний номер L965430219, з флеш-накопичувачем SanDisk, 32GB, серійний номер 42385417, який є невід'ємним додатком до вказаного протоколу.»

Відповідно до вимог ст. 104 КПК України у описовій частині протоколу, яка повинна містити відомості про послідовність дій, отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, у т.ч. виявлені та/або надані речі і документи, необхідно зазначити послідовність дій слідчого, а також порядок застосування технічного засобу спеціалістом.

Виходячи з цього, в описовій частині доцільно зазначати блоки такого змісту:

«Огляд здійснювався за таких умов: температура повітря +12 °С, видимість 18 км, вологість 65 %, атмосферний тиск 1015 мбар, вітер південний зі швидкістю 8 м/с.

Об'єктом огляду є територія та будівлі, розташовані за адресою: Запорізька область, Запорізький район, с. Матвіївка, вул. К. Павловського, 35...

...Під час огляду спеціалістом Важненком Т. С., за допомогою квадрокоптеру було здійснено фото- та відеозйомку території і будівель, що розташовані на ній. Фото- та відеоматеріали на накопичувачу SanDisk, 32GB, серійний номер 42385417 долучено до вказаного протоколу, упаковано в паперовий конверт, зроблено пояснювальні написи «Накопичувач SanDisk, 32GB, серійний номер 42385417 з фото- та відеоматеріалом», скріплено підписами учасників, слідчого та опечатано печаткою «Для пакетів» слідчого відділу УСБ України в Запорізькій області (Додаток № 3 до протоколу огляду).».

У разі відсутності відомостей про адресу місцевості, її можна визначати за кадастровим номером земельної ділянки, а також, у обов'язковому порядку, здійснити «прив'язку» з використанням GPS-координат.

Для більшої наочності в ході слідчої дії доцільно робити фототаблиці з отриманих знімків, паралельно долучаючи до протоколу виготовлені матеріали й на цифровому носії. Саме з цією метою доцільно здійснювати фотозйомку одночасно з відеозйомкою. Зокрема, певні моделі дронів (наприклад, DJI Mavic 3T) дозволяють робити знімки, не перериваючи відеозапис. У решті ж випадків радимо зробити один обліт об'єкту із записом відео, а інший – з виготовленням ключових фотознімків, які пізніше будуть роздруковані у фототаблицях.

Незалежно від того, як знімки відображені у фототаблицях, слід звертати увагу на вимоги ч. 3 ст. 107 КПК України щодо необхідності зберігання у матеріалах кримінального провадження оригінальних примірників технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, та долучати оригінальний накопичувач із дрону в якості додатку до протоколу слідчої дії. Матеріали аерозйомки – аерофотознімки та аеровідеограми, які спеціально створені з метою збереження інформації і містять зафіксовані за допомогою зображення відомості, що можуть бути використані, як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, є документами, які за певних умов можуть слугувати речовими доказами (ст. 98, 99 КПК України).

До складу слідчої (розшукової) дії входять також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії (ст. 106 КПК України).

Матеріали аерозйомки долучаються до протоколу огляду місця події особою, яка проводила цю процесуальну дію, як додатки до протоколу. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків (ч. 3 ст. 105 КПК України).

Виготовлені під час виконання процесуальної дії цифрові аерофотознімки та аеровідеограми підлягають збереженню у повному обсязі на упакованому та належним чином засвідченому технічному носіїві інформації. Оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії зберігаються у матеріалах кримінального провадження, резервні копії яких зберігаються окремо (ч. 3 ст. 107 КПК України).

Організаційно-підготовчі заходи огляду місця події з використанням БпЛА проводяться за наступними рекомендаціями. Оскільки БпЛА є технічним пристроєм, спорядженим фото-, відеоапаратурою для фіксації та дослідження місця події, то для його ефективного застосування потрібні спеціальні знання в галузі техніки: принципів роботи, складових технічного пристрою та механізму їх роботи, навички управління БпЛА. Потрібні також спеціальні криміналістичні знання, зокрема видів та методів фото-, відео-, аерозйомки. Відповідно для ефективного проведення огляду з використанням БпЛА потрібно як спеціалістів залучати спеціаліста-криміналіста, та оператора, який має навички керування такими пристроями. В окремих випадках роль оператора може виконувати спеціаліст-криміналіст, який пройшов спеціальну підготовку.

Однією з умов ефективного проведення огляду є якісна, ретельна та всебічна підготовка. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти оглядів. Підготовчий етап огляду місця події з використанням БпЛА включає послідовне проведення наступних дій:

1. Перевірка готовності БпЛА, для чого потрібно:

а) перевірити комплектність мультикоптера: наявність самого апарату, фото, відеоапаратури, пульта керування, акумуляторної батареї, планшету чи телефону, шнурів підключення, достатню кількість карток пам'яті потрібного об'єму, формату, класу;

б) перевірити зарядженість: акумуляторів БпЛА, телефону чи планшету, пульта.

в) перевірити встановлення програмного забезпечення на планшеті або телефоні та вхід до профілю користувача. Відсутність факту входу до профілю може накласти обмеження на можливості апарату, а

можлива відсутність мобільного інтернету на місці проведення огляду не дозволить цю ситуацію виправити. Якщо БпЛА не застосовується в районі бойових дій, доцільно оновлювати програмне забезпечення. Але якщо його вже застосовували, цього робити не потрібно, оскільки при оновленні, у певних випадках пристрій та його пілот стануть більш вразливими з точки зору демаскування перед ворогом;

г) перевірити роботу всіх вузлів шляхом ввімкнення, перевірки радіосигналу, роботи моторів, підвісу, модулю GPS, з'єднання з планшетом чи телефоном, якості роботи дисплею. Це особливо важливо, у разі коли апаратом користується декілька пілотів. Якщо пілот один, то така перевірка може не здійснюватися.

На цьому технічну підготовку можна вважати завершеною.

2. Перевірити відповідність погодних умов у день проведення слідчої (розшукової) дії на відповідній місцевості.

Для цього можуть бути використані звичайні прогнози погоди або спеціальні додатки, розроблені для пілотів повітряних суден. Погодні умови вважаються допустимими при відсутності туману та опадів. Фактично політ можливий за невеликого снігу чи дощу, але лише у випадку нагальної необхідності та з рядом обмежень, якими є:

- забезпечення можливості зльоту з сухої та критої ділянки;
- післяполітне обслуговування пристрою з метою уникнення окиснення вузлів та деталей.

Другою важливою складовою погодних умов є відповідність температури повітря нормам, визначеним виробником для конкретної моделі, наприклад для DJI Mavic 3 – від -10 до 40 °C, для DJI Air 2S – від 0 до 40 °C. Також, необхідно пам'ятати, що тривалість польоту апарату значно скорочується при роботі за низьких температур через охолодження елементів живлення. До моменту початку слідчої (розшукової) дії та безпосереднього запуску БпЛА акумулятори необхідно тримати у теплі: у салоні автомобіля, внутрішніх кишенях одягу. Це продовжить тривалість польоту та також допоможе уникнути аварії через різке переохолодження акумулятору. Іншим важливим погодним показником є сила вітру та його пориви. Користування безпілотним літальним апаратом можливе за умов вітру в межах, визначених виробником для кожної моделі, наприклад для DJI Mavic 3 – до 12 м/с, для DJI Air 2S – до 10,7 м/с та за відсутності сильних поривів.

3. Рекогносрування або перевірка місцевості, де буде проводитись огляд

Існують зони з різною ступеню допустимості до польотів: в окремих повністю забороняють польоти, у деяких є обмеження за

висотою, інші – дозволяють політ за погодженням з DJI. Наприклад, у мультикоптерів DJI прописані безпольотні зони NFZ (No Fly Zone). Означені зони відмічені на картах різними кольорами. Таке погодження отримується у додатку безпосередньо перед польотом, але потребує стабільного інтернет-з'єднання. Тому, у випадках наявності однієї з таких зон необхідно подбати про отримання дозволу, або застосовувати БпЛА від іншого виробника чи взагалі відмовитися від аерозйомки.

Згідно з «Правилами використання повітряного простору України», затвердженими наказом Державної авіаційної служби України від 11.05.2018 № 430/210 для здійснення польотів над об'єктами (зонами), що визначені Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Міністерством інфраструктури України, Державною прикордонною службою України, Національною гвардією України, Державною фіскальною службою України, Службою зовнішньої розвідки України, Управлінням державної охорони України, іншими правоохоронними структурами та військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, та відносно яких здійснюється охорона, необхідно отримати дозвіл зазначених вище повноважних органів. Починаючи введенням воєнного стану, коли цивільні польоти заборонені з 24 лютого 2022 року такі території визначені в усіх областях України. До того ж, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування правоохоронними органами безпілотних повітряних суден та протидії їх незаконному використанню» від 13.07.2023 року правоохоронним органам надано повноваження щодо припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден, у тому числі шляхом знищення чи пошкодження таких суден.

Рештою умов місцевості, що можуть вплинути на безпеку польотів та з якими потрібно визначитися безпосередньо на місці можуть бути наявність: ліній електромереж великого тиску, великих металевих споруд, куполів храмів, що можуть спровокувати порушення роботи компасу; щільної забудови чи водойм, що може спричинити перевід зображення сигналу та, відповідно, неочікувані різкі рухи пристрою; великих скупчень птахів, які можуть атакувати апарат, особливо невеликого розміру, наприклад, під час проведення огляду у полях, на території зерносховищ тощо.

Таким чином, перевіrivши готовність БпЛА, відповідність погодних умов, узгодивши польоти та вивчивши особливості місцевості, можна вважатися підготовку до проведення слідчої (розшукової) дії завершеною.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до **робочого етапу огляду**, що складається з сукупності тактичних прийомів (методів) огляду.

Одним з основних є метод **панорамування**. Панорама – вид на місцевість згори, на далекий простір; видовище будь-чого на великому, широкому просторі. Панорамування може бути статичним (з однієї точки) і динамічним (в русі); здійснюватися перспективно або планово. **Перспективною** є аерозйомка, при виконанні якої оптична вісь об'єктиву спрямовується під кутом близько 60 град. до земної поверхні з відображенням у кадрі лінії горизонту. Такий вид зйомки відповідає звичному для більшості людей куту візуального сприйняття оточуючого середовища та найчастіше використовується для ландшафтної зйомки. **Плановою** або вертикальною є аерозйомка, під час виконання якої оптична вісь об'єктиву спрямовується під прямим або наближеним до нього кутом до поверхні землі. Такий вид зйомки найчастіше використовується для виготовлення фотосхем і ортофотопланів (планів місцевості, отриманих шляхом аерофотозйомки з подальшим перетворенням знімків за допомогою методів ортотрансформування).

При виконанні багатоярусної панорами необхідно забезпечувати суміжне 30-40-відсоткове перекриття. Наприклад, для повної фіксації фасаду та даху пошкодженої ракетним ударом дев'ятиповерхової житлової будівлі доцільно, рухаючись реверсивно, зліва на право, виконати лінійну перспективну горизонтальну панораму 1-3 поверхів, на зворотному шляху (з права наліво) – 3-5 поверхи, потім (праворуч) – 5-7 поверхи, далі (ліворуч) – 7-9 поверхи з технічним поверхом і дахом. Повне фіксування зазначеного об'єкта може бути здійснено при виконанні аерозйомки методом лінійної перспективної вертикальної панорами аналогічним чином, але рух камери відбуватиметься не праворуч і ліворуч, а знизу догори і згори донизу. Зокрема, цей метод є безпечнішим з точки зору знаходження БпЛА на висоті 1-3 поверхів, оскільки виключає його тривалий рух боком, де датчики можуть недостатньо відпрацьовувати, чи бути відсутніми взагалі, залежно від моделі. В обох випадках обсяг візуальної інформації, яка охоплюється одним кадром, залежить від фокусної відстані об'єктиву і того, на яку відстань об'єкта зйомки можна безперешкодно віддалитися.

Найбільш ефективно використання БпЛА планерного типу можливе під час проведення огляду відкритих великих за площею ділянок місцевості, де необхідно детально відтворити подію, що сталася, встановити точне її місце знаходження, здійснити аерофотозйомку (аеровідеозйомку) та позначити точні координати місцевості виявлених на місці події предметів, слідів, трупів, споруд, інших будівель та іншу криміналістичну інформацію, що має значення для розслідування кримінального правопорушення, та яку потрібно долучити до матеріалів кримінального провадження. Виявлення таким чином джерел криміналістично значимої інформації дозволяє більш точно їх зафіксувати під час

протоколювання та вилучення. Використання аерозйомки надає можливість відтворити місце події зверху вниз, що надає слідчому змогу краще усвідомити та змодельовати подію, що відбулася.

Технічні можливості більшості безпілотних літальних комплексів дозволяють також провести 3D моделювання поверхні місцевості, де проходить огляд. Зокрема, не є обов'язковою наявність спеціалізованого лазерного сканеру. Реконструкція місцевості здійснюється за допомогою камери високої розподільної здатності із системою глобального позиціонування та автоматичного управління і контролю висоти. Складання в ході проведення огляду місця події 3D-моделі дозволяє слідчому більш об'єктивно оцінити подію вчиненого кримінального правопорушення та висунути найбільш вірогідні слідчі версії.

Для зйомки *великих за площею умовно площинних об'єктів*, наприклад, лісових масивів, полів, селищ передусім необхідно визначитись з формою та межами об'єкту. Для цього можна користуватись супутниковими знімками з Google-карт, здійснити попередній обліт або ж обійти територію. Виходячи з форми об'єкта, обліт краще робити паралельно довшим сторонам в одному та зворотному напрямку зі зміщенням після кожного проходу таким чином, щоб наступний частково перекривав попередній. У випадку, якщо об'єкти на місцевості необхідно зняти з обох боків, то прольоти в один та зворотній бік робляться за одним маршрутом, після чого робиться зміщення.

Точкою зльоту краще обирати один з кутів площі, що підлягає огляду, оскільки це максимально спрощує фігуру польоту, а у випадку, коли це незручно чи неможливо зробити, необхідно спланувати обліт таким чином, щоб вся площа була охоплена. З метою здійснення максимально деталізованої зйомки, висота обирається мінімально безпечна. Кут нахилу камери береться близько до 60 град. до горизонту таким чином, щоб забезпечити перспективну зйомку. Після здійснення відеозйомки за вказаним маршрутом доцільно додатково зробити фотозйомку ключових моментів. Якщо ж конструкція БпЛА дозволяє здійснювати запис відео паралельно із фотозйомкою, то ці дії можна виконати одночасно.

Відеозйомка *висотних будівель* зазвичай здійснюється також «змійкою», але у вертикальній площині, паралельній кожному з фасадів. Отже, обліт починається з нижнього правого чи лівого кута фасаду, бажано з місця, де знаходиться адресна табличка будівлі, якщо така є у наявності. На початку польоту БпЛА рухається вертикально вгору. Кут камери перпендикулярний фасаду. При підйомі вище кут камери доцільно поступово опустити у перспективу, щоб захопити частину даху. Далі здійснюється зміщення вбік таким чином, щоб було часткове

перекриття кадру, та починається рух вниз з вирівнюванням камери перпендикулярно фасаду.

Аналогічним чином оглядаються й інші фасади будівлі, після чого здійснюється проліт над дахом. Ключові моменти додатково знімаються за допомогою фото. Зйомка у таких умовах має складнощі, пов'язані з наявністю інфраструктури:

- трубопроводів, кабелів, антен тощо;
- дерев, що можуть спричинити аварію, а також при щільній забудові – перевідображення сигналу.

Тому додатково із зображенням у моніторі БпЛА необхідно постійно тримати у полі зору.

Відеозйомку окремих домоволодінь чи інших компактних об'єктів можна розділити на зйомку основної будівлі та зйомку ділянки з другорядними об'єктами. Враховуючи те, що об'єкти на рівні очей людини будуть зняті із землі на камеру, то зацентрувати увагу необхідно на перспективі, яка захоплюватиме одночасно фасади та дах. Якщо на будинку чи на паркані перед ним є адресна табличка, то зліт доречно почати перед нею, після чого, опускаючи камеру на 45 град. чи трохи менше, набрати висоту щоб у кадр потрапив весь фасад і частина даху. Після цього рухаючись ліворуч або праворуч вздовж фасаду та повертаючи на 90 град. на кутах будівлі, облетіти її навколо. Далі, одночасно з опусканням камери до 90 град набрати висоту та пролетіти над дахом в одному або обох напрямках. Знявши будівлю, необхідно також зняти всю ділянку домоволодіння способом, що буде залежати від форми та розміру ділянки і наявності на ній інших споруд. Після завершення відеозйомки або одночасно з нею (за технічної можливості) потрібно зробити перспективні фотознімки кожного з фасадів, а також зняти дах будинку й окремі об'єкти на ділянці.

Питання для самоконтролю:

1. Правові особливості досудового розслідування під час надзвичайного або воєнного стану.
2. Особливості участі захисника у воєнний час.
3. Організаційно-тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.
4. Склад слідчо-оперативної групи під час проведення огляду місця події.
5. Першочергові дії кожного з учасників огляду місця події.
6. Особливості фіксації ходу та результатів проведення слідчих (розшукових) дій.

Розділ 10

ТАКТИКА ПРОТИДІЇ ПЕРЕШКОДЖАННЮ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННЮ

10.1. Поняття та сутність криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню

Розслідування в сучасних умовах характеризуються значним поширенням проявів протидії. Особи зі злочинним досвідом, демонструють істотних змін у способах вчинення та маскуванню, посилення, у тому числі з використанням владних повноважень, корупційних зв'язків, тиску на учасників розслідування, слідчого та умови його діяльності. Це визначає більш складні, а без належної підготовки правоохоронців досить часто нездоланні перепони в сформованих умовах розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Істотне збільшення ресурсів у вчиненні кримінальних правопорушень обумовлюють потребу підвищення рівня діяльності правоохоронців за рахунок покращення якості використання можливостей криміналістичної науки, знань філософії, психології, соціології, конфліктології, оперативно-розшукової діяльності та багатьох інших й пристосування їх до потреб практики. Таким чином зазначене варто оцінювати як надання правоохоронцям для застосування відповідних знань, що дозволить реалізувати їх потенціал в процесі розслідування.

Під час проведення розслідування, відповідні уповноважені особи стикаються з проявами протидії, здійснювані зацікавленими у відповідних результатах суб'єктами. Пізнання відповідних явищ та дій, що відбулися, спрямовуються на вирішення, у майбутньому, схожих задач (завдань, ситуацій). Це, може бути повною мірою перекладено й на прояви протидії досудовому розслідуванню. Їх аналіз є вагомою складовою не лише успішного подолання, а й запобігання. Тобто це може бути розцінено певною мірою як профілактична діяльність, заходи на попередження відповідних проявів.

Подолання протидії досудовому розслідуванню, значною мірою, обумовлено формуванням передумов для здійснення цієї діяльності. Вагомою складовою має виступати діагностування та аналіз відповідних

проявів. Вони мають виявлятися та ретельно аналізуватись для визначення шляхів вирішення.

Криміналістичне забезпечення варто розглядати як інструментарій в реалізації правоохоронцями запиту на подолання проявів протидії розслідуванню.

Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, доцільно висвітлювати через такі складові, як:

- правове забезпечення діяльності уповноважених осіб у здійсненні подолання протидії досудовому розслідуванню;
- джерела інформації щодо протидії досудовому розслідуванню та можливості її дослідження, оцінки й використання;
- організаційно-управлінських рішень, що ґрунтуються на наявній в уповноважених осіб сукупності відомостей у кримінальному провадженні та проявах протидії розслідуванню;
- організація та використання різних форм взаємодії, що в умовах проявів протидії розслідуванню забезпечує можливість їх подолання з витратами меншої кількості ресурсів (часу, сил та засобів) й отримати позитивний результат;
- можливості алгоритмізації діяльності уповноважених осіб в умовах протидії досудовому розслідуванню та ситуаційної обумовленості діяльності суб'єктів розслідування;
- захист від стороннього доступу до інформації, шляхом прийняття заходів управлінського, організаційного, тактичного характеру;
- використання розробок науки й техніки, впровадження яких сприятиме підвищенню рівня володіння передовими знаннями та надання правоохоронцям можливостей своєчасно діагностувати та долати прояви протидії розслідуванню;
- організаційно-тактичне забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій для отримання інформації з різних джерел, зокрема: матеріальних, особистісних та змішаних.

Наведене та інше, на нашу думку, може бути включене як компоненти в розробку криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню.

Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню це сукупність взаємопов'язаних між собою дій, що складаються з розробки криміналістичних рекомендацій; ознайомлення суб'єктів розслідування з можливостями застосування наукових розробок засобів та методів протидії; використанням уповноваженими особами правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

Концепція криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню є комплексним поняттям та розглядається як галузь наукового знання, практична діяльність з реалізації його рекомендацій й положень та складова навчальної дисципліни. Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню об'єднане з іншими окремими криміналістичними теоріями єдиним предметом пізнання – предметом криміналістики, що передбачає комплексність з вивченням одних і тих же об'єктів, явищ, різними теоріями.

Об'єктом концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню виступають:

- протидія досудовому розслідуванню як явище дійсності, з яким стикаються уповноважені особи;
- діяльність зазначених осіб з її упередження, виявлення та подолання.

Предметом розглядуваної програми дій виступають:

- закономірності вивчення окремих видів протидії досудовому розслідуванню та криміналістичні засоби їх подолання;
- виявлення та дослідження закономірностей, що проявляються в діяльності (бездіяльності) суб'єктів протидії на різних етапах вчинення кримінальних правопорушень та досудового розслідування;
- виявлення та вивчення закономірностей в діяльності суб'єктів розслідування з упередження, діагностуванні та подоланні протидії;
- виявлення та дослідження закономірностей у взаємовідносинах між суб'єктами протидії та суб'єктами розслідування.

Задачі криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню як сукупності ідей полягають у дослідженні усього комплексу форм, способів, суб'єктів протидії та розробці на основі відомостей про них криміналістичних засобів та методів, рекомендацій з організації й тактики її подолання.

Мета криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню як системи поглядів може розглядатися, зокрема як: галузь наукового знання; форма практичної реалізації; складова частина навчальної дисципліни. Досягнення зазначеної мети передбачає комплексне вирішення ряду задач концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню, якими можуть бути названі, зокрема:

- задачі розробки наукових знань;
- задачі практичної реалізації;
- задачі частини навчальної дисципліни.

Абстрактна ідея криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню як система наукового знання має зв'язки з окремими криміналістичними теоріями та вченням, об'єднаними в рамках структурних компонентів криміналістичної науки: «Загальнотеоретичні основи криміналістики», «Криміналістична техніка», «Криміналістична тактика», «Криміналістична методика».

Розгляд криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню здійснюється диференційовано до методів криміналістики, як наукової та практичної форм пізнання та діяльності.

Таким чином в основу концепції криміналістичного забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню покладена система поглядів, процесів та способи їх розуміння, яка передбачає:

- планову основу діяльності суб'єкта розслідування, у тому числі засновану на взаємодії з іншими службами, підрозділами правоохоронних органів, громадськістю ЗМІ тощо;
- діагностування ознак протидії та детермінант її обумовлюючих на регулярній основі;
- здійснення розслідування компетентними суб'єктами, у відповідності до чинного законодавства та розроблених криміналістичною наукою засобів та методів;
- використання апробованих практикою рекомендацій у здійсненні розслідування в умовах протидії;
- захист виявленої та зібраної інформації за матеріалами провадження в умовах протидії досудовому розслідуванню;
- використання міжнародного досвіду в подоланні протидії досудовому розслідуванню;
- здійснення профілактичної діяльності тощо.

10.2. Форми протидії на стадіях досудового розслідування

Поняттям «форма» позначається спосіб існування змісту, об'єднання частин у ціле, узгодження та взаємодію певних елементів, тобто форма – це інтегруюча основа існування якогось явища.

Термін «форма» Великий тлумачний словник сучасної української мови тлумачить як:

- 1) обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд;
- 2) пристрій, шаблон, за допомогою якого чому-небудь надають певних обрисів, якогось вигляду;

3) спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз;

4) видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи.

Класифікація форм протидії здійснюється з поділом на: «внутрішню» та «зовнішню».

Способи протидії – це поведінкові акти протидіючої сторони в ускладненні (унеможливленні) реалізації завдань кримінального провадження. Способи протидії досудовому розслідуванню визначають та характеризують її форми.

Форма протидії досудовому розслідуванню доцільно сприймати як зовнішню характеристику схожих за його внутрішнім змістом об'єктів, суб'єктів, спрямованість груп способів із їх поділом на «внутрішню» і «зовнішню».

Під **«внутрішньою» протидією** доцільно розуміти діяльність здійснювану особами, у будь-якій формі причетними до розслідування, які володіють інформацією про подію і прагнуть приховати цю інформацію від слідчого.

Під **«зовнішньою» протидією** варто сприймати «діяльність осіб, або не пов'язаних із даною подією й особою, що здійснює розслідування, або пов'язаних зі слідчим (дознавачем) процесуальними, службовими чи іншими владними відносинами або іншими залежностями».

Формування умов, коли учасники замовчують відомості про обставини кримінального правопорушення в силу ряду причин, зокрема:

- безтактної поведінки уповноваженої особи;
- не достатній рівень роз'яснення з боку правоохоронців особі основних положень розслідування та слідчих (розшукових) дій, які проводитимуться, значення участі (показань, наданої інформації) для встановлення всіх обставин кримінального правопорушення;
- не готовність уповноваженої особи до проведення розслідування взагалі та окремих процесуальних дій зокрема тощо;
- відсутності у допитуваних юридичної грамотності та розуміння змісту того, що відбувається;
- не бажання витратити особистий час та з'являтися на виклики до правоохоронних органів (це основна мотивація відмови осіб бути понятим в слідчих (розшукових) діях);
- складність диференціації (виділення головного та другорядного) в змісті події, що потребує з'ясування в ході слідства; перебування особи, й в першу чергу неповнолітніх, в особливо вразливому стані;
- небажання висвітлювати особисте (інтимне) життя, зокрема по за шлюбом, факт зґвалтування, віктимність поведінки тощо.

Наприклад, особа відмовляється від участі в проведенні слідчої (розшукової) дії в якості понятого, що на даний момент є її правом, а не обов'язком. Це ускладнює діяльність правоохоронців, які вимушені витратити час та сили на пошук інших понятих, проте не може розцінюватися протидією, оскільки особа не переслідує відповідної цілі. Наведене обумовлює необхідність чіткого усвідомлення та розмежування поведінкових актів з наявними чи відсутніми в них проявами протидії досудовому розслідуванню, в основі якого лежить переслідувана особою мета.

Отже, якщо кінцевою метою визначається ускладнення діяльності слідчого в цілому, наприклад з мотивів помсти, без особистої зацікавленості у результатах розслідування, поведінкові акти зазначеної особи не можуть оцінюватися протидією. Зазначене варто розглядати як прояви особистого ставлення (протест, внутрішнє неприйняття) до професійних та особистісних якостей відповідної особи, як представника правоохоронної системи в цілому, а не суб'єкту розслідування за окремим провадженням. Наразі скарги потерпілих на бездіяльність, спрямовані на зміну ставлення слідчого до організації розслідування, формуватимуть протистояння (конфронтацію), однак не мають оцінюватися протидією. Проте її настання є досить вірогідним у разі ненадання суб'єктами розслідування належної уваги ситуації, що сформувалась.

Термін «протидія» набув свого поширення не лише в криміналістичній літературі, в контексті дослідження проблем досудовому розслідуванню, а й в роботах автори яких присвячували свою увагу «боротьбі зі злочинністю». Відсутність однозначного трактування ускладнює розуміння та правильність використання даної наукової категорії. Ми вважаємо, що авторам робіт необхідно виважено підходити до використання термінів, наукових категорій з урахуванням їх етимологічного значення. Протидію доцільно розглядати як спрямовані на ускладнення (унеможливлення) діяльності за окремо визначеним провадженням прояви, здійснювані відповідними суб'єктами (протидіючою стороною) та зведення до мінімуму можливості покарання у разі притягнення до відповідальності. Діяльність уповноважених осіб, спрямованих на здолаття злочинності як явища варто розглядати «боротьбою». Таким чином допущена рядом науковців підміна способів протидії досудовому розслідуванню на форму ускладнюють можливості її використання як теоретичної категорії у висвітлення протидії досудовому розслідуванню. Це потребує більшої уваги з боку науковців та виваженого застосування наукових категорій в здійснюваних дослідженнях. Сукупність існуючих форм та способів, в яких реалізується протидія відображує труднощі як

наукового пізнання, так і практичної реалізації в подоланні розглядуваних проявів.

Інша складова протидії виявляється в прояві волі відповідного суб'єкта, з реалізацією як в діяльнісних (активних), так і бездіяльнісних (пасивних) проявах способів дій. Якщо особа приймає активних дій, наприклад шляхом спотворення фактів, формуванням алібі, дачі завідомо неправдивих показань, то їх варто розцінювати як активну форму діяльність, якщо утаювання, замовчування – пасивну.

В усвідомленні та розмежуванні поведінкових актів з наявними чи відсутніми в них проявами протидії досудовому розслідуванню, в основі якого лежить переслідувана особою мета. **Мета** суб'єкта визначається кінцевим результатом, на який спрямований процес. Якщо кінцевою метою визначається ускладнення діяльності слідчого в цілому, наприклад з мотивів помсти, без особистої зацікавленості у результатах розслідування, поведінкові акти зазначеної особи не можуть оцінюватися протидією. Зазначене варто розглядати як прояви особистого ставлення (протест, внутрішнє неприйняття) до професійних та особистісних якостей відповідної особи, як представника правоохоронної системи в цілому, а не суб'єкту розслідування за окремим провадженням. Скарги потерпілих на бездіяльність, спрямовані на зміну ставлення уповноваженої особи до організації розслідування, формуватимуть протистояння (конфронтацію), однак не мають оцінюватися протидією. Проте її настання є досить вірогідним у разі ненадання суб'єктами розслідування належної уваги ситуації, що сформувалась.

У випадку прийняття заходів з унеможливлення початку кримінального провадження їх варто сприймати як **упереджуючу протидію**. Ці прояви можуть реалізовуватися наступними способами:

- пропозиціями (обіцянками) компенсації, відшкодування завданих збитків, іншого виду винагороди тощо;
- погрозами різного змісту особам, які затримали злочинців, учасникам, очевидцям подій з намаганнями перекласти на іншу сторону відповідальність, нав'язати безперспективність намагань відновити справедливість тощо;
- варіантами впливу, що обумовлюють відмову (зміну, неповного висвітлення) свідчень постраждалими, свідками, співучасниками.

Наведене ускладнює або унеможлиблює з'ясування факту кримінального правопорушення та як наслідок початку провадження.

Суб'єкти зовнішньої протидії, здебільшого реалізують свою мету шляхом тиску на учасників розслідування та уповноважену особу, формуванням умов за яких будуть отримані очікувані стороною

тиску результати. Це, здебільшого, пов'язано із вчиненням посадових кримінальних правопорушень уповноваженою особою. Реалізація розглядуваних способів мають особливості проявів, які знаходяться у залежності від особливостей:

- виду та тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, що обумовлює підслідність та відповідно, суб'єктів, котрі здійснюватимуть розслідування, ступеня впливовості не зацікавлених у розслідуванні осіб;

- вказівки щодо прийняття, утримання від дій надаються безпосередніми або керівниками вищих ланок, від яких суб'єкт розслідування перебуває у службовій залежності;

- прояви зовнішньої протидії, досить часто надаються усно та не знаходять свого документального підтвердження тощо.

Зазначене та інше визначає складність протистояння суб'єктами розслідування здійснюваного в рамках кримінального провадження способам протидії. Якщо ряд способів має відкритий характер, зазвичай вимог, пропозицій, переконань то інші, можуть здійснюватися приховано. Подолання цих проявів суб'єктами досудового розслідування обумовлює необхідність правильної їх діагностики, оцінки на підставі чого мають прийматися організаційно-управлінські, тактичні рішення. Від правильності та своєчасності яких залежатиме й результативність здійснюваних заходів подолання протидії.

До проявів протидії початкового етапу розслідування відносяться:

- створення перепон в діяльності приховування (знищення, коригування, підміна) слідів чи засобів вчинення кримінального правопорушення;

- унеможливлення (ускладнення) доступу до отримання необхідної інформації або проведенні СРД (відмова (затягування) в погодженні рішень тощо);

- формування штучно створеного у громадськості негативного іміджу відповідного суб'єкту розслідування, органу;

- висловлювання погроз на адресу учасників, суб'єктів розслідування або близьких їм осіб та ін.

Характерними для подальшого етапу розслідування способи протидії, зокрема:

- прийняття заходів щодо здійснення доступу до матеріалів провадження;

- пошкодження (знищення, коригування) матеріалів кримінального провадження (процесуальних документів), або речових доказів;

- звинувачення у застосуванні (погроз застосування) заходів;

- здійснення різного роду провокацій тощо.

На обрання того чи іншого способу протидії, значною мірою впливають: об'єктивні фактори (час, місце й обстановка протидії) та суб'єктивні фактори (особистісні характеристики суб'єкта протидії, переслідувану ним мету, спонукальні до діяльності, потреби, бажання (мотив)).

На їх підставі суб'єкт протидії визначає найбільш доцільну лінію поведінки в отриманні очікуваного результату. Досягнення останнього значно спрощується бездіяльністю, або некваліфікованою діяльністю уповноваженої особи як з організації розслідування, так і подолання протидії.

Вміння своєчасно виявляти способи, об'єкти протидії досудовому розслідуванню дозволяє визначати суб'єктів цієї діяльності та відшукувати найбільш раціональні шляхи подолання зазначених проявів, прогнозувати напрямки можливого тиску з боку зацікавлених у відповідних результатах осіб.

10.3. Характеристика суб'єктів та об'єктів протидії досудовому розслідуванню

Судово-слідча практика визначає наступних суб'єктів протидії:

- несумлінний захисник – 87 %;
- підозрюваний – 87 %;
- процесуальний керівник – 47 %;
- керівник органу досудового розслідування – 21 %;
- уповноважена особа – 10 %;
- потерпілі – 56 %;
- свідки – 51 %;
- особи, які володіють впливом на суспільну думку (ЗМІ, фонди, організації, громадські діячі, служителі церкви, активісти, блогери та інші) – 47 %;
- експерти – 17 %;
- поняті – 11 %.

З наведеного переліку *до зовнішньої форми протидії* нами виділені наступні суб'єкти:

- процесуальний керівник;
- суддя;
- керівник органу досудового розслідування;
- особи, які володіють впливом на суспільну думку (ЗМІ, фонди, організації, громадські діячі, служителі церкви, активісти, блогери та

інші), близькі (рідні, знайомі) винуватців, та ін., які в тій чи іншій мірі можуть використовувати своє положення в суспільстві, повноваження для здійснення протидії та ін.

Далі вважаємо за необхідне розглянути більш детально зазначених суб'єктів протидії.

Судово-слідча практика визначає приналежність до внутрішньої протидії наступних суб'єктів:

- захисник;
- підозрюваний;
- уповноважена особа;
- потерпілі, свідки, поняті та ін.

Закономірним є факт того, що суб'єкти, здійснюючи розслідування найкраще знають слабкі та сильні сторони провадження, тому й здійснювані ним заходи протидії можуть мати більш вагомий вплив та непоправних наслідків для провадження.

Суб'єкт розслідування усвідомлено здійснює протидію як активно (діями) так і пасивно (бездіяльністю). Реалізувати активні способи протидії можуть способами:

- здійснення тиску на учасників слідчих (розшукових) дій;
- неналежної організації, або формального проведення СРД;
- внесенням плутанини в з'ясування обставин кримінального правопорушення;
- створення ілюзії розслідування, котре своїм змістом не має намірів у встановленні обставин події;
- знищення, підміни наявних в провадженні об'єктів (знарядь, предмети із відбитками пальців рук, низу взуття тощо);
- ознайомлення із зібраною доказовою базою, провадження до його закінчення;
- домовленості із захисником та його підзахисним про лінію поведінки, зокрема відмову останнього від давання свідчень в силу ст. 63 КУ України;
- постановки на вирішення експертизи питань, що мають другорядне значення з переліком, що вимагатиме значної кількості часу для проведення;
- надання на дослідження матеріалів на дослідження не у повному обсязі ускладнить (унеможливить) їх проведення та ін.

Бездіяльність може бути реалізована способами:

- утримання від проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій;
- запізнення з плануванням розслідування та здійснення СРД;

– відтермінування на більш пізній час доручень на проведення оперативних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, вилучення необхідних документів, отримання доступу до вагомих у встановленні обставин провадження відомостей, місць тощо.

Можуть бути виявлені й інші способи ускладнення (унеможливлення) реалізації завдань кримінального провадження, що значною мірою, залежить від наявних у слідчого досвіду розслідування, контролю за його діяльністю з боку відповідних суб'єктів, часу на реалізацію протидії і т. ін.

Відмова від надання або зміна свідчень потерпілими та свідками можуть стати результатом самостійно прийнятого або нав'язаного стороною тиску рішення. Потерпілому можуть бути сформовані такі умови, за яких він готовий відмовитись від своїх свідчень, що викривають злочинця, вимог задоволення позову за завданою йому шкодою (матеріальною, фізичною чи моральною). У цьому випадку, вказані особи відчуючи свою незахищеність, переконуються у безкарності правопорушників, бездіяльності правоохоронних органів. Звернення до уповноважених осіб з повідомленнями про факти тиску на нього з боку зацікавлених осіб, переважно, залишається без належної уваги. Зміна ситуації потерпілими вбачається у зверненні до контролюючих органів, міжнародних судових інституцій тощо. Вимушене стимулювання суб'єктів розслідування до здійснення на належному рівні ними своїх обов'язків в реалізації завдань кримінального провадження, не можна оцінювати як протидію. Протидією необхідно розуміти прийняття заходів, спрямованих на перешкоджання досягнення завдань кримінального провадження

Протидія потерпілими може реалізовуватися шляхом::

- зміни (відмови від давання) свідчень;
- відмови від явки на виклик уповноваженої особи;
- прийняття заходів з боку потерпілого чи свідка із намірами пом'якшити відповідальність правопорушника і т. ін.

Не зважаючи на те, що давання свідчень є обов'язком, а не правом свідків, їх позиція може стати суттєвою перепорою у встановленні всіх обставин кримінального правопорушення. На момент здійснення тиску на свідка, з метою зміни ним свідчень, він виступає об'єктом протидії. У разі прийняття сформованих йому умов та зміни, на користь відповідних осіб, свідчень, він перетворюється на суб'єкт протидії. Зазначені особи, протидіють з корисливих мотивів, намагаючись обілити винуватців з родинних спонукань, страху помсти з боку зацікавлених осіб та ін.

Поняті, викликані для проведення за їх участю слідчих (розшукових) дій, можуть застосовувати ті ж способи протидії, що й свідки.

Для правильної оцінки дій суб'єкта розслідування виникає необхідність з'ясування його мотивів та мети.

10.4. Системна протидія досудовому розслідуванню

Прояви протидії досудовому розслідуванню відзначаються системним характером та перевищують звичайний рівень опору за ступенем реалізації зусиль, спрямованих на досягнення мети перешкоджання, а також за кількістю кримінальних проваджень, у межах яких така діяльність спостерігається.

Обстановка протидії за групою кримінальних правопорушень, що здійснюються під єдиним керівництвом осіб, не зацікавлених у встановленні істини, характеризується високим рівнем узгодженості дій, об'єднаних спільною метою. Ця узгодженість проявляється у чіткій постановці цілей, виборі диференційованих форм впливу та способів маскування для ускладнення діяльності органів досудового розслідування.

Водночас зазначені категорії – слідча ситуація та ситуація протидії – не охоплюють повною мірою усю сукупність умов, що виникають під час розслідування декількох кримінальних проваджень, які одночасно перебувають у провадженні одного й того ж слідчого чи підрозділу.

Підвищений рівень протидії у таких групах проваджень обумовлює додаткові складнощі, пов'язані з необхідністю:

- встановлення джерела походження тиску на органи розслідування;
- визначення кількості кримінальних проваджень, в яких цей тиск реалізується;
- з'ясування ролі, мети та завдань осіб, задіяних у таких діях;
- здійснення правової оцінки відповідних проявів впливу на процес досудового розслідування.

Подібні обставини суттєво ускладнюють процес виявлення, перевірки та документування відомостей про кримінальні правопорушення, що, у свою чергу, може призводити до неможливості притягнення винних осіб до відповідальності.

Результати проведених емпіричних досліджень підтверджують цю тенденцію: за даними анкетування, 11 % опитаних слідчих вказали на наявність узгоджених проявів протидії, що мали системний характер і простежувалися одночасно у кількох кримінальних провадженнях.

Подолання таких форм протидії потребує високого рівня професійної підготовки осіб, які здійснюють досудове розслідування. Зокрема, необхідним є ґрунтовне володіння знаннями про механізм учинення кримінальних правопорушень, а також про тактику виявлення, фіксації, вилучення та дослідження слідів протиправної діяльності в межах кримінального провадження. Особливе значення у цьому контексті має і роль прокурора, який підтримує державне обвинувачення в суді та покликаний забезпечувати законність і обґрунтованість дій сторони обвинувачення.

Відсутність чіткого усвідомлення самого феномену протидії досудовому розслідуванню, а також браку науково обґрунтованого поняття (категорії), що характеризувало б це явище, ускладнює розробку ефективних практичних заходів для його подолання і стримує подальші наукові напрацювання у цій сфері.

У зв'язку з цим першочергового значення набуває формування у правоохоронців усвідомлення можливості існування системних проявів протидії, а також розвиток умінь здійснювати аналітичну оцінку кримінальних проваджень – як окремо, так і в їх сукупності – з метою виявлення спільних ознак, що можуть демонструвати єдине джерело тиску. Такі прояви можуть бути реалізовані синхронно або асинхронно, різними особами чи групами, але наразі мати спільну мету та механізм координації.

Визначення факту існування спільного джерела протидії здійснюється шляхом комплексної оцінки інформаційних компонентів, що формують змістовне наповнення процесу розслідування: обставин учинення злочинів, каналів комунікації між учасниками, особливостей їхніх дій, часових збігів, послідовності реалізації тиску та його наслідків. Такий підхід дозволяє виявити структуру і закономірності функціонування системи протидії, а також сформулювати відповідні науково-практичні рекомендації для підвищення ефективності розслідування в умовах організованого опору.

Інформаційний процес у межах діяльності з протидії досудовому розслідуванню доцільно розглядати як системне утворення, що складається з трьох основних елементів:

1. Системи-джерела, від якої виходить інформація;
2. Системи-реципієнта, що сприймає та інтерпретує інформацію;
3. Носія інформації, який виступає засобом комунікації між зазначеними системами та забезпечує передавання змісту.

Одним із ключових методів дослідження будь-якої системи є аналіз її складових елементів, а також виявлення кількісних закономірностей і взаємозв'язків між окремими компонентами. Такий підхід дозволяє

не лише виявити функціональні залежності між елементами, а й простежити закономірності їх впливу на загальну динаміку системи протидії розслідуванню.

Системна протидія досудовому розслідуванню може реалізовуватися у кількох формах (варіантах):

1. *Безпосередня форма протидії*, коли тиск здійснюється у межах конкретного кримінального провадження, в якому особи, що протидіють, є його учасниками. У такому випадку всі прояви опору концентруються всередині певного провадження, а їх метою є перешкоджання встановленню істини у провадженні, спотворення доказової бази чи затягування процесуальних дій.

2. *Опосередкована форма протидії*, коли безпосередній тиск у конкретному провадженні відсутній, однак він реалізується через інші кримінальні провадження, за якими діють пов'язані між собою учасники або особи, що діють в їхніх інтересах. У цьому разі протидія набуває системного та багатовекторного характеру, оскільки тиск здійснюється непрямо, через сторонніх суб'єктів, що ускладнює його ідентифікацію.

Опосередкована протидія здатна відволікати увагу слідчого, ускладнювати або навіть унеможливити ефективне розслідування окремих проваджень. У результаті цього зменшується обсяг уваги до проваджень, де протидія реалізується найактивніше, що, у свою чергу, призводить до зниження якості досудового розслідування, втрати доказової інформації, ускладнення встановлення всіх обставин правопорушення.

Подібні прояви не завжди належно сприймаються слідчими, що зумовлює недооцінку характеру і масштабів протидії. Це створює сприятливі умови для маскування справжніх намірів зацікавлених осіб, які можуть паралельно здійснювати тиск за кількома кримінальними провадженнями одночасно, у тому числі й за тим, яке має для них першочергове значення.

Другорядною метою таких дій виступає відволікання уваги від основного провадження, розпорошення зусиль і мінімізація часу, що витрачається на його розслідування. У підсумку очікуваним результатом є зниження ефективності досудового розслідування загалом, що виявляється у фрагментарності встановлених фактів та неповноті доказової бази.

У випадку, коли опосередкований тиск не дає очікуваного результату, ініціатори можуть активізувати свої дії вже безпосередньо у провадженні, де вони виступають учасниками або зацікавленими особами. Особливо це стосується проваджень, які об'єднують декілька епізодів протиправної діяльності, що створює додаткові можливості для маніпуляцій.

Отже, той же самий захисник може брати участь у кількох провадженнях, отримуючи доступ до відомостей про свідків чи потерпілих у різних епізодах. Подібна ситуація спостерігається і тоді, коли захисники діють узгоджено, вступають між собою у змову, залучаючи до протидії інших учасників процесу. Це дозволяє реалізовувати скоординовані форми тиску, які мають ознаки системної організації.

Діагностування таких проявів можливе під час аналізу процесуальних документів (скарг, клопотань, заяв), у яких виявляються схожі структурні та змістові ознаки: єдність стилю викладу, повторюваність фразеології, використання однакових мовних конструкцій чи навіть ідентичного письмового приладдя. Такі ознаки можуть свідчити про єдине авторство або скоординовану підготовку документів. У разі необхідності можливо призначення експертного дослідження для встановлення єдиного авторства групи документів.

Аналогічні закономірності простежуються і у свідченнях учасників провадження. Навіть якщо показання не повторюються дослівно, вони можуть містити спільні, нехарактерні для відповідних осіб лексичні конструкції, терміни чи формулювання. Порівняльний аналіз протоколів допитів у таких випадках часто виявляє спільне джерело походження інформації.

Виявлення факту наявності або відсутності системної протидії можливе також у процесі передачі кримінального провадження іншому суб'єкту розслідування. Аналіз динаміки протидії дає змогу визначити, чи продовжуються її прояви після зміни суб'єкта розслідування, чи, навпаки, спостерігається їхнє припинення.

Результати проведеного анкетування свідчать, що у 17 % випадків після передачі кримінальних проваджень, які характеризувалися інтенсивною протидією, аналогічні прояви зберігалися або посилювалися вже в інших провадженнях. Це підтверджує гіпотезу про системний і координований характер протидії, що виходить за межі окремих проваджень і вимагає комплексного підходу до її діагностики та нейтралізації.

Системна протидія в контексті передачі кримінального провадження іншим суб'єктам розслідування.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що передача кримінального провадження іншому суб'єкту розслідування часто здійснюється у випадках, коли за ним мала місце опосередкована протидія. За таких умов ініціатори протидії активізують свою діяльність уже в межах нового провадження, де вони намагаються досягти поставлених цілей.

Припинення тиску на певну уповноважену особу після передачі провадження дозволяє зробити висновок, що саме вона виступала об'єктом впливу. Такі випадки можуть бути зумовлені низкою чинників:

- неналежним виконанням процесуальних обов'язків;
- неналежним рівнем знань та досвіду зокрема й щодо виявлення й подолання протидії уповноваженими особами;
- принциповою позицією щодо учасників провадження або наявністю конфліктної ситуації.

У подібних випадках зацікавлені особи можуть вдаватися до перешкоджання діяльності слідчого з мотивів помсти або з метою нейтралізації його професійного впливу.

Таким чином, переслідування уповноваженої особи є формою поведінки суб'єктів протидії, що має на меті тиск не лише у межах конкретного провадження, а й щодо групи взаємопов'язаних кримінальних проваджень, кінцева мета яких полягає у перешкодженні або унеможливленні ефективного розслідування.

Передача кримінального провадження іншому слідчому, незалежно від рівня його фахової підготовки, у більшості випадків нівелює сенс подальшої протидії, оскільки усувається ключовий мотив її здійснення – вплив на конкретну особу. Найчастіше така ситуація виникає тоді, коли попереднім суб'єктом розслідування були допущені процесуальні, організаційні або тактичні помилки, що створили передумови для формування конфліктної ситуації.

Водночас, якщо новий суб'єкт після прийняття провадження фіксує наявність протидії, це свідчить про її системний характер і не обумовленість виключно особистісними якостями попереднього слідчого. Результати проведеного анкетування показали, що у 79 % випадків уповноважені особи, які отримували провадження з вже сформованою ситуацією протидії, відчували її прояви й надалі. Це підтверджує необхідність продовження обраного напрямку розслідування та посилення заходів протидії тиску на слідчого.

Слідча ситуація, зазвичай визначається ступенем протидії досудовому розслідуванню і залежить від того, наскільки своєчасно суб'єкт розслідування здатен ідентифікувати її прояви та реалізувати заходи з їх подолання. Основна складність полягає у встановленні групи кримінальних проваджень, що перебувають під системним тиском, визначенні ініціаторів, цілей та механізмів їх дій.

Отримані результати свідчать, що інтенсивні прояви тиску мали місце у 21 % випадків, тоді як у 79 % – прояви були мінімальними або взагалі відсутні. Це дозволяє стверджувати, що справжнє джерело протидії зазвичай маскується, а відволікання уваги правоохоронців виступає одним із засобів введення їх в оману.

Додатково встановлено, що слідчі визначали наявність прихованих джерел протидії навіть у тих провадженнях, де відкриті прояви тиску не спостерігались. Зокрема:

- у 31 % випадків участь у провадженні брали захисники, які раніше характеризувались конфліктністю та упередженістю, однак цього разу таких ознак не демонстрували;
- у 27 % випадків існувала конфліктна ситуація, проте офіційні скарги відсутні;
- у 23 % випадків ситуація не сприймалася конфліктною, хоча об'єктивно мала б такою бути;
- у 19 % випадків участь брали кілька захисників, проте ознаки тиску не проявлялись.

Ці результати підтверджують, що передача кримінального провадження іншому слідчому може виступати ефективним інструментом призупинення або локалізації системної протидії, оскільки усуває безпосередній об'єкт впливу.

Разом із тим, групування кримінальних проваджень за ознаками здійснення тиску може відбуватись на підставі аналізу соціальних і професійних зв'язків між учасниками процесу: родинних, товариських, службових, професійних тощо. Отже, встановлення зв'язку між захисниками, які представляють інтереси різних осіб у кількох провадженнях та перебувають у змові з метою уникнення відповідальності клієнтів, дозволяє глибше зрозуміти механізми реалізації системної протидії.

Додаткові труднощі у виявленні узгоджених дій суб'єктів протидії зумовлюються різноплановістю заходів впливу, що застосовуються у різних провадженнях. Наприклад, у межах одного провадження скарги подають потерпілі, у іншому – свідки, а в третьому – підозрювані. Така варіативність форм ускладнює для слідчого встановлення закономірностей та доведення системності дій.

Отже, результативність розслідування, значною мірою, залежить від того, в яких умовах уповноважена особа розпочинає свою діяльність. Від її професійного досвіду, аналітичних навичок та здатності до системного мислення залежить успішність виявлення та подолання проявів протидії.

Початкову фазу цього процесу доцільно окреслити терміном «початкове положення протидії», що визначає вихідний рівень ускладнень у діяльності суб'єкта розслідування та формує основу для прогнозування подальшої динаміки конфліктної взаємодії.

Початкове положення протидії як елемент слідчої ситуації
доцільно розглядати як відправну точку діяльності суб'єкта досудового розслідування, з якої він розпочинає свою участь у кримінальному провадженні та вперше виявляє ознаки протидії. Оцінювання початкового

положення передбачає критичний аналіз комплексу обставин, що супроводжують розслідування, включно із позиціями учасників кримінального провадження, характером їх взаємодії, а також прогнозуванням подальшого розвитку ситуації з урахуванням потенціалу як слідчого, так і сторони, що чинить тиск.

Складність визначення початкового положення обумовлює необхідність урахування значної кількості чинників, які впливають на ймовірність формування достовірного аналітичного прогнозу подальшого перебігу слідчої ситуації та розвитку протидії. Такий прогноз є базою для вибору тактики подолання негативних проявів і запобігання їх ескалації.

Враховуючи специфіку змісту й умов діяльності суб'єкта розслідування, виникає потреба у введенні терміна «початкове положення протидії», який окреслює вихідні умови розслідування, що характеризуються певним рівнем інтенсивності протидії, сформованої під впливом об'єктивних (зовнішніх) і суб'єктивних (особистісних) факторів.

Початкове положення є точкою «входу» слідчого у кримінальне провадження, де вже можуть бути закладені елементи протидії – як прямої, так і опосередкованої. Уже на етапі виїзду на місце події, під час перших контактів із потенційними учасниками процесу (потерпілими, свідками, підозрюваними, захисниками), формуються передумови майбутньої слідчої ситуації, у межах якої згодом можуть виникнути прояви тиску.

Успішність діяльності на цьому етапі значною мірою залежить від професійних якостей слідчого, його здатності прогнозувати поведінку учасників, аналізувати наявні відомості та створювати оптимальні умови для подальшого збирання доказової інформації. Саме від уповноваженої особи залежить, який рівень конфліктності та напруження сформується у кримінальному провадженні, а також якою буде якість і повнота доказового матеріалу.

Особливої уваги потребує ситуація, коли суб'єкт розслідування отримує кримінальне провадження, за яким вже здійснювалось розслідування. У такому випадку стан протидії може стати вирішальним чинником при плануванні подальших дій, адже умови, в яких працює наступний слідчий, залежать від ефективності роботи попереднього.

Початкове положення для особи, що прийняла провадження із вже сформованою ситуацією протидії, зазвичай є менш сприятливим, ніж для того, хто ці умови створював/обумовив їх формування. Якщо ж провадження неодноразово передавалося від одного слідчого до іншого через неможливість подолання протидії, це погіршує вихідні умови для кожного наступного суб'єкта. Відповідно, зростає необхідність

у застосуванні більш складних і витратних засобів для подолання негативних проявів.

Таким чином, передача кримінального провадження іншій уповноваженій особі може мати подвійний ефект: з одного боку, вона дозволяє діагностувати існування системної протидії, з іншого – ускладнює процес її подолання. Тому така передача має бути вимушеним і ретельно спланованим управлінським рішенням, прийнятим керівником органу досудового розслідування після всебічної оцінки ситуації.

Успішність діяльності слідчого в умовах протидії безпосередньо залежить від його професійної готовності – знань, досвіду, психологічної стійкості, аналітичних навичок та вміння діяти в умовах невизначеності.

Ступінь тиску, який чиниться на учасників кримінального провадження, може бути *суттєвим* або *несуттєвим*. Основним критерієм їх розмежування виступає суб'єктивне сприйняття цих дій самими особами, на яких здійснюється вплив.

Отже, *несуттєвий тиск* зазвичай реалізується у формі вмовлянь або переконань, що не мають імперативного характеру та не зобов'язують особу до виконання бажаних для зацікавлених сторін дій. У подібних випадках особи можуть зберігати свої показання без змін, проте такі дії необхідно розглядати як первинну фазу протидії, що з високим ступенем імовірності може перерости у суттєву форму тиску.

Проблема полягає в тому, що на початковому етапі ці прояви часто залишаються поза увагою уповноважених осіб, оскільки не чинять очевидного впливу на хід розслідування. Це призводить до поступового переходу від несуттєвого до суттєвого тиску, який уже істотно впливає на умови слідчої діяльності, сприяючи викривленню або приховуванню об'єктивних обставин кримінального правопорушення.

Суттєвий тиск у кримінальному провадженні реалізується шляхом застосування прямих чи опосередкованих способів примусу – таких як погрози, шантаж, залякування, дискредитація чи психологічний вплив, – які позбавляють особу права вибору та змушують її діяти відповідно до вимог або умов, визначених зацікавленими у результатах розслідування особами.

Відмова від виконання таких вимог для потерпілих чи інших учасників процесу чітко асоціюється з негативними наслідками – реальною загрозою втрати життя, здоров'я, майна, ділової репутації або викриття компрометувальних відомостей. За таких обставин суттєвий та інтенсивний тиск виступає детермінантою формування та закріплення несприятливих слідчих ситуацій, спричиняючи їх поглиблення та перехід із більш сприятливого стану до менш сприятливого.

Водночас, несуттєвий вплив може залишатися латентним – тобто неусвідомленим для слідчого на початковому етапі розслідування. У таких випадках вирішення слідчих ситуацій відбувається без урахування наявності протидії, що, у свою чергу, створює ризик поступового переростання слабких проявів тиску в активну форму протидії, здатну істотно вплинути на результати розслідування.

Вплив проявів протидії є функціонально залежним від змісту діяльності правоохоронців, адже характер і сила реакції уповноважених осіб зумовлюють відповідну активізацію або ослаблення дій опонентів. Таким чином, процес протидії можна розглядати як динамічну взаємодію, в якій одні суб'єкти впливають на інших, а кожна сторона очікує певного результату від своїх дій.

З боку уповноваженої особи (слідчого, детектива) така взаємодія виявляється у пошуку та реалізації шляхів:

- *вирішення сформованої слідчої ситуації певного етапу розслідування;*
- *виявлення, попередження та подолання проявів протидії;*
- *прогнозування очікуваного результату та мінімізації ризиків зовнішнього впливу.*

Зазначені складові утворюють структуру діяльності суб'єкта розслідування, в межах якої він постійно адаптується до змін середовища, обирає тактичні та організаційні рішення, що забезпечують контроль над розвитком ситуації.

Узагальнюючи, процес взаємодії сторін у межах кримінального провадження доцільно розглядати як динамічну модель, де вихідні умови постійно змінюються під впливом дій або бездіяльності як уповноважених осіб, так і зацікавлених сторін. Залежно від ступеня інтенсивності впливу кожної зі сторін визначається результат формування конкретної слідчої ситуації та ймовірність її успішного вирішення.

Коли у провадженні взаємодіють учасники з різним рівнем впливу, саме співвідношення цих сил стає ключовим фактором, який визначає не лише можливість виникнення ситуації протидії, але й реалістичність її подолання. У процесі розслідування кожен учасник своїми діями формує певну слідчу обстановку, яка або сприяє встановленню обставин кримінального правопорушення, або, навпаки, створює перешкоди у здобутті доказової інформації.

Важливим є момент виявлення уповноваженою особою факту протидії та її початкового положення у сформованих умовах. Від того, наскільки своєчасно буде прийнято рішення про вплив на обстановку, залежить подальший хід розслідування. У випадках, коли слідчий не приділяє належної уваги аналізу передумов протидії, формується

ситуація, в якій він втрачає ініціативу, а об'єктивна інформація про стан розслідування залишається неповною.

Брак інформації про наявність і рівень сформованості протидії ускладнює, а подекуди робить неможливим її виявлення та подолання. У таких умовах розслідування набуває ознаки інерційності, коли суб'єкт розслідування демонструє пасивність, повільність або відсутність ініціативи, а існуючі перешкоди сприймаються ним як нездоланні обставини, що зумовлює зниження ефективності розслідування та втрату перспективності кримінального провадження.

Питання для самоконтролю

1. Поняття й зміст протидії розслідуванню.
2. Суб'єкти протидії розслідуванню.
3. Протидія розслідуванню у формі приховування кримінального правопорушення, його наслідків або осіб, причетних до його вчинення.
4. Інсценування кримінального правопорушення та фальсифікація доказів з боку злочинців, потерпілих і свідків.
5. Спонукальні мотиви протидії.
6. З'ясування переслідуваної суб'єктом мети у визначенні його дій як протидії.
7. Виявлення проявів протидії за змістом рішень відповідних суб'єктів.
8. Суб'єкти, і способи «зовнішньої» протидії розслідуванню.
9. Суб'єкти, і способи «внутрішньої» протидії розслідуванню.
10. Можливості використання збройної агресії РФ проти України в реалізації протидії.
11. Криміналістичні засоби і методи подолання протидії розслідуванню.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк О. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з матеріальних відображень при розслідуванні хуліганства, вчиненого з використанням вогнепальної або холодної зброї. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 226-232.
2. Антонюк О. В., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень: монографія. К. : ВД «Гельветика», 2018. 181 с.
3. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посібник. К. : НВТ «Правник», 1997. 64 с.
4. Бахчев К. В. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні хуліганства, вчиненого неповнолітніми *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 4. С. 123-128.
5. Біленчук П. Д. Криміналістика: підручник / за ред. П. Д. Біленчука (2-ге вид., випр. і доп.). К. : Атіка, 2001. 544 с.
6. Використання безпілотних літальних апаратів під час огляду місця події: метод. реком. / А. В. Захарко, І. В. Пиріг, В. Д. Поливанюк, Д. Б. Санакоєв. Дніпро : ДДУВС, 2024. 32 с.
7. Вовчанська О. А. Тактика слідчого експерименту під час протидії незаконному обігу наркотичних засобів. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 217-221.
8. Вовчанська О. А. Тактичне забезпечення проведення освідування при розслідуванні незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 463-468.
9. Галаган В. І., Басиста І. В. Процесуальний порядок і тактика пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають: монографія. К. : КНУВС, 2007. 236 с.
10. Герасимчук С. С., Чаплинський К. О., Єфімов М. М. Криміналістичне забезпечення розслідування хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку: монографія. Херсон : ВД «Гельветика», 2020. 238 с.
11. Довідник слідчого: практ. посібник / кол. авт.; за заг. ред. І. Вигівського, М. Цицкурідзе. К. : 7 БЦ, 2025. 960 с.
12. Доказове право: підручник / В. М. Тертишник, О. І. Тертишник, А. Є. Фоменко, В. В. Ченцов; за заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. К. : Алерта, 2022. 448 с.
13. Дрозд В. Г. Запровадження міжнародно-правових стандартів захисту прав людини у світлі реформування кримінального процесуального законодавства. *Науковий Вісник Луганського державного університету*

внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2017. № 4(80). С. 58-68.

14. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса : ВД «Гельветика», 2018. 448 с.

15. Єфімов М. М. Деякі аспекти допиту різних категорій осіб при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 246-253.

16. Єфімов М. М. До питання проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5. С. 209-212.

17. Єфімов М. М. До питання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2(4). С. 145-151.

18. Єфімов М. М. Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 190-197.

19. Єфімов М. М. Організаційно-тактичні особливості допиту підозрюваних при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1(2). С. 65-70.

20. Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200-204.

21. Єфімов М. М. Особливості призначення експертизи при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1(4). С. 80-84.

22. Єфімов М. М. Особливості проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 4(2). С. 40-45.

23. Єфімов М. М. Особливості проведення огляду при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 61-66.

24. Єфімов М. М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 1-2. С. 186-189.

25. Єфімов М. М. Підготовчий етап слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 199-206.

26. Єфімов М. М. Тактика слідчого експерименту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності. *Підприємство, господарство*

і право. 2017. № 6. С. 197-200.

27. Єфімов М. М. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 268-274.

28. Керівництво з розслідування кримінальних правопорушень: наук.-практ. посібник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : «Одісей», 2010. 960 с.

29. Кирюха Д. Є. Огляд місця події та освідчування при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. *Право ХХІ століття: виклики та проблеми*: матер. Всеукр. заоч. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Ужгород, листопад 2009 р.). Ужгород : ЗакДУ, 2010. С. 119-124.

30. Кирюха Д. Є. Організація та психологічні основи допиту свідків і потерпілих при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти й звідництвом. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 1(9). С. 193-204.

31. Кирюха Д. Є. Особливості проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.). Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. С. 194-196.

32. Кирюха Д. Є. Протидія створенню та утриманню місць розпусти і звідництву в Україні: історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 5(78). С. 277-284.

33. Кірач І. С. Завдання слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. № 3(87). С. 233-234.

34. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2011. 20 с.

35. Криміналістика: навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К. : Атіка, 2012. 496 с.

36. Криміналістика: підручник для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Лускатов, К. О. Чаплинський, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська (2-е вид. перероб. і доп.). Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

37. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

38. Кримінальний процесуальний Кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

39. Кузьменко О. П. Огляд місця події в ході розслідування масових заворушень: проблемні питання. *Наука і правоохорона*. 2014. № 3(25).

С. 187-191.

40. Кузьменко О. П. Особливості допиту потерпілих від масових заворушень: організаційно-тактичний аспект. *Актуальні проблеми досудового розслідування*: матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 липня 2015 р.). К. : НАВС, 2015. С. 223-226.

41. Куратченко М. В. Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2017. 219 с.

42. Лазарєв В. О. Використання спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 6. С. 149-153.

43. Лазарєв В. О. Організація і тактика проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерство. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2(3). С. 134-139.

44. Лісняк А. І. Деякі аспекти проведення допиту підозрюваних під час розслідування масових заворушень. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 347-348.

45. Лісняк А. І. Особливості проведення слідчого експерименту під час розслідування масових заворушень. *Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19-20 березня 2021 р.). Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. Ч. 2. С. 97-99.

46. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 46-53.

47. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя: підручник / Тертишник В. М. та ін.; за заг. ред. д. ю. н. проф. В. М. Тертишника та д. н. держ. упр., проф. В. В. Ченцова. К. : Алерта, 2021. 276 с.

48. Мінченко С. І., Пиріг І. В. Організація і тактика огляду місця події при розслідуванні крадіжок з житлових будинків садибного типу. *Право і суспільство*. 2024. № 5. С. 596-601.

49. Назаренко К. Ю. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2016. 218 с.

50. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. (2-ге вид., перероб. і доп.). К. : Ін Юре, 2007. 728 с.

51. Огляд місця події: виявлення та вилучення об'єктів біологічного походження: метод. реком. / С. І. Перлін, С. О. Шевцов, Н. М. Косміна, В. В. Іонова. Харків : ФО-П Чальцев О. В., 2009. 100 с.

52. Олійник О. Допит свідка і потерпілого. *Віче: громадсько-політичне*

і теоретичне видання. 2009. № 21. С. 30-33.

53. Особливості проведення огляду місця події в умовах збройного конфлікту: метод. реком. / С. В. Обшалов, Д. Б. Санакоєв, К. О. Чаплинський та ін. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 40 с.

54. Очеретяний В. А. Організація і тактика проведення слідчого експерименту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутр. справ. Дніпропетровськ, 2015. 226 с.

55. Очеретяний М. А. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні хуліганства, вчиненого групою осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2015. № 4. С. 329-334.

56. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла: монографія / за заг. ред. к.ю.н., проф. Є. І. Макаренка. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 176 с.

57. Пиріг І. В. Методика розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом: навч. посібник. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 184 с.

58. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

59. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2006. 205 с.

60. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2019. 140 с.

61. Пиріг І. В., Самсонова В. В. Методика розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів: монографія. Дніпро : ДДУВС, 2017. 152 с.

62. Пиріг І. В., Самсонова В. В. Розслідування крадіжок, вчинених на території садівницьких товариств і дачних кооперативів: практ. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2017. 166 с.

63. Пиріг І. В., Чернецька О. А. Теорія і практика розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом: монографія. Дніпро : ДДУВС, 2017. 156 с.

64. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх спра.* 2022. Спец. вип. № 2(121). С. 348-353.

65. Пиріг І. В. Організація і тактика огляду місця події при розслідуванні крадіжок з приватних будинків. *Європейський правничий часопис.* 2023. № 1. С. 106-110.

66. Пиріг І. В. Організація і тактика проведення огляду місця події у сучасних умовах розвитку науки і техніки. *Криміналістичний вісник.* 2019.

№ 2(32). С. 30-37.

67. Пиріг І. В. Тактика проведення нонвербальних слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4(125). С. 139-145.

68. Пиріг І. В. Фіксація результатів дослідницької діяльності спеціалістів на місці події. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. № 65. С. 220-229.

69. Плетенець В. М. Можливості використання фактору раптовості в умовах протидії розслідуванню *Науковий Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. № 2. С. 239-247.

70. Плетенець В. М. Особливості взаємодії слідчих органів національної поліції з підрозділами карного розшуку в підвищенні ефективності подолання протидії розслідуванню *Науковий Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3(99). С. 272-283.

71. Плетенець В. М. Особливості підготовки до допиту неповнолітніх за фактами подій насильницького, сексуального чи трагічного характеру в умовах воєнного стану. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Право»*. 2022. № 13(13). С. 67-76.

72. Плетенець В. М. Особливості підготовки до обшуку в умовах протидії розслідуванню *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3(106). С. 196-200.

73. Плетенець В. М. Проблема співвідношення слідчих ситуацій та ситуацій протидії досудовому розслідуванню *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 219-224.

74. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія. Одеса : ВД «Гельветика», 2020. 424 с.

75. Порядок та особливості документування та досудового розслідування розкрадання вантажів на залізничному транспорті: метод. реком. / К.О. Чаплинський, І. В. Пиріг, В. В. Єфімов та ін. Дніпро : ДДУВС, 2017. 80 с. URL : <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/658>.

76. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

77. Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 2. С. 149-153.

78. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: метод. реком. / Г. С. Бідняк, Н. В. Павлова, І. В. Пиріг, В. І. Слипченко, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська, Н. П. Черняк. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2013. 64 с.

79. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. К. : Кондор, 2005. 588 с.

80. Слідчі (розшукові) дії: навч. посібник / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Р. І. Благута, Є. В. Пряхіна. Львів :

ЛьвДУВС, 2014. 416 с.

81. Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Шляхи вдосконалення тактики психологічного впливу при проведенні окремих слідчих дій: посібник. К. : НАВСУ, 2005. 160 с.

82. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2012. 436 с.

83. Стратонов В. М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2010. 36 с.

84. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 473 с.

85. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник (9-те вид., доп. і перероб.). К. : Алерта, 2021. 458 с.

86. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник (9-те вид., доп. і перероб.). К. : Алерта, 2021. 438 с.

87. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар (18-те вид., доп. і перероб.). К. : Алерта, 2021. 1110 с.

88. Тертишник В. М. Судова експертологія: підручник для підгот. здоб. освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність» / В. М. Тертишник, В. В. Варава, О. В. Сачко; за заг. ред. В. М. Тертишника. Харків : Право, 2021. 280 с.

89. Удалова Л. Д. Науково-технічне забезпечення отримання вербальної інформації. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності*: матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 квітня 2009 р.). К. : Атіка, 2009. С. 436.

90. Усаткін Д. Г. Організаційно-тактичне забезпечення проведення допиту підозрюваного під час розслідування групового порушення громадського порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4(107). С. 352-356.

91. Усаткін Д. Г. Типові слідчі ситуації під час розслідування групового порушення громадського порядку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3(106). С. 299-303.

92. Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1(15). С. 22-29.

93. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями: монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2004. 223 с.

94. Чаплинський К. О. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2004. № 3(17). С. 338-344.

95. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання: навч.-метод. посібник. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2007. 103 с.

96. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2006. 306 с.

97. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

98. Чаплинський К. О., Плетенець В. М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства. *Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs): monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 552 p.

99. Чернявський С. С. Методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 240 с.

100. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

101. Чорноус Ю. М. Завдання міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 141-148.

102. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.

103. Шаблистий В. В., Галемін О. А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

104. Шевченко А. С. Криміналістичне забезпечення проведення огляду місця події при розслідуванні хуліганства, вчиненого під час виборчого процесу в Україні. *Актуальні проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері громадської безпеки та громадського порядку: матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травня 2017 р.)*. Дніпро : ДДУВС, 2017. С. 190-193.

105. Шевченко А. С. Організація і тактика проведення початкових слідчих (розшукових) дій при розслідуванні хуліганства, вчиненого під час виборчого процесу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 43(4). С. 212-217.

106. Шевченко А. С. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з особистісних джерел при розслідуванні хуліганства, вчиненого під час виборчого процесу в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 6-2(3). С. 172-177.

107. Шевченко А. С. Розслідування хуліганства, вчиненого під час виборчого процесу в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2019. 232 с.

108. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків : ВА «Апостіль», 2013. 440 с.

109. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.

110. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. (2-ге вид.). К. : ЦУЛ, 2009. 472 с.

111. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами: монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2005. 176 с.

112. Crime investigation: forensic methodology: textbook / K. Chaplynskyi, I. Pyrih, M. Yefimov et al. Dnipro : DSUIA, 2023. 284 p.

Навчальне видання

**Бідняк Ганна Сергіївна
Кривошук Олександр Григорович
Пиріг Ігор Володимирович
Плетенець Віктор Миколайович
Приловський Володимир Володимирович
Чаплинський Костянтин Олександрович
Чепурко Вадим Миколайович**

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА

Підручник

**Редактор, оригінал-макет, дизайн –
А. В. Самотуга, К. А. Бут**

Підп. до друку 15.12.2025. Формат 60х84/16. Друк – цифровий. Гарнітура – Times.
Ум.-друк. арк. 14,30. Обл.-вид. арк. 15,40. Зам. № 04/25-п

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідectво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024